

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK

1968

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS
AT LUND

LUND, C.W.K. GLEERUP

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

ÅRSBOK

1968

YEARBOOK OF THE NEW SOCIETY OF LETTERS
AT LUND

LUND, C. W. K. GLEERUP

VILHELM EKELUND OCH ROUSSEAU 1920—1949

AV

HARALD ELOVSON

I en undersökning om Vilhelm Ekelund och Rousseau fram till 1920 hävdades att den franske författaren spelat en betydligt viktigare roll för den svenske diktaren som människa, livs- och tidsbetraktare och skribent än man räknat med.¹ Rousseau borde få en plats i raden av de författare som betraktas som Ekelunds främsta inspiratörer och mönster, särskilt Goethe och Nietzsche. I Ekelunds relationer till Rousseau kunde man, framhölls det, schematiskt urskilja tre perioder. Gränsen mellan den första och den andra drogs vid år 1914, mellan de två senare vid år 1920.

Att Ekelund tidigt kom att uppmärksamma Rousseau var inte bara betecknande för honom personligen, det var också tidstypiskt. Den franske författaren var vid sekelskiftet 1900 i hög grad aktuell i europeiskt och amerikanskt kulturliv, dock mindre som diktare än som tänkare. Man observerade och diskuterade hans åsikter om samhälle, politik, uppfostran och hans hårda kritik av sin samtids kultur, vad man kallat hans kulturkritik. Själv har Ekelund i ett autobiografiskt stycke i *Plus Salis* –, den sista boken han sammanställde, utgiven några år före hans bortgång, kraftigt betonat att han redan under »barndomen» gripits av Rousseau och dennes märkligaste efterföljare under slutet av 1800-talet, Leo Tolstoj. Även om den unge Ekelund i Rousseau såg en av dem han brukade kalla »de store», är det anmärkningsvärt sällan han direkt nämner honom i sin första prosaproduktion, och när han gör det, kan han stundom anmäla sin reservation på någon punkt. Det var först under våren och sommaren 1914 som han kom att fördjupa sig i den franske författaren. Han läste nu en rad av dennes arbeten, främst *Les rêveries du promeneur solitaire* och *Confessions*, bekännarverken allt-

¹ Den inledande översikt över Ekelunds förhållande till Rousseau under hans tidigare författarskap som ges i det följande bygger på min uppsats *Vilhelm Ekelund och Rousseau fram till 1920*, Vetenskaps-societetens i Lund årsbok 1966, s. 1 ff., i fortsättningen citerad Elovson, a.a.

så, som hörde till en genre som han tidigt visat sig skeptisk mot i skilda sammanhang, men han läste också de två kulturkritiska discourserna och *Émile* jämte flera av Rousseaus mindre skrifter. Han gjorde flitigt utdrag vid lektyren och fogade i regel kommentarer av skiftande slag till de citat han antecknade, ofta impulsiva i ton och inställning. I sina betraktelser över Rousseaus liv och verk drog han snart in vad han funnit om dessa ämnen hos andra författare, särskilt Goethe och Nietzsche. Han hade tidigt fäst sig vid den roll den förre av dessa två ansåg att Rousseaus öde hade spelat för honom som varnande exempel mot eftergift för känslan, känsligheten, »sentimentalismen», och han hade prövat det berättigade i den senares skarpa angrepp mot Rousseau som människa och idéspredare, två temata som han snart gärna kom att förena. Ekelund vände sig nu också till mera fackbetonad litteratur om Rousseau, äldre och yngre, varvid han särskilt kom att dröja vid och på skilda sätt ta intryck av sekelskiftets mest observerade verk på området, Joseph Textes djupträngande undersökning *Jean-Jacques Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire*, utgiven 1895, rik på faktiskt material och synpunkter. I detta verk såg Ekelund inte bara Rousseau inställd i ett stort och viktigt idé- och litteraturhistoriskt sammanhang, utan han mötte här också ett sätt att se på dikt och diktare, som upptog honom starkt, inspirerande men också eggande till kritik.²

Ekelunds reaktion inför vad han 1914 läste av och om Rousseau var

² Elovson, a.a., s. 22 ff. Då det av Udlaans-Protokoll för 1914 vid Det Kongelige Bibliotek inte framgick att Ekelund lånat hem Textes arbete, antog jag att han läst detta liksom så många andra böcker i läsesalen på biblioteket. Doc. Sven Lindquist har emellertid meddelat mig att ett exemplar av den franske litteraturhistorikerns verk ingår i Ekelunds efterlämnade bibliotek. Det bör vara det exemplar han använde 1914. Det förhållandet att Ekelund inte hade nöjt sig med att läsa boken i ett lånat exemplar utan hade skaffat sig ett eget, syns vara ett stöd för den i uppsatsen av andra skäl hävdade åsikten, att Texte och hans avhandling har haft stor betydelse för den svenske diktaren. Det bör tillfogas, att Ekelunds exemplar av Textes avhandling har återfunnits bland de böcker ur hans kvarlåtenskap som numera finns i Lunds universitetsbibliotek. Tyvärr är exemplaret defekt, det omfattar de 336 första sidorna i det 460 sidor starka verket. Exemplaret uppvisar ett tjugotal för- och understrykningar, som dock i regel inte rör Rousseau själv utan gäller en del franska och engelska skribenter, som särskilt intresserade Ekelund, när han 1914 studerade den franske litteraturhistorikern. Markeringarna har i regel biografisk och bibliografisk natur. Det bör för säkerhets skull erinras om att de ställen om Rousseau som Ekelund fäste sig vid hos Texte återfinns i de anteckningar han gjorde under läsningen av dennes bok.

intensiv. Den var inte entydig. Han vacklade i sin uppfattning och värdering. Han förhöll sig till en början negativ, bortstött av den brist på »manlighet», som han ansåg sig finna hos mästaren, en upptäckt, som tydligen innebar en smärtsam erfarenhet för honom, men han urskilde också vissa drag och upplevelser hos Rousseau som fascinerade honom, särskilt hans förhållande till antiken under ungdomen och de första mannaåren och hans attityd under den period i sitt liv som Rousseau brukade kalla »de sex åren», tiden från 1750, då han debuterade som skribent, till 1756, då han flyttade från Paris till den lantliga boning, L'Ermitage, som hans gynnarinna m:me d'Épinay lät honom disponera, en period, som den franske författaren själv gärna betraktade som lycklig, ibland som den lyckligaste i sitt liv.

Redan under den omfattande och befruktande läsningen av Rousseau under sommaren 1914 gjorde Ekelund ansatser att revidera den rätt negativa syn på den franske författaren som han vid den första närmare kontakten med denne hade fått. Han frågade sig snart om han hade rätt att döma, att »kasta sten», som han uttrycker sig. Den aktning han en gång hade känt för Rousseau men som han vid intimare bekantskap med honom förlorat ett slag, vände småningom tillbaka. Under slutet av 1910-talet växer denna nya värdering fram under fortsatt studium av Rousseau och reflexioner över honom. Helt har dock inte kritiken försvunnit. Den växlande, ambivalenta inställningen kan följas i de skrifter Ekelund gav ut under början av den tid det här gäller, åren från omkring 1920. Rousseau uppmärksammas i dem på ett helt annat sätt än förut skett. Vad Ekelund hade svårast att fördra hos den franske författaren var hans »sentimentalism», det subjektiva hos honom, känslomheten, alltså det som Rousseaus samtid särskilt hade lagt märke till hos honom och ofta just uppskattat, ett huvudtema i Textes bok om den franske författaren. Detta kan belysas med ett uttalande av Ekelund från slutet av 1910-talet, inte utnyttjat i den ovan nämnda undersökningen av hans relationer till Rousseau före 1920. Det ingår i hans sista bok från decenniet, Attiskt i fågelperspektiv, utgiven 1919. Han hade där i en kort aforism, nr 58, hastigt dröjt vid Goethes förhållande till Rousseau och därvid framhållit den förre som den »bättre och visare». I den följande aforismen röjer han vad det var i Rousseaus öde som tydligen djupast grep honom, upprörde honom och upptog honom: Rousseau hade svikit sina första, riktiga idéer, sin »tro». Ekelund förklarar:

Tro har icke rum för sentimentalism. De flesta s.k. skeptiker äro i själfva verket sentimentalister.

Rousseau fick feber i hjärtat när världen började finna honom beundransvärd. Han slog sig på det sentimentala geschäftet. Då öfvergafs han af tron, ty man kan ej göra geschäft med tron (det är det tråkiga), och därmed var han redlös, rädd för sin egen skugga. Kvar blef skelögdheten och vridenheten, och att göra sentimentalt geschäft på vridenheten. (S. 32.)

Det finns kritik här, och sådan kan man som antytts också i fortsättningen möta hos Ekelund, när han uttalar sig om Rousseau, men aforismen vittnar också om intresse och uppskattning. Man kan ännu under början av 1920-talet möta denna dubbelhet i Ekelunds syn på den franske författaren, men det är tydligt, att han nu hade nått fram till en i grunden positiv uppfattning om honom. När han i september 1920 besökte Hälsingborg för att pröva möjligheterna att flytta tillbaka till hemlandet, befriad som han blivit från det band som hållit honom borta under en rad tunga år i Tyskland och Danmark, möttes han av sin yngre författarvän Richard Hejll, och denne har berättat att Ekelund under de samtal de förde bl.a. hade mycket att förtälja om Rousseau, vars *Les rêveries du promeneur solitaire* han högeligen prisade.³

Rousseau kom i fortsättningen att vara en av Ekelunds ständiga följeslagare. I de skrifter han gav ut efter 1920 möter man i skilda sammanhang spår av hans upptagenhet av och eftertanke över den franske författaren. De anteckningar av olika slag som han lämnade efter sig och som getts ut postumt vittnar om att hans intresse för Rousseau levde kvar tills han för alltid lade ner sin penna.

De uttalanden om Rousseau som härrör från Ekelund under åren ef-

³ Elovson, a.a. s. 75. Om sitt möte med Ekelund 1920 berättade Hejll i en minnesartikel över sin vän i *Den Enskilde*, 1950, nr 4, s. 71. Jfr A. Werin, *Vilhelm Ekelund 1908–1925*, s. 426, not till s. 390; detta arbete citeras i det följande: Werin, a.a. II. Det kan tilläggas att Hejll återkom till sitt samtal med Ekelund om Rousseau i Hälsingborg, när han långt senare skrev en artikel till 250-årsminnet av den franske författarens födelse. I ett avsnitt, där han karakteriserar Rousseau som »en av dessa ensamma och överlägsna andar, som funnits i alla tider och som i alla tider blivit förhånade och förföljda», hänvisar han till *Les rêveries du promeneur solitaire* och fortsätter: »Jag har hört V. Ekelund med beundran tala om denna bok, som han då (1920) nyss hade läst. Huru många skulle väl ha gjort detsamma? Han kände igen sig själv – se där orsaken!» *Den Enskilde* 1962, s. 16. Det kanske bör påpekas att Ekelund redan tidigare, 1914, hade tagit del av Rousseaus självbiografiska skrift. Elovson, a.a., s. 43.

ter 1920 är formellt av samma slag som de man möter i hans tidigare produktion. De är i regel aforistiskt hållna, en del av dem fällt mera i förbigående, i anknytning till betraktelser över andra författare, över ämnen som inte direkt gäller Rousseau. Åtskilligt av vad den senare Ekelund har att säga om sin mästare är präglad av det starkt personliga framställningssätt som han utformade i besvikelse över att inte kunna få den kontakt med en bredare läsekrets han efter hemkomsten från exilen ett slag väntade sig och önskade, vad man kallat det kryptiska i hans stil, det esoteriska hos honom, det hermetiska, det »dunkla». Denna brist på förståelse från läspublikens sida syns i sin tur ha bidragit till att öka Ekelunds sympati för Rousseau som under sina äldre år kom i allt skarpare motsättning till de erkända åsikterna och deras företrädare, som blev en ensam, en »solitär» liksom den svenske diktaren under tiden efter utlandsåren. Det biografiska källmaterialet rörande Ekelunds förhållande till Rousseau under tiden efter 1920 är, liksom för perioden innan, i regel rätt obetydligt; undantagsvis finner man i brev och minnen – hans egna och andras – några mera konkreta detaljer i ämnet. På vissa punkter är det svårt att någorlunda kortfattat behandla Ekelunds iakttagelser, reflexioner och omdömen om Rousseau, då dessa ofta är intimt förknippade med hans åsikter om andra ämnen, andra författare, och dessutom inte sällan spelat en viktig roll för utvecklingen av dessa åsikter. Detta gäller särskilt den komplicerade företeelse, som Ekelund kallar »Rousseauism», »Rousseauismen», »den sanna Rousseauismen», ett huvudtema hos honom under de senare decennierna. Detta viktiga tema kommer här endast att i förbigående beröras. Det fordrar en särskild undersökning. Till denna förs också studiet av det fruktbara sätt, varpå den äldre Ekelund kombinerar Rousseau med två författare, som särskilt intresserade honom, Plutarchos och Daniel Defoe, Robinsonromanens upphovsman. I den följande undersökningen belyses, i regel i kronologisk ordning, olika uttalanden av Ekelund om Rousseau som människa, skribent och kulturpersonlighet.⁴

⁴ När det här talas om »kronologisk ordning», kan det i stort sett endast bli fråga om relativ kronologi. Det är tydligt att texter som möter i ett visst arbete av Ekelund inte behöver ha tillkommit under den tid som förlupit sedan han senast gav ut en bok utan kan vara äldre, stundom betydligt äldre ting. Kronologin i Ekelunds aforistik är ännu inte systematiskt undersökt. Ett sådant företag kommer säkert att medföra stora svårigheter.

Att som nyss nämndes Ekelund vid sitt möte med Hejll i Hälsingborg 1920 förde samtalet på Rousseau berodde kanske inte bara på att han själv var så upptagen av den franske författaren. Han bör ha vetat att han med detta ämne kunde finna starkt gehör hos sin yngre vän. Att denne på många punkter tidigt tagit avgörande intryck av Ekelund är känt. När det gäller Rousseau kan han i sin tur till en del ha varit den givande. För Hejll som kände sig indignerat kritisk mot all vedertagen kultur, särskilt som denna mött honom under några års studier vid universitetet i Lund, hade Rousseau tidigt blivit en av de stora lärarna. I den starkt personligt hållna skriften *Människan och verkligheten*, »overtenskapliga studier över den moderna vidskepelsen och över diktkonstens uppgift och betydelse», utgiven 1915, berör han ett par gånger Rousseau. I avsnittet *Den naturalistiske diktaren* hävdar han att »den store, geniale diktaren» alltid är djupt pessimistisk; optimism hos en diktare är ett »säkert tecken på litenhet, medelmåtta». Pessimismen hos den geniale författaren kan yttra sig på skiftande vis, växlande efter olika diktarindividualiteter. Tre författare får på ett karakteristiskt sätt tjäna som exempel: Dostojevskij, Nietzsche och Rousseau, i förbigående påpekat viktiga namn inte bara för Hejll utan också för Ekelund. Pessimismen är inte densamma hos den ryske författaren som hos den tyske eller den franske. Den bestäms hos de tre så: »hos den ene ödmjukt bitter, fylld av vemod över livets elände och människornas uselhet; hos den andre ett glödande lidelsefullt hat till jordmänniskornas gränslösa lumpenhet, småaktighet, futtiga lyckosträvan; hos den tredje svärmande, elegisk, ständigt färdig att brista i tårar, förtvivlad över människornas totala oförmåga att vara goda, naturliga, rättframma . . .» Även om de tre skribenterna är pessimister, finns det hos dem, menar Hejll, ett slags optimism, men denna är till sin natur »trotsig». Denna trotsiga optimism har man missuppfattat, förflackat – det är grunden till »den rysliga, vidriga försumpning av en Rousseaus eller en Nietzsches läror, som våra flacka, bekväma optimister gjort sig skyldiga till» (a. a. s. 175 f.). I samma stora avsnitt av sin bok ägnar Hejll en särskild avdelning åt ämnet Rousseau och naturalismen, aktuellt Europa runt alltifrån slutet av 1800-talet. »Den store Jean Jacques» var ingalunda en »vekhjärtad, feminin optimist», ingen »målsman för den nya tidens modärna kultursträvanden», framhåller Hejll på nytt; utan att ange namn riktar han sig här tydligen mot sådana som Harald Höffding, Ellen Key och Hans Larsson som i sina tankar om uppfostran och ut-

bildning anknöt till författaren av Émile. Han varierar sin syn på Rousseaus optimism, den har »ingenting gemensamt med våra moderna kulturdyrkares, den är blott pessimistens förtvivlade försök att – trots allt – hålla fast vid människans inre godhet; en optimism av ädelt, manligt slag, som aldrig blundar för livets bottenlösa misär, utan fullt erkänner ondskans herravälde på jorden». Rousseau, fortsätter Hejll, »var nog ärlig att aldrig på fullt allvar tro på kulturens, på utvecklingens förmåga att göra människorna bättre. Deras ondska blir blott mera raffinerad, ju mera kultiverade de bli; endast genom att utan småaktiga hänsyn 'återvända till naturen' kan människan återvinna sin ursprungliga godhet, som samhället utplånat och aldrig vill erkänna för berättigad». Denna »dröm om ett återvändande till naturen» förblev en utopi, måste tolkas som en sådan. »Intet kan vara oriktigare», understryker Hejll, »än att taga Rousseau efter orden, att tolka honom grovt och bokstavligt; 'naturtillståndet' är ett psykologiskt, kanske snarare ett *etiskt* begrepp, ett sinnets oskyldighets- och renhetstillstånd, där alla illusioner äro genomskådade, allt i livets elände genomprövat, allt hopp om *människornas* bättring för evigt utslocknat.» (a. a. s. 191 f.).

Ekelund hade haft tillfälle att läsa dessa utläggningar om Rousseau. Hejll hade för omdöme sänt sin bok i manuskript till den äldre författaren. Denne hade med intresse tagit del av skriften, även om han på vissa punkter hade erinringar att göra. Det var i maj 1915 som Hejll hade satt sig i förbindelse med Ekelund, alltså under året efter det att denne på allvar hade börjat studera Rousseau.⁵

Det finns nu i Hejlls rousseaubetraktelser från 1915 synpunkter och formuleringar som vi ska möta hos Ekelund. Även denne ansåg att den franske författaren inte blivit rätt uppfattad. Han skulle ofta reflektera över vad det innebar att »återvända till naturen», och när han begagnade detta uttryck hade han liksom Hejll givetvis i minnet slagordet »retournons à la nature», som allmänt förknippas med Rousseau och som också svarar mot dennes grundsyn men som inte syns direkt ha blivit belagt i hans skrifter. Hejll talar om »denna dröm om ett återvändande till naturen», Ekelund skulle använda uttrycket »Rousseaus dröm». Även för Ekelund skulle »naturtillståndet», »status naturæ», som han ibland kallar det med en gammal statsvetenskaplig term, som har direkt motsvarighet i Rousseaus formulering »l'état de la nature»,

⁵ Jfr Werin, a.a. II, s. 157.

närmast bli ett psykologiskt-etiskt begrepp, beteckningen på ett själs-tillstånd, ett sinnestillstånd. När Hejll i omedelbar fortsättning till sin teckning av Rousseau tar upp frågan om naturskildringar i modern litteratur, vare sig dessa »fördjupa sig i naturen» eller skildra »enkla, naturliga, från samhällets band lösta människors upplevelser», utbrister han: »Vem kan icke, även som äldre, fröjdas omåttligt över den gudomliga Robinson Crusoe, rousseauanismens första bok.» (s. 192). Hejll anslår här ett tema som med tiden skulle spela en stor roll för den senare Ekelund, av denne vid ett samtal 1923 med just Hejll kallat »Robinsontanken», såsom redan antytt ett viktigt inslag i Ekelunds »Rousseauism».⁶

Hejll och Ekelund kom under senare hälften av 1910-talet att flitigt korrespondera. De skrev om privata förhållanden, om studier och författarskap och om den aktuella kultursituationen i Sverige. Under de första åren av sin vistelse på Jylland från 1914 och framåt upplevde tydligen Ekelund en av sina tyngsta depressionsperioder. Hans nerver var i olag, han hade stora svårigheter med sig själv och sin omgivning. Han var improduktiv. Han levde nästan helt isolerad men längtade bort från den avkrok av världen, där han hamnat. I breven till Hejll under 1915 ger han ofta häftiga uttryck åt mörka stämningar. Brevkontakten med den unge svenske författaren gav honom en viss stimulans. Den 18 september 1915 fastslår han: »Men god var den icke denna sommar. Bekantskapen med Er var en ljuspunkt.»^{6a}

Av de bevarade breven framgår att de båda skribenterna endast undantagsvis direkt diskuterade Rousseau, men denne blev då och då aktualiserad för Ekelund i de brev han fick från Hejll. I ett av den 10 juli 1915 berättar Hejll om sina privata svårigheter och om de litterära planer som han sysslar med, sedan han blivit färdig med *Människan och verkligheten*:

Likväl är jag redan i färd med att i tankarna planera ytterligare trenne (3) böcker, som jag länge tänkt skriva, och af hvilka 2 ätm. höra intimt samman med den Ni har läst. Det är alltså en »kulturbok» – Ni förstår i vad anda, Rousseau, etc. – och så en »teologbok», d. v. s. ett angrepp på den bestående religionen.

⁶ Den Enskilde 1950, nr 4, s. 72.

^{6a} Större delen av brevväxlingen mellan Ekelund och Hejll ingår numera i Vilhelm Ekelund-arkivet i Lunds universitetsbibliotek.

Något senare kom Hejll på nytt att erinra om den franske författaren. I ett brev av den 18 augusti hade Ekelund åter klagat över »bråk och tråk av många slag», som gjorde honom oupplagd att skriva. Han längtade bort från Århus, bekände han, han ville gärna få komma till en stor stad, en storstad, Köpenhamn, Berlin eller Petersburg, men han kände sig bunden vid den plats där han vistades, »bor här med min familj, hustru och en liten dotter som nu blir ett år i höst». Hejll hade tydligen inte känt till Ekelunds personliga förhållanden. Han skyndade den 19 augusti att redogöra för sina egna omständigheter och fick då tillfälle att erinra om den franske författaren på ett sätt som Ekelund bör ha fäst sig vid, upptagen som han blivit av Rousseaus förhållande till kvinnor, särskilt Thérèse, tvätterskan, som blev hans livsledsagarinna. Det heter i Hejlls brev:

Jag blef icke lite häpen öfver att höra, att Ni är gift. Jag kände mig själf åtskilligt skuldmedveten öfver att befinna mig i det läget, och sökte trösta mig med allehanda ursäkter, hvilka jag knappast själf trodde på. Men det är en egendomlig historia. Något à la Rousseau eller Almqvist. Med thy åtföljande bedröfligheter. Nu har jag sedan 13 månader en duktig påg, som heter Bengt, och finner mig rätt bra i mitt öde.

På en punkt gick Ekelunds och Hejlls åsikter isär, det gällde den senares av Rousseau bestämda »kulturkritik». I ett brev på hösten 1915 betonade Hejll med skärpa motsättningen mellan dem i denna fråga, han ironiserade över Goethe och Lessing, som ju Ekelund satte högt, och talade om sin »kulturfientlighet», som gjorde honom osäker om det berättigade i hans skribentverksamhet. Ekelund reagerade mjukt, undan-
glidande på Hejlls indirekta angrepp. I sitt svar av den 29 september framhöll han att den »kulturfientlighet» Hejll var bestämd av inte behövde lägga några särskilda hinder i vägen för honom att ekonomiskt utnyttja sitt arbete som författare. »Den som kan ge klart besked om en sak», tillägger han, »kan nu för tiden nästan alltid något så när lifnära sig på att skriva. Och kulturfientlighet är ett högintrassant kulturfenomen.» Ett stycke längre fram i sitt brev förklarar Ekelund för egen del: »Ja, 'kulturfientligheten' är ett thema, som jag ju är mycket litet hemma i, och därför är det väl ingen mening i att svara något på hvad Ni yttrade om sådana personer som Goethe, Lessing eller andra.» Hejll är besviken och frän, när han den 10 oktober avfattar sitt svar:

Jag har funderat åtskilligt på hvad Ni skrifver i sista brevet om »kulturfientlighet». Jaså, Ni förstår Er inte på den saken! Så må jag då, för att vara uppriktig, säga, att jag af ingen svensk man, undantagandes Strindberg! och Albert Engström, lärt mig så mycken kulturfientlighet som just af Er. – Eller får jag icke lof att tro på Era böcker? Jag kunde därur citera månet härligt ord, som fröjdade mig mer än jag kan säga. Och det just på grund af dess »kulturfientlighet». – Ni förstår väl, att jag uppskattar de stora snillena just efter den grad af kulturhat, de ge prov på. Goethe är mig visst icke förhatlig, fastän kulturfiliistrarna dyrka honom, ty jag har ofta funnit sköna ting hos honom. Men också mycket strunt . . . Så äfven med Lessing, ehuru jag där har svårare finna det goda. Men nu vill Ni utestänga mig från bekantskapen med dessa män, genom att vägra ge mig fingervisningar? Jag tänkte eljest som så, att när Ni kan beundra dem, då måste där finnas något godt hos dem, och detta goda känner Ni. Men jag som »barbar», skall således vara utestängd, bannlyst från dessa kretsar.

Rousseau nämnes inte under denna kontrovers, men inte bara Hejll utan även Ekelund har givetvis haft klart för sig att bakom deras polemik om kultur och kulturfientlighet låg Rousseaus kritik av kulturen, en företeelse, som Hejll hade debatterat redan i sin debutbok.

Senare på hösten 1915 sammanträffade Ekelund och Hejll ett slag i Köpenhamn. Vid en middag på Wivels hade Ekelund, erinrar Hejll honom i ett brev den 10 november, bl.a. talat om »en filosof, mystiker och magiker från medeltiden», som han varmt rekommenderat Hejll att hänvisa en av sina vänner i Lund till. Hejll hade nu glömt hans namn och påminner: »Det var i samband med Agrippa, Ni kom att nämna honom, och Ni sade, att Ni hade tänkt öfversätta honom.» Ekelund svarade omgående, den 15 november, på Hejlls fråga och förde därvid Rousseau på tal: »Mannen jag talte om – icke från Medeltiden, utan från 1500-talet – var Hieronymus Cardanus. Jag tror han är en nära släkting till Rousseau och Strindberg.» Ekelund förstod att denna jämförelse borde egga Hejlls nyfikenhet på den italienske humanisten.^{6b}

Mot slutet av 1916 gled de två vännerna ett slag ifrån varandra, det blev ett längre uppehåll i deras korrespondens. Orsak var tydligen en del bittra och bitande uttalanden av Hejll om den äldre vännen. Utvecklingen av förhållandet gjorde den yngre av dem nedstämd. I ett brev av den 24 april 1917 försökte han förnya kontakten. Han skriver upprört, förtvivald, han tror sig ha förlorat Ekelunds vänskap för alltid. Det är intressant att se, att han räknar med att Ekelunds missnöje på

^{6b} Om Ekelunds upptagenhet av Cardanus under år 1915 jfr Elovson, a.a., s. 63.

något vis hörde ihop med hans eget lärjungeskap till Rousseau. Han hade tydligen den uppfattningen att Ekelund i grunden var kritisk mot den franske författaren, och denna förmodan hade ju skäl för sig: de få uttalanden i tryck som Ekelund gjort om Rousseau fram till 1917, hade som redan nämnts, ett påfallande inslag av kritik. Hejll slutar sitt brev så:

Ack, om Ni ville ge mig några rader! Men Ni tycker nog att jag är en liten Rousseau, och den mannen kan Ni ju rakt inte tåla. –

Något direkt svar på denna vädjan syns Ekelund inte ha gett. Brevväxlingen togs emellertid snart åter upp, och Hejll skulle efter hand få tillfälle att revidera sin syn på Ekelunds förhållande till den franske författaren. Väl inte utan skäl kunde han anse att han på något vis hade bidragit till omsvängningen hos Ekelund.

Av ekonomiska skäl hade Hejll tidigt börjat verka som översättare; han hade därvid tydligen Ekelund som mönster. Han ger inte sällan rapporter om sitt arbete på detta fält. Han diskuterar olika författare och verk som kunde passa att överföras till svenska. Ibland är det tal om att Hejll och Ekelund tillsammans skulle framträda som tolkare. Till sin stora tillfredsställelse fick Hejll under början av år 1918 uppdrag att översätta den författare som han särskilt uppskattade och som hans vän i Århus vid den tid det här gäller hade fått ett tydligt ökat intresse för: Rousseau. Inom rätt kort tid kom han att till svenska överföra tre av Rousseaus viktigaste verk. På hösten 1919 publicerade han en tolkning av *Du contrat social*, som under titeln *Om samhällsfördraget eller Statslärans grundsatser* ingick i Bonniers klassikerbibliotek, och under försommaren följande år gav han ut en översättning av *Discours sur les sciences et les arts* och *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité*, de två kulturkritiska inlägg, varmed Rousseau först väckte uppseende. Under den för Hejll betecknande titeln *Tvenne avhandlingar om kulturen och människan* fick dessa tolkningar plats i serien *Berömda filosofer*, utgiven av Björck & Börjesson, hans första förlag.

Hejll berättade ibland om sitt arbete med dessa rousseauöversättningar och aktualiserade därigenom den franske författaren för Ekelund. Den 26 augusti 1918 rapporterade han:

F.n. sysslar jag med Rousseau: läser Emil och öfversätter *Contrat social* åt hr Bonnier. Det är en man, som alltid tilltalat mig synnerligen starkt; har alltid känt mig besläktad med honom, understundom t. o. med identifierat mig med honom. Dock är det nu 6 år sedan jag sist umgicks med mannen: det var i Hälsingborg sommaren 1912. Jag ämnar nu läsa honom så grundligt som möjligt, d.v.s. så länge, till dess jag tröttnar på honom. Funderar äfven på att öfversätta andra saker, om jag kan finna förläggare, som äro hågade. (I dag är det hans födelsedag!)

Några dar senare, den 1 september, berättar Hejll åter om sitt arbete:

För öfrigt arbetar jag med Rousseau, hvilket är både nöjsamt och trist. En förunderlig man – man vet ej, om man skall älska honom eller förakta honom. Jag får väl tillfälle att skriva en del om honom i inledningarna till mina öfversättningar. För öfrigt har jag stor nytta af att läsa honom just nu.

Att han ansåg sig ha nytta av att läsa Rousseau berodde nog närmast på att han vid den tid det här gäller gjorde försök att uppta mera systematiska studier för en licentiatexamen i teoretisk filosofi vid universitetet i Lund. Han kom att förse båda sina översättningsvolymerna med utförliga inledningar. Man kan så erinra om att den starkt ambivalenta inställning till den franske författaren som Hejll här röjer, vid denna tid också möter hos Ekelund.

Till julen 1919 sände Hejll till Ekelund ett exemplar av den första rousseauöversättningen, den av *Du contrat social*.⁷ Den 22 december 1919 skriver Ekelund till Hejll:

Af Rousseau-öfversättningen, som jag tackar för, har jag ännu endast (med intresse och nöje) läst inledningen. Jag råkade läsa originalet för första gången nu i våras. Emellertid blir det förr eller senare en utmärkt anledning för mig att en gång till läsa boken, ty någon egentlig »behållning» hade jag denna första gång inte annat än af några enstaka sidor. (Fast nog såg jag att där var mycket att läsa i den.)

Att han just på våren 1919 hade »råkat» läsa boken kan möjligen bero på att han visste att hans yngre vän höll på att översätta den och talat om den i brev.

Av den andra tolkningsvolymen, som kom i bokhandeln under andra veckan i juni 1920, fick Ekelund ett exemplar från Hejll, som finns be-

⁷ I ett otryckt brev till David Sprengel, dat. 25/12 1919, omtalar Ekelund, att Hejll sänt honom »sin öfversättning av '*Contrat social*'». Fil. dr N. G. Valdén, som på uppdrag av Vilhelm Ekelund-samfundet förbereder ett urval av brev från Ekelund, har godhetsfullt låtit mig ta del av brevväxlingen mellan Ekelund och Sprengel.

varat i hans efterlämnade boksamling. Det är försett med dedikation.⁸ Han bör ha läst boken så snart han fått den. Redan i ett brev av den 15 juni 1920 vill han »först och främst tacka för den nya Rousseau-voly-men», men han ger inget mera bestämt omdöme om den. Av en passus längre fram i brevet framgår dock, att han hade en del att anmärka mot själva översättningen, språket i den. Han skriver: »Däremot ser jag att Er senaste översättning mycket lätt kan angripas, beträffande icke så litet, och det skulle förvåna om icke så blir.» Hejll medgav det berättigade i Ekelunds erinran. I ett brevkort av den 18 juni gör han ett försök till ursäkt, försvar:

Ni har alldeles rätt uti att R:öfvers. är bristfällig, jag är medveten om det, men har ej haft tillfälle att göra något däråt. Man piskas ju till slarf. Och den var verkligen *svår* (för mig åtm.). Nu skall jag öfvers. Tusen och en natt åt Bonnier.

Det blev som Ekelund hade misstänkt: recensionerna av Hejlls nya rousseauöversättningar innehöll kritik av själva tolkningen. Bland dem som gjorde anmärkningar var Olof Rabenius, från början av 1910 en rätt observerad anmälare, själv med tiden översättare av fransk litteratur. Hejll sände tydligen Ekelund klipp av några recensioner, bl.a. den av Rabenius. Rätt upprörd förklarar Ekelund i sitt svar den 6 augusti:

Det är verkligen ytterligt hutlöst att en sådan orkeslös stackare som denna Rabenius skall våga sådant om Er. Hvad han säger om själfva boken (Rousseaus) vill jag ej läsa – jag läser öfverhufvud aldrig dylikt. Det *kan* ju i själfva verket ej läsas, om ej möjligen baklänges.^{9a}

⁸ Dedikationen lyder: »Vilhelm Ekelund / tillgifnast från / Öfvers.» Av Svensk bokhandelstidning 1920, nr 25, s. 152, framgår att Tvenne avhandlingar kom ut under veckan 10–16 juni 1920.

^{9a} Den recension av Rabenius som så häftigt upprörde både Hejll och Ekelund inflöt med titeln Rousseau som kulturkritiker under strecket i Stockholms Dagblad för den 22 juni 1920. Rabenius dröjer nästan helt vid Rousseaus två discourser. Han analyserar dem i stort sett sakligt och förknippar deras grundåsikter med senare verk av den franske författaren. I partit om den första discoursen för han in viss kritik: »En nutida läsare lägger genast märke till det inkonsekventa i tankegången och det retoriska i stilen, kulminerande i den bekanta apostrofen till Fabricius. Det är en lös väv av deklamationer, som icke sammanhållas av några fast knutna idéer. Det oaktat kan man icke undgå att taga intryck av den ärliga naivitet, den uppriktighet och övertygelse, som lysa fram i de högravande utgjutelserna. Man förnimmer slagen av ett hjärta, som lossar sin tyngd och söker befrielse.» Avslutningsvis bedömer Rabenius Hejlls insats. Han riktar kritik mot översättningen men ger också erkännande.

Det är Ekelunds nya positiva syn på den franske författaren som skymtar i detta brev från 1920: han ville inte läsa kritik över Rousseau av en sådan som den nämnde recensenten. Den sympatiska inställningen till Rousseau lyser också igenom i ett annat ställe i det citerade brevet. Ekelund omtalar, att han nu läste *Confessions* i den försvenskning som David Sprengel sedan början av 1910-talet utgav. Det verkar som om han genom denna erinran om en annan rousseauöversättare ville ge Hejll ett mönster. Han skriver:

Hvad Rousseau angår, har jag för öfrigt genom Adelborg kommit i någon förbindelse med Sprengel och af honom erhållit hans *Confessions*-öfversättning och kommentarier. Det är en i hög grad förtjänstfull öfversättning, verkligen glädjande att läsa. Men Ni känner väl till den.

Ekelund måste på något vis ha gett Hejll en förteckning över några av de fel som han noterat i översättningen av de båda discourserna. Det har skett i ett brev, men något brev med sådant innehåll syns tyvärr inte vara bevarat, åtminstone finns det inte något i den korrespondens mellan Ekelund och Hejll som tillhör Lunds universitetsbibliotek. Det är tydligt att Ekelund gått noga till verket, han har läst översättningen av

Han börjar så: »De båda avhandlingarna äro översatta av hr Richard Hejll, som i sin tolkning nära följer originalet, icke alltid på ett för den tydliga uppfattningen befrämjande sätt.» Han drar så fram ett par grova språkfel och antyder att det finns fler sådana, men hans sammanfattande dom är positiv: »Att hr Hejll utfört ett sorgfälligt arbete, skall emellertid på grund av sådana lapsus icke förnekas.» Mot Hejlls inledning är han avvisande sträng: »Mindre heder har han av inledningen, som bäst borde ha varit oskriven. I hr Hejlls egna aforismer må han gärna svänga sig med sådana klutar som han här tar i sin hand, men de äro icke på plats i en skriftserie av så objektiv läggning som Björck & Börjessons Berömda filosofer. Det hade för läsaren varit nyttigare att få en summarisk redogörelse för Rousseaus filosofi än det polemiska strunt han består. Om denne store översättare och kritiker värdigas behandla Rousseau, så fjädrar han strax med dennes namn sin egen fåfänga, sin egen förargelse, som han låter gå ut över de förhatliga litteraturdocenterna. På grund av någon tankevilla har han fått för sig, att dessa huvudsakligen syssla med anekdoter. Bl.a. skriver han: 'Litteraturdocenternas beskäftiga sysslände med struntsaker och sladderhistorier må lämna oss likgiltiga. Det är icke sådant som skapar en stor man; och gudabilden i marmor är icke mindre skön i sig själv, därför att flygarna (skriveller tryckfel för: flugorna) överhöljt den med sin smuts.' Förmodligen är det Bekännelsernas Rousseau hr Hejll åsyftar. Likgiltigt vilket, borde förläggaren ha saxat manuskriptet för att skydda sin skriftserie från grodor.» Man kan räkna med att det inte minst var Rabenius' försvar av »litteraturdocenterna», som upprörde Hejll och Ekelund.

Rousseaus båda ungdomsverk, jämförande den med originaltexterna. Hejll tackade så småningom för de anmärkningar Ekelund gjort och försöker åter försvara sig. Det sker i ett brev av den 18 november:

Ja, det är sant – jag har ännu icke tackat dig för den utmärkta kritiken af min be-
dröfliga öfversättning. Mycken tack! Det var en sann fröjd att läsa, om än det var
lite obehagligt – Ja, det är ju svinaktigt att ge sig in på en sak utan att vara kompet-
ent att lösa den; hade du vetat huru *okunnig* jag var (och är) i det franska språket,
så hade du nog funnit saken ganska naturlig. Nu gör du mig alltför stor ära med att
ens kritisera mig. Men jag skall nog efter detta akta mig för liknande dumheter. För
öfrigt lär där nog vara ännu värre bockar än dem du dragit fram! Och språket, sti-
len! Jag hade, vid korrekturläsningen, en bestämd, otäck känsla af att där var något
galet fall, men jag var icke i stånd att göra något därvid. Det beror nog äfven därpå,
att jag är så lite hemmastadd i svenska språket. Jag skrifver alltför klumpigt, groft,
banalt, utan flykt och känsla, jag saknar fantasi. Jag saknar framför allt den nyska-
pande och suveräna förmågan, att skapa nya begrepp och uttryck, som *du* äger mer
än någon annan, och som jag sannerligen afundas dig.

När Ekelund svarar den 25 november passar han på att lugna vännen
och ger honom samtidigt åter ett råd, byggande på sina egna erfaren-
heter som översättare:

Där var sannerligen ingenting farligt med öfversättningen! Jag har ju ej sagt ett ord
om de *goda* sidorna af den! Och åtskilliga af anmärkningarna voro ju knappast an-
nat än pedanterier. Det är icke lönt att tala om. Man måste emellertid nödvändigt
ha andra öfversättningar att jämföra med, åtminstone till slutet vid korrekturet. Jag
för min del har så godt som alltid haft det på det viset. –

Ekelund hade alltså haft tillfälle att ta del av de båda rousseauböcker
som Hejll gett ut, och det hade skett under tiden närmast innan han i
början av hösten 1920 i Hälsingborg mötte sin yngre vän och beund-
rare, enligt dennes redan anförda uppgift ivrigt upptagen av den frans-
ke författaren, livligt resonering om honom. Han hade också haft till-
fälle att läsa de två rätt utförliga inledningar, som Hejll hade skrivit till
sina översättningar. De är av intresse, då de vittnar om vad det var som
en skribent som i mycket lärt av Ekelund kunde fästa sig vid hos Rous-
seau. De visar också vad det var som Ekelund kunde få aktualiserat om
Rousseau, när han läste dem, »med intresse och nöje», som han förkla-
rar i ett brev om den första av inledningarna till översättningarna. De
är i stort sett disponerade på samma sätt. De ger dels snabbt antydda
uppgifter om den franske författarens liv, dels ett slags analyser av de

verk som de utgör introduktion till. Grundsynen i dem är densamma som vi mött i Hejlls debutbok *Människan och verkligheten* från 1915.

Efter att i de tre första avsnitten av inledningen till översättningen av *Du contrat social* ha gjort ett försök att bestämma Rousseaus syn på samhälle och stat och dröjt vid några av hans föregångare, går Hejll i fjärde avsnittet till häftig attack mot dem som velat förneka sambandet mellan fransmannens första kultur- och samhällskritiska produktion, och den senare, mera »positiva», främst företrädd av verket om samhällsfördraget. Rousseau hade, och det är det viktiga enligt Hejll, börjat med att tvivla på det som för hans samtid var det bästa av allt, »kulturen, vetenskapen, filosofien, uppfostran, den bestående samhällsordningen» (s. XIV). Rousseau hade särskilt vänt sig mot den »överförfinade, förslappade, onaturliga och av allahanda fel och laster behäftade människotyp, som han återfann hos sig själv och sina landsmän». Det betydelsefulla i *Du contrat social* låg inte i den ena eller andra rättsfilosofiska grundsatsen, hävdar Hejll, utan i tanken på en »medborgaranda», »ett levande ansvarsmedvetande gentemot det helas sak», fjärran från ärelystnad och maktbegär på det politiska området (s. XV). En sådan anda hade Rousseau mött i sitt hemland, det fria Schweiz, speciellt i födelsestaden Genève, men också i forntidens Sparta och Rom, såsom »den store Plutarchus, hans ungdoms älsklingsförfattare», skildrade förhållandena där. Det är betecknande, understryker Hejll, att Rousseau vid historiska jämförelser städe går tillbaka till antiken. I femte och sista partiet av inledningen ger Hejll en snabbskiss av den fyrtioårige man som skrev *Du contrat social*. Denna skrift har kommit till, berättar han, under ensamma vandringar i skogarna vid Montmorency utanför Paris, »en frukt av många års erfarenhet, studier och eftertanke», »det storslagna uttrycket för hans inre, ideala trängtan efter frihet och sann mänsklighet» (s. XIX). Hejll får än en gång tillfälle att framhålla den roll Plutarchus spelat för Rousseau och hans syn på antiken: »ännu på ålderdomen nämner han med glad tacksamhet de fria studier av *Plutarchus*, som han i faderns sällskap bedrev i sin tidigaste ungdom, och som satte outplånliga spår i hans själ» (XIX f.). Hejll har här i tankarna vad Rousseau skriver om den grekiske författaren i *Les rêveries du promeneur solitaire*, främst i början av fjärde promenaden. Avslutningsvis förklarar Hejll att om Rousseaus övriga levnadsöden inte är mycket att säga. Nakna data är föga upplysande. Endast en mera intim kännedom om ett genis levnadsomständigheter kan ge en sann

förståelse av dess personlighet. Rousseau hade för egen del gett den intresserade en källa i »'Confessions' – den ärligaste bok, som den nyare litteraturen äger». Efter att i förbifarten ha riktat ett av sina vanliga hugg mot »vetenskapens professionella utövare», »beskäftiga och oändligt flitiga detaljfilare», uppställer han mot dem Rousseau, »en levande människa, en *filosof* i detta ords sanna mening» (s. XX).

Huvuddragen i den teckning av Rousseau som människa och författare som Hejll här ger var sådana som Ekelund själv hade beaktat. Rousseau som kritiker av sin samtids förhärskande kultur var ett viktigt tema i Ekelunds betraktelser över fransmannen. Rousseaus förhållande till antiken upptog honom särskilt. Den höga uppskattningen av Confessions kunde han instämma i. Just vid den tid det här gäller, åren omkring 1920, skulle han med speciell iver uppmärksamma Plutarchos' roll för Rousseau.

Den värdering av och grundsyn på Rousseau som Ekelund kunde möta i Hejlls inledning till översättningen av boken om samhällsfördraget varierar i inledningen till översättningen av de två discourserna. I det första, biografiska avsnittet betonas åter Plutarchos' betydelse för Rousseau under uppväxtåren; den grekiske filosofens biografiska skildringar väckte till liv »hans första känslor för det stora och ädla i människonaturen» (s. 5 f.). Hejll dröjer vid Rousseaus första vistelse på landet som väckte hans sinne för naturen men också hans »sinnliga lustar, denna mörka och beklagliga sida av hans natur». Han berör så Rousseaus vagabondår, under vilka han kom i närmare kontakt med samhället och snart insåg att han inte var skapad för detta, inte var en av dessa »foglila, osjälvständiga naturer, som utan vidare snällt anpassa sig efter de borgerliga förhållandena» utan »en frihetsälskande, orolig, levande ande, som hatade det meningslösa eller grymt orättvisa i den bestående ordningen» (s. 7). Han betecknar Rousseaus förhållande till m:me de Warens som en »pinsam och osmaklig historia», han talar om beskyddarinnan, som snart blev älskarinna och som Rousseau fortsatte att kalla »maman». I Paris var det, framhåller Hejll, främst kontakten med de moderna författarna på modet som gjorde det fullt klart för Rousseau att han var en man för sig. Han bröt snart av mot de tongivande kulturkretsarna i den franska huvudstaden; »hans säregna sätt förskaffade honom smeknamnet 'björnen'» (s. 9). När det gäller Rousseaus sista år är det en sak Hejll särskilt framhäver, nämligen att »man först nyligen (1906) lyckats påvisa den skändliga förfalskning, vartill

encyklopedisterna gjort sig skyldiga till, då de i samråd med Rousseaus forna väninna, madame d'Épinay, systematiskt nedsvärtat och beljugit denne (i hennes memoarer), därmed åt eftervärlden lämnande en bild av den store mannen, som saknade all motsvarighet i verkligheten» (s. 9). I det andra och längre avsnittet av inledningen utvecklar Hejll sin syn på huvudproblemet i Rousseaus första skrifter, frågan om »*kulturens och bildningens värde för människan*» (s. 10). Det är en synpunkt som han naturligt nog särskilt driver. I sina »deduktioner av 'naturtillståndet'» var inte Rousseau, som man menat, fullständigt »ohistorisk». Det var inte »historiska sanningar» som den franske författaren velat ge, det har han själv framhållit. Det var mera en psykologisk-filosofisk utredning av människans väsen han syftade till. Det var människans »grunddrifter» han sökte bestämma och orsakerna till deras förkvävande (s. 11). Det är inte bara Rousseau, erinrar Hejll, som fått uppbära förebråelsen för bristande historiskt sinne – den har också riktats mot män som Dostojevskij, Nietzsche och Tolstoj. De som för fram anklagelsen är den »falska kulturens och bildningens representanter, filist-rarna och skönandarna, dessa andens charlataner, för vilka kulturen och bildningen endast äro medel att tillfredsställa deras gränslösa fåfänga». »Det är denna *kultur*», betonar Hejll, »som Rousseau angriper – emedan den är osann, ljugande bedräglig, en grannlåt blott – och som bekämpats av alla ärliga och levande andar, av Schopenhauer, Dostojevskij, Kierkegaard, Nietzsche, Tolstoj, Dühring, Ekelund» (s. 12). Ekelund har säkert inte reagerat emot att finna sig infogad i denna förnäma kedja av »äkta» kulturkritiker med utgång i Rousseau. Han bör i stort sett ha kunnat godta den teckning Hejll gav av Rousseaus liv och verk. Själv hade han dröjt vid flera av de punkter som den yngre kritikern framhävde. Han hade som redan nämnts slagits av antikens roll för Rousseau. Han kände också avsmak för m:me de Warens och Rousseaus förhållande till henne; »träsket» hade han 1914 börjat kalla denna tid i den franske författarens liv.⁹ Han var starkt upptagen av Rousseaus relationer till encyklopedisterna. I november 1920, alltså några månader efter mötet med Hejll i Hälsingborg, skulle han i Århus låna just den bok som den yngre vännen brännmärkte, m:me d'Épinays Mémoires; det var här som beteckningen »björnen», »l'ours», om Rous-

⁹ Jfr Elovson, a. a., s. 45 f.

seau först användes, och vid den fäste sig inte bara Hejll utan också Ekelund. Den motsats mellan äkta och falsk kultur som Hejll urskilde i sin analys av Rousseaus kulturkritik var ett huvudtema för Ekelund under början av 1920-talet. Det var, inpräntade Hejll, inte kulturen i dess helhet som Rousseau ville åt, utan endast den »ljugande, bedrägliga skenbild av en kultur», som han mötte i sin samtid. I sina reflexioner över kultur under början av 1920-talet skulle Ekelund tala om »sak» och »sken». Någon enstaka gång skulle han också använda den vid denna tid ännu ovanliga termen »kulturkritik»; han hade kunnat fästa sig vid den i de inledningar Hejll skrivit till sina rousseauöversättningar.

Som redan antytts är det svårt att på ett bindande sätt påvisa ett inflytande från Hejll på Ekelund ifråga om dennes intresse för och syn på Rousseau. Fastså kan man att Hejll, när han i debutboken från 1915 första gången utvecklade sin uppfattning om den franske författaren inte kunde direkt vara vägledd av sin svenske mästare – Ekelund hade före 1915 endast undantagsvis uttalat sig om Rousseau. Det är väl vidare inte troligt att Ekelund under åren 1915–20, då han själv alltmer blev upptagen av Rousseau, inte skulle på något vis ha tagit intryck av sin yngre väns sysselsättning med Rousseau och av de åsikter Hejll i brev och tryck förde fram om denne. Uppenbart är att de två i Rousseau hade ett ämne som de gärna resonerade om, när de i början av 1920-talet då och då möttes.

Av stor betydelse för Ekelunds studier av Rousseau omkring 1920 blev att han vid denna tid också, som redan antytts, kom i personlig förbindelse med en annan översättare av den franske författaren, David Sprengel. Efter att under 1900-talets första år ha gjort sig känd som kritiker och reseskildrare, bl.a. med böckerna *De nya poeterna* (1902), som handlade om åttitalisterna, och *Oscar Levartin* (1907) samt *Från det moderna Danmark* (1904), hade Sprengel vid mitten av det nya seklets första decennium inlett den översättarverksamhet som blev hans viktigaste insats som skribent. Under titeln *Candide* gav han 1907 ut en volym med filosofiska romaner av Voltaire och kom sedan att under år av lärda mödor ägna sig åt försvenskning av den skrift av Rousseau som Ekelund från mitten av 1910-talet var särskilt upptagen av och ofta vände sig till, *Confessions*. Detta i skilda avseenden märkliga översätt-

ningsverk som Ekelund djupt skulle uppleva blev strängt taget en torso. Den ursprungliga planen för utgivningen ändrades efter hand, och de nya planerna kunde inte helt förverkligas. Verket kom ut i delar. Varje del skulle innehålla text och kommentar till denna. Denna plan genomfördes blott för de två första banden. Vad som kallades »första delen» av Jean-Jacques Rousseaus bekännelser, som bestod av de sex första böckerna i originalet, kom ut 1912. Den »senare delen» skulle enligt beräkningen omfatta tre volymer. Den första av dessa som meddelade böckerna sju och åtta, utgavs 1914. Dessa två digra band hade en utförlig kommentar som vittnade om bred orientering i litteraturen inte bara om Confessions utan om Rousseau överhuvudtaget, hans liv och verk. Den andra tomen av »senare delen» följde 1917. Den innehöll endast en bok av originalet, den nionde, som handlar om Rousseaus överflyttning till Eremitaget och hans två år där, 1756–57, under vilka den stora omsvängningen i hans liv började, från lycka till olycka, en period i hans levnad, som Ekelund gärna gjorde till föremål för eftertanke och betraktelser. Det fanns notssiffror i texten till detta band men inga noter. Den omfattande kommentaravdelning som volymen uppvisade bestod i stället av en rad längre och kortare ingående specialstudier över skilda personer och händelser i franskt kulturliv under mitten av 1700-talet, som gav bakgrunden till Rousseaus beslut att lämna Paris och söka sig till ensamheten på landsbygden. Här behandlas bl.a. hans förhållande till Voltaire och en del encyklopedister, till Th. Torchin, en framstående läkare från Genève, till författare av enklare rang som Charles Palissot och E.-C. Fréron, som båda hörde till Rousseaus många angripare, till Italien och hemstaden, till Jean-Philippe Rameau, samtidens tongivande kompositör och musikteoretiker, och till den stora musikstrid, som denne framkallade. Det är massor av stoff och mängder av synpunkter som här förs fram, det allra mesta hämtat ur den föreliggande rika litteraturen om de nämnda speciallämnena, mycket direkt återgivet i översättning, det hela i sista hand ämnat som ett försvar för Rousseau. Sprengels översättningsverk kan karakteriseras som ett indirekt inlägg i den häftiga, av Ekelund observerade debatt om Rousseau som hade blossat upp i Frankrike under slutet av 1800-talet och som hade spritt sig runt Europa och till Amerika under de följande decennierna. Någon enstaka gång kan denna tendens direkt spåras i kommentaren, såsom när Sprengel på ett ställe i en av de nyss nämnda studierna i slutet av tredje bandet av översättningen sammanfattar:

Alltså, den lumpenhet, de litterära och kanske i synnerhet de musikaliska fejderna avslöjade för Rousseau, bidrog till att befästa hans avsmak för kultur- och stadsmänniskor och till att skärpa hans längtan efter en fristad.¹⁰

I sin framställning av Rousseaus avsmak för kulturkretsarna i den franska huvudstaden får den svenske kritikern tydligen tillfälle att indirekt ge uttryck åt sin egen vantrivsel med motsvarande kretsar i den svenska huvudstaden, ett förhållande, som nog inte undgått Ekelund och som bör ha tilltalat honom och som ett slag under åren 1919–22 tydligen kom honom att känna sig särskilt dragen till Sprengel.

I förordet till tredje bandet av översättningen lovade Sprengel att noter till bandet skulle komma i fjärde och sista volymen. Det kom en sådan 1922, men den saknade helt kommentar. Själva översättningen av *Confessions* förelåg emellertid avslutad, och Sprengel hade vidare gett rum åt tolkningen av ett parti av en annan av Rousseaus självbiografiska skrifter, *Dialogues: Rousseau juge de Jean-Jacques*, ett slags tillägg till *Confessions*, ett brett upplagt självförsvar. Denna skrift består som titeln anger av en serie dialoger mellan Rousseau och en fingerad person, kallad »Le François». Denne »fransman» får till en början företräda den kritiska syn på Rousseau som denne ansåg vara den gängse hos samtiden och som han med sitt verk ville motarbeta, revidera, men redan under loppet av det första samtalet, det enda förresten som Sprengel hade tagit med i fjärde bandet av *Bekännelser*, får interlokutören så småningom ändra sig, och när de sista replikerna växlas, är han beredd att med en viss förståelse lyssna till självförsvararen. Det kan här påpekas att Ekelund tydligen intresserat sig även för denna autobiografiska skrift av Rousseau; han hade haft ett exemplar av den på franska till låns i Århus i mars 1916, och han lånade verket på nytt i november 1920, alltså redan innan Sprengel hade tolkat första dialogen i det.¹¹ Det är väl inte omöjligt att Ekelund i den förändring i inställning till Rousseau som denne låter »fransmannen» i verket uppleva, kunnat se en parallell till sin egen erfarenhet; han hade ju själv under de senare åren från en kritisk ståndpunkt glidit över till en förstående. Han var ju också överhuvudtaget intresserad av att se hur den franske författaren försökte förklara sig själv, försvara sig.

¹⁰ Jean Jacques Rousseaus *Bekännelser*, senare delen, andra volymen, Stockholm 1917, s. 287 f.

¹¹ Elovson, a.a., s. 70 och 75. Jfr också nedan, not 14.

Enligt förordet till den 1922 utgivna delen av *Bekännelser* skulle resten av Rousseau jüge de Jean-Jacques och vidare *Les rêveries du promeneur solitaire*, också ett självbiografiskt verk, samt noter till band 3 och 4 meddelas i en femte och sista volym. Någon sådan kom inte; förlaget ansåg sig tydligen inte kunna genomföra den plan Sprengel gjort upp. Det bör tilläggas att alla de delar som kom ut var rikt illustrerade, både i text- och kommentarpartierna. I förordet till volymen från 1922 förklarar och försvarar Sprengel avsikten att till översättningen av *Confessions* foga en tolkning av de två andra nyss nämnda självbiografiska verken av Rousseau, och när han gör det, kan han anses uppenbara den innersta syftningen med sina översättningar:

Dialogernas historik har Rousseau egenhändigt lämnat i en efterskrift till den märkliga analysen, vilken, alltså, jämte *Drömmerierna*, själv är att betrakta som en fragmentarisk efterskrift till hans *Bekännelser*. I denna bilaga är det den av samtidens och eftervärldens ädlaste andar uppskattade och älskade verkliga och äkta Rousseau, som framträder och personligen undersöker och förklarar den redan i detalj utarbetade och ännu i våra dagar, besynnerligt nog, fanatiskt förfäktade vulgära Rousseaulegendens bevisat vanställda och bevisat beljugne »Jean Jacques».¹²

Detta var en synpunkt på den franske författaren, en inställning till honom, som var ägnad att dra till sig Ekelunds uppmärksamhet. Han var också inriktad på att lära känna den »verkliga och äkta Rousseau».

Ekelund kom, syns det, först mot slutet av 1910-talet att observera Sprengels arbete med *Confessions*. Det var hans vän från berlintiden Gustaf Otto Adelborg, som aktualiserade översättningen för Ekelund. Adelborg, som från 1910 verkat i olika affärsföretag i S:t Petersburg, hade efter den stora ryska revolutionen återvänt till Sverige 1918 och hade då börjat att i sina brev till vännen i Danmark orientera om det litterära livet i Stockholm. Han kom därvid att berätta om Sprengel, som han var nära lierad med och som visat uppskattning av Ekelunds författarskap, och om hans översättning av Rousseaus stora självbiografiska arbete. Det är betecknande att Ekelund strax blev intresserad och försökte skaffa sig översättningen. Att han emellertid inte närmare kände till omfattningen av verket framgår av att han genom Adelborg föreslog att få ett exemplar av översättningen i utbyte mot ett av den bok han på våren 1919 gett ut, *Attiskt i fågelperspektiv*. När han så

¹² Jean Jacques Rousseaus *Bekännelser*, senare delen, tredje volymen, Stockholm 1922, s. X.

tydligt av Adelborg fick besked om att »Rousseau-boken» inte, som han trott, utkommit »i en billig upplaga, till ett par, tre kronor», ansåg han sig inte kunna räkna med att Sprengel skulle gå med på det föreslagna bytet. Det brevkort där han skriver i saken till Adelborg är odatat men bör ha avsänts omkring 1 maj 1919. Han avslutar kortet med att förklara: »Vill hr. Sprengel sända mig något annat är jag synnerligen förbunden!»¹³ För säkerhets skull skrev Ekelund kort efteråt, den 5 maj, direkt till Sprengel och inledde därmed med denne en rätt livlig korrespondens, som är intressant ur skilda synpunkter, bl.a. ifråga om Ekelunds studier av Rousseau. Efter att ha hänvisat till sin hälsning genom »vår förträfflige vän G. O. Adelborg» förklarar han: »Men jag hade ingen aning om att Er Rousseau var en så *dyr* bok, utan tänkte mig att den utgifvits i en stor billig upplaga till några få kronor.» Man undrar om han är fullt uppriktig, när han försäkrar, att det »vore mig ju också egentligen kärkomnare om Ni ville sända mig någon af Edra egna skrifter». Han slutar episteln med denna förklaring:

Jag har under alla dessa år i utlandet förlorat ur sikte nästan fullständigt så väl Er som de flesta andra svenska författare och har därför sedan Adelborgs återkomst till Stockholm med spänning förnummit om hans nya lif, verksamhet och förbindelser däruppe.

Sprengel svarade en vecka senare med några rader; han låg sjuk och var starkt deprimerad, och det återverkar på hans brev som förresten efter diktamen var utskrivet av Adelborg. Han tackar för Attiskt i fågelperspektiv och fortsätter:

Det är ju ingen i svensk litteratur som jag sätter så högt som er, och flera gånger har jag haft tillfälle att antydningvis och i förbigående i pressartiklar uttrycka den stora beundran er alstring ingifvit mig. Af mig finns ingenting af betydelse eller särskildt värde. Mina tre utkomna Rousseau-volymer sändes i dag genom förlaget, äfvenså andra upplagan, af i fjor, af min tio år gamla bok om Levertin. Att detta kan ha något intresse för er väntar jag ej, och det är också endast som ren artighetsformel, som det skickas er. I Rousseau-böckerna finnas i alla händelser gubbar att titta på. Emellertid skulle det mycket glädja mig att komma i förbindelse med er.

Det förvånar inte att Ekelund skyndade att fördjupa sig i de band av Sprengels översättning som han fick. Han blev högt imponerad av

¹³ Dateringen av brevkortet grundar sig på att Ekelund i ett brev av den 5 maj 1919 hänvisar till att Adelborg tjänat som förmedlare av det exemplar av Attiskt i fågelperspektiv som han sänt för Sprengels räkning.

Sprengels arbete, och uppskattningen gällde inte bara kommentaren utan också, som vi redan sett, själva tolkningen. Han började även läsa i boken om Levertin. Viktigt är att se hur den förnyade kontakt med Confessions som han nu får, starkt griper honom. Redan den 22 maj, då han ännu inte avslutat läsningen av översättningen, skriver han till Sprengel, och när han gör det så snart, kan det till en del bero på att han ville visa den nedstämde Sprengel en särskild vänlighet. Brevet lyder så:

Jag hade först tänkt att jag skulle väntat med att skriva till Er tills jag något så när fullständigt genomgått Rousseau-volymerna. Men inför hela denna rikedom märker jag snart att jag då komme att få dröja längre än med anständighet förenligt. Jag har ännu ej läst mer än ett par hundra sidor af Er kommentar och ett par hundra sid. text. Texten trodde jag till en början att jag skulle komma att läsa endast ställvis, men inom kort blef jag så intagen af Er öfversättning att jag strax begynte att läsa i sammanhang. Ni är verkligen af samma slag som Hagberg och Lidforss, de båda svenska öfversättare jag för min del sätter högst, och jag lyckönskar Er till att ha fäst Ert namn för beständigt vid detta härliga verk. – Jag har verkligen blifvit så glad öfver dessa böcker att det *gått mig på nerverna* och fullständigt ödelagt mina vanliga sysselsättningar. Jag hoppas bara att Ni för Guds skull är fullkomligt på det klara med att det var utan att ana Ert verks karaktär och omfång som jag föreslog Er »bytet»!

Det heter vidare i brevet:

Den generöst själfhånande dedikation, hvarmed Ni ärar mig i Er bok om Oscar Levertin, hvilken jag läser med uppmärksamt intresse, är mig af betydelse. Ni säger i Ert bref att Ni vid upprepade tillfällen i pressen fäst uppmärksamheten på mitt författarskap. Jag har också en gång genom en bekant fått mig en sådan artikel tillsänd, hvori Ni i ett litterärpolitiskt sammanhang anbefallde mina skrifter. Jag har ofta nog fått »beröm», men bra sällan har någon haft något att säga om hvad mina böcker *handlade* om, och därför är det mig af största intresse att veta att det finnes en författare af Ert slag som finner mening i hvad jag skrifer.

Två dar senare sänder Ekelund Sprengel några rader, där han dels nyanserar sitt omdöme om Sprengel som kommentator, dels rapporterar om fortsatt läsning av Bekännelser. Det »tredje band» han talar om är volym två av »senare delen» av översättningen, som kommit ut på hösten 1917 och som just innehöll skildringen av Rousseaus vistelse på l'Hermitage, en tid som Ekelund ju särskilt intresserade sig för. De två tidigare översättare som Ekelund hade jämfört Sprengel med var C. A. Hagberg, som från mitten av 1800-talet överfört Shakespeare till svenska, och Edvard Lidforss, som något senare tolkat Dantes Divina com-

media och Cervantes Don Quijote, alla tre verken försedda med kommentarer. Ekelund skriver:

Jag kom att nämna Hagberg och Lidforss i mitt bref till Er häromdagen. Jag tänkte därvid på den vetenskapliga, filologiska soliditeten och hoppas Ni ej missförstod mig. Ty att dessa båda aktningvärda herrar *in psychologicis* varit så godt som komplett impotenta, det syns mer än tydligt af deras anmärkningar och »förklaringar», och det vore förfärligt om Ni ett ögonblick komme på den tanken att jag i *detta* hänseende jämfört Er med dem!!

Det var bara detta jag ville säga. Jag är nu skarpt upptagen af tredje bandet.

De båda författarna växlade i fortsättningen några brev men där berörs inte Rousseau. Under ett besök i Stockholm på förhösten 1920 stiftade Ekelund personlig bekantskap med Sprengel. De umgicks flitigt och hade Adelsborg i sällskap. Sprengel var dock nedstämd, närmast med anledning av de svårigheter han hade med Bonniers förlag som utgav hans översättning av Rousseaus *Confessions*, och Ekelund var tydligen också deprimerad. Sprengel arbetade nu på tredje volymen av »senare delen» av *Bekännelser*. Förlaget, dvs. Karl Otto Bonnier, drog sig, ser det ut, för att ge ut en fortsättning och avslutning av kommentaren. Sprengel har tydligen under mötena med Ekelund fört denna sak på tal, och de har därvid säkert diskuterat den franske författaren och hans självbiografiska verk. Under samtalen har tydligen Sprengel, såsom indirekt framgår av deras korrespondens, föreslagit Ekelund att denne skulle ge honom stöd mot förlaget genom att publicera en uppsats om *Confessions* och Sprengels översättningsverk. Ekelund blev aldrig färdig med någon sådan artikel, men de förarbeten han gjorde för en recension ledde till att han en tid särskilt kom att syssla med Rousseau och litteratur om honom. I ett brev av den 20 okt. 1920, där han berättar om återresan från Stockholm till Århus, under vilken han ett par dar stannat i Hälsingborg och där umgåtts med Hejll, med vilken han förresten kan ha resonerat om Rousseau och Sprengel och av vilken han kan ha fått en del uppslag för litteraturlån, meddelar han:

Från Köpenhamn har jag beställt några Rousseau-saker – som jag nämnde är där mycket som återstår för mig att lära känna – och det vore då besynnerligt om jag inte skulle kunna skriva något förnuftigt som kunde passa till ett slags anmälan af ditt företag.

I ett långt brev av den 25 okt. skyndade Sprengel att närmare utveckla de planer han gjort upp för Ekelunds medverkan. Han preciserade det uppdrag som han hoppades att vännen skulle kunna utföra:

För mitt förhållande till Bonnier och möjliggörande af en någorlunda passabel fortsättning och avslutning af mitt Rousseau-företag var det ju också nu närmast jag skulle ha behöft din medverkan i form af en studie öfver *Confessions*. Men då fordrades ju äfven, att du bredde på bra nog starkt i fråga om beröm öfver *kommentaren*. Och *utförligt* framhållande af dennas kulturbetydelse etc. samt helst intet klander obs! Ditt verkliga erkännande är en sak för sig, och hvad det för mig personligen kunde vara värdt, därom vill jag ej nu tala; men här gällde det att hjälpa hela företaget på rätt bog igen! Och jag tror, är säker på, att ingen kunde här hjälpa mig bättre än du. Men då vore det ju verkligen nödvändigt att uppsatsen blefve färdig och publicerad *med det allra första*. Hur kan du klara det?

Sprengel diskuterar sedan möjligheterna att publicera en uppsats i ämnet av Ekelund. Under besöket i Stockholm hade denne tydligen haft kontakt med Svenska Dagbladet, förmedlad av en ung beundrare, skånepoeten Gabriel Jönsson, som sedan 1918 var medarbetare i det konservativa stockholmsbladet. Sprengel meddelar att han från Jönsson just hört att redaktionen gärna tog emot bidrag av Ekelund men att man helst ville ha något aktuellt, något som »anknöt till något nyutkommet i bokväg». En artikel i Svenska Dagbladet skulle passa bra ur Sprengels synpunkt. Det viktiga var emellertid att det kom något så snart som möjligt. »Nu, nu!» – så eggas han vännen, vädjar han. Han ger råd för uppläggningsen av en artikel för den nämnda tidningen.: »Skulle man tänka på Sv. Dagbl., vore det väl då lämpligast att lägga artikeln allmänt, efter några tankelinjer, eller öfver hufvud om självbiografier, möjligen om Rousseau i Sverige, eller om Rousseau i nuvarande europeiska ögonblick.» Bäst vore det dock, framhåller han, om Ekelund »skrifver öfver själfva Bekännelse-verket, som det faller sig naturligt för dig själf». En möjlighet var att man vände sig till Bonniers Månadsheften. Det hade den fördelen att »Bonnier finge se artikeln ev. redan i manuskript». Det skulle innebära tidsvinst för Sprengel. Och han inpräntar igen: »Och om du så skrefve *mycket* om kommentaren och själfva utgifningssättet samt afrådde från ett forceradt avslutande, utan uttalade förhoppningen om ett *värdigt* fullbordande af denna sköna förlagsartikel!» På sista sidan i det långa brevet manar han så: »Skrif nu något 'djåkligt fint' om Rousseau och mig!»

Ekelund svarade omgående. Han var intresserad av uppgiften och beredd att göra något, men han kom med förbehåll och erinringar. »Det är icke tal om annat», försäkras han, »än att det skall vara mig angeläget att försöka göra ett påpekande af det stora värdet af ditt företag, och naturligtvis är det kommentarierna som komma att upptaga mig,

sedan jag gifvit besked om min verkliga beundran för öfversättningen.» Han känner sig dock ännu inte i stånd att utarbeta en artikel i ämnet; han hade inte fått klart för sig att det gällde att yttra sig omedelbart. Han har visserligen en viss förtrogenhet med Rousseaus skrifter, men han anser sig inte tillräckligt orienterad i debatten kring motsättningar mellan den franske författaren och hans tidigare vänner. Han understryker att hans studium av Rousseau haft ett personligt syfte: han har förknippat sina egna livssvårigheter med Rousseaus. Han skriver:

Men medgif att saken ej ställer sig så enkel för mig. Jag har visserligen mera på hjärtat angående Rousseau än de flesta, men jag är ej van att tänka på annat än hans egna skrifter och det mänskligt problematiska i dem – i sammanhang med mina egna eländen naturligtvis. Däremot är jag så godt som fullständigt främmande för allt det som tisslat och tasslat rundt om honom. Hvad vet jag om hvad som är att tänka och bör tänkas om Grimm, Did[erot], mad. d'Épinay och hvad det allt heter och deras rätt ifråga om Rousseau!

Men visst intresserar det mig att söka få, om möjligt, ordentligt besked i detta. Så måste jag också ha tid på mig! Jag kan icke prata i vädret – icke när jag skriver i alla fall. Jag har verkligen varit så groft tankspridd (var ju för öfrigt under hela min vistelse i Stockholm akut sinnessjuk) under våra samtal att det icke förr än nu går upp för mig att du menat *omedelbar* aktion. Därtill är jag absolut oduglig.

Rousseaus förhållande till kretsen kring Diderot, hans förste vän bland de oppositionella intellektuella i Paris, och hans brytning med den, bl.a. med m:me d'Épinay, var ju huvudämnet i nionde boken av *Confessions*, det avsnitt, som Sprengel meddelat i andra volymen av »senare delen» av *Bekännelser*, det band som Ekelund sedan någon tid »skarpt» var upptagen av. Man kan här erinra om att Ekelund redan fått en påminnelse om dessa motsättningar, när han hade läst inledningen till Hejlls översättning av de två *discourserna*, som hade kommit ut på försommaren under det år det här gäller. Hejll hade där bestämt tagit parti mot encyklopedisterna och särskilt utpekad m:me d'Épinay. (Jfr ovan s. 21 f.) Det är intressant att se att Ekelund inte känner sig säker på hur Sprengel själv egentligen ställer sig till denna fråga. Han hade skäl att undra, kan man medge – den specialkommentar till nionde boken som Sprengel räknat med att kunna meddela i det omtalade bandet av *Bekännelser* hade ju inte fått plats i det. De undersökningar som avslutade den andra volymen av »senare delen» av översättningen behandlade mera i förbigående slitningarna mellan Rousseau och hans vänner bland encyklopedisterna, men en mera uppmärksam läsning kunde inte

annat än visa den svenske översättarens inställning. Ekelund skriver emellertid:

En sak som heller ej är mig riktigt klar är denna: hur har du själf deklarerat för dig angående din ställning till R. och omgifvande. Jag föreställer mig att det nya bandet blir för mig ytterst intressant i detta såväl som andra hänseenden. Emellertid skall jag sorgfälligt efterse i föregående delar.

Det är betecknande för Ekelunds arbetsätt när det för honom gäller att skriva något om en skribent, att han har behov av att läsa så mycket som möjligt av honom och inte bara hålla sig till det särskilda verk som han närmast ska yttra sig om. Han fortsätter i brevet:

Egentligen är det högst förargligt att jag har alltför ringa tillgång till dokument om dig själf. (Jag äger boken om Oscar Levertin.) Du skulle väl ej finna lämpligt att låna mig något band af de urklippssamlingar du flyktigt visade mig en sorglig söndag? Det må hellre än gärna vara saker som kanske reta mig. Det är det naturliga att författare förarga hvarandra. Och i all synnerhet *svenska*. Det skulle inte höras så mycket som ett knyst i svenska litteraturen om vi inte alla hatade hvarandra så förfärligt. (Det är detta som Adelborg gått under på: att han inte hatar oss.)

Sprengel svarade resignerat den 4 nov. – han var tyngd av bekymmer, särskilt av ekonomisk art: förlaget hade inte betalt honom som han väntat. Han säger sig förstå de vanskligheter som kan framställa sig för Ekelund rörande Rousseau. Han finner dock någon tröst i att vännen tror »att det i alla fall kan forma sig till något». »Hvad jag önskade och behöfde, var som sagdt», erinrar han dock om, »ditt stöd för att underlätta en anständig fortsättning och afslutning. Det är vissa ting som du med säker och kanske afgörande fördel för mig, skulle kunna påpeka.» Han har dock ingen lust att just nu tala om saken. Han vill inte heller uttala sig om sitt »öfriga litterära bagage» men undrar om Ekelund vill att han ska sända »det gamla», De nya poeterna, »Danmarksboken», introduktionen till *Candide* och »'Goldschmidt' (längre studie)». När det gäller Ekelunds önskan att få se någon av hans urklippsböcker är Sprengel mera förbehållsam: det hela är så »rapsodiskt» – han vill tänka på saken. Ekelund svarar den 7 nov. och förklarar:

Med största glädje motser jag din *Candide*! – Goldschmidt! Därom hade jag ingen aning. »De nya poeterna» har jag icke sett sedan den utkom, och vill du sända mig den, kommer den alldeles säkert att vara af nytta och intresse för mig på många vis, bl. a. i ett visst sammanhang med din bok om Oscar Levertin som jag högt värderar. Och boken om Danmark har jag *aldrig* sett. –

Ekelund höll fast vid sin avsikt att skriva något om Rousseau och Sprengels översättning av *Confessions*. När han mot slutet av november 1920 från Århus reste till Malmö för att undersöka möjligheterna att återvända till hemlandet, hade han med sig, meddelar han vännen i ett brev av den 24 november, några arbeten, som han i Århus fått från Köpenhamn »till Rousseau-studier». Det var 1) *Émile*, 2) *Mad. d'Épinay* (1855), 3) *Musset-Pathay: Œuvr. inédites* och 4) *R.-juge de J.-J. De* tre sistnämnda böckerna hade han utkvitterat den 13 nov. – det var lån från Det Kongelige Bibliotek i Köpenhamn. Det exemplar av Rousseaus stora uppfostringsroman som han noterar i brevet hade han väl också fått därifrån. Dessa lån, av vilka alla utom *Émile* är beaktade i min studie över Ekelund och Rousseau fram till 1920, har han alltså närmast gjort för sina förarbeten för en uppsats om Rousseau och Sprengel.¹⁴

Ekelund trivdes – tydligen mot sin förväntan – riktigt bra i Malmö, meddelar han vännen i Stockholm. Han levde rätt isolerad och motstod frestelsen att resa över till Lund, såsom en del vänner där önskade. Han hade en del böcker med sig och kunde arbeta. Det var av allt att döma de skrifter av och om Rousseau som han hade tagit med sig som han läste, tydligen för att få material för den anmälan av Sprengels översättningsverk som han ställt i utsikt. Det ser ut som om han varit inriktad på att kunna bli färdig med en uppsats i samband med att ett nytt band av *Bekännelser* kom ut, den väntade tredje och avslutande volymen av senare delen: till den förteckning över rousseaulitteratur som han ger i brevet av den 24 nov., fogar han frågan: »Din volym är väl ännu inte utkommen?» Att han frågade efter den kan också bero på att han, som vi sett, räknade med att i den finna stoff för sina betraktelser över den franske författaren och hans fiender, en fråga, som han tydligen ämnade ta upp i den planerade, aldrig färdigställda uppsatsen.

¹⁴ De tre arbeten det här gäller är: *Mémoires et correspondance de madame d'Épinay*, Paris 1855, *Œuvres inédites de J.-J. Rousseau, suivies d'un supplément à l'histoire de sa vie et ses ouvrages*, par V. D. Musset-Pathay, 2 bd, Paris 1825, och *Rousseau juge de Jean-Jacques*, Lichfield (England) 1780; denna senare edition innehöll endast den första dialogen i boken. Om dessa Ekelunds lån jfr Elovson, a.a., s. 75. Det kan nämnas att V. D. de Musset (1768–1832), kallad Musset-Pathay, länge under 1800-talet gällde som en auktoritet ifråga om Rousseau, han hade bl.a. utg. *Histoire de la vie et des ouvrages de J.-J. Rousseau*, 2 bd Paris 1821, på nytt utg. 1822 och 1827, och en upplaga av Rousseaus skrifter, 22 bd 1818–20.

Det kan här erinras om att det blev samma negativa resultat av ett försök som Ekelund ett par år senare gjorde att understödja sin vän med ett slags recension. Det gällde denna gång den ovan nämnda tolkningen av några av Voltaires filosofiska romaner, som Sprengel under titeln *Candide* hade gett ut 1907. En ny upplaga hade tryckts 1915, och i början av 1920-talet var det igen tal om omtryckning; en tredje upplaga kom 1925. Tanken på en artikel i ämnet finns inte framförd i något bevarat brev från Ekelund till Sprengel, men ett brev från denne till Ekelund av den 12 juni 1922, avsänt från Sydfrankrike, där Sprengel nu vistades tillsammans med sin hustru, Agnes von Krusenstjerna, för att fullborda sina rousseauöversättningar, visar, att Ekelund tydligen i sin korrespondens med deras gemensamme vän Adelborg uttalat sig så att denne fått för sig att Ekelund hade för avsikt att skriva något om Sprengels voltaireöversättningar. Adelborg hade i sin tur rapporterat till Sprengel, som ivrigt tog fasta på vad han erfarit. Han behövde även ifråga om detta företag stöd gentemot förlaget, ansåg han, och räknade med att Ekelund kunde intressera sig för uppgiften; han kanske mindes att vännen i november 1920 i ett brev försäkrat: »Med största glädje emotser jag din *Candide*.» I det nämnda brevet från sommaren 1922 heter det: »Adelborg nämnde, att du tänkte 'skrifva' om *Voltaire*-boken. Det vore utmärkt för mig. En mindre profet, Olof Rabenius, af de många vi ha, har anmärkt på öfversättningen, som ehuru omsorgsfullt gjord 'skämmas' af användandet af 'franska lånord'. Det borde, enligt hans uppfattning, tyckes det, ha varit tyska sådana i stället.» Sprengel försvarar de gallicismer, som Rabenius – väl inte alldeles utan skäl – hade anmärkt på och klagat vidare: »Han insinuerade också att noterna 'förmodligen' till öfvervägande delen voro hämtade ur franska upplagor. Detta är ju icke fallet, men dylika suppositioners framställande tjänar ju dock rätt bra sitt syfte, att så mycket som möjligt söka förringa värdet af ens arbete.» När han sex dar senare åter skrev, återkom han till saken och frågade vad Adelborgs antydningar inneburit: »Men hvad menar han med att du 'har för afsikt att skrifva om både dig (D.S.) och *Voltaire*-boken'?» Det blev som redan nämnts inget av den plan som här skymtar, tyvärr vill man säga i detta sammanhang, för det borde ha legat mycket nära till hands för Ekelund att i en artikel om *Voltaire* mana fram just *Rousseau*, som han ju vid den tid det här gäller var så upptagen av, att på något vis konfrontera de två, jämföra dem.

Ekelund har tydligen tidvis haft ett visst intresse för Voltaire, men han syns endast då och då och alltid i rätt liten omfattning ha gått till hans egna arbeten. Fransmannens namn möter sällan i hans skrifter och då i regel i förbigående. Ekelund har vanligen inte mycket till övers för honom. Relativt tidigt syns han ha fäst sig vid den höga uppskattning som Nietzsche ägnade Voltaire, liksom han observerat den kritik som den tyske tänkaren utsatt Rousseau för. Under de omfattande studier i europeiskt 1700-tal som Ekelund fördjupade sig i under våren och sommaren 1914 växlade han i sin syn på Nietzsches inställning till de båda fransmännen. Irriterad förklarar han i en anteckning från den nämnda tiden: »Och det skulle vara ett tecken på andlig aristokratism att vräka Rousseau för Voltaires skull . . . Sådant kan man inbilla bönder och – nietzscheaner.»^{14a} Under sin läsning av Joseph Textes stora arbete om Rousseau, som han drog in i sina 1700-talsstudier under år 1914, kan han ge Voltaire erkännande som representant för klarhet i klassisk anda, men hans uppskattning är dock tydligen endast relativ. När han på sommaren 1914 gör en första anteckning om en mera ingående läsning av Rousseau, avslutar han den med denna sammanfattning: »Jag har visserligen aldrig känt något för Voltaire, men kan på detta stadium af min bekantskap med Rousseau ej annat än ge Nietzsche rätt då han förklarar det för ett elakt symptom att föredraga den senare för den förre.»^{14b} Den reserverade uppskattning av Voltaire som Ekelund här ger uttryck åt, återverkar i några välvilliga uttalanden om honom i *Veri similia*, 1915, bl.a. ett om *Candide*, upptaget från Barbey d'Aurevilly (s. 151 f.). I en otryckt anteckning från början av 1920-talet anknyter Ekelund åter till Nietzsches dom i målet Voltaire–Rousseau och ger därvid den förre ett visst bifall som företrädare för »de klara förståndsdyrkarna», men han säger sig närmast vara böjd att tro att den Voltaire som Nietzsche uppskattade inte var den verkliga Voltaire utan »den art 'Voltaireska' människa han själf danat sig en idealbild af». Vid mitten av 1920-talet kom Ekelund ett slag att syssla med Voltaire mera ingående, särskilt den åldrande, den åldrige Voltaire; han gjorde det kanske under intryck av Nietzsche. Det är åter det antikinspirerade klarhetsdraget hos den franske skribenten han urskiljer och uppskattande talar om. I en aforism i *Passioner* emellan, nr 361, som bär rubriken Voltaire – *Horatius*, utbrister han:

^{14a} Elovson, a.a., s. 18.

^{14b} Elovson, a.a., s. 45.

Jag sökte en gång efter något som jag ville kalla Menandrisk värld, Menandriska oaser i den mänskliga bildningens historia. I Voltaires lif, i hans bref från inbrytande ålderdomen, fann jag en af de friskaste, varmaste af dessa lyckans förtrollade platser. Hur trist, hur armodig ter sig vår modernaste bildning vid sidan af sådant, och vår egen, den nordiska! (s. 193).

I Spår och Tecken från 1930 får Voltaire beteckningen »en entusiast så god som någon» (s. 121), men i fortsättningen överväger hos Ekelund den ursprungliga kritiska synen på den franske författaren. I Båge och Lyra, 1932, får så Voltaire tillsammans med Georg Brandes vara exempel på en »rörlig intelligens utan produktivitet» (s. 24), och i en betraktelse i samma bok över »den ädle Pascal» talas om »herrarne Voltaire, Condorcet – hela suiten af renässans-judar och fecaliebröder» (s. 93). Man finner att ju mer Ekelund kom att uppskatta Rousseau, desto mera avvisande blir han mot Voltaire; att det finns ett direkt samband här är troligt men svårt att visa. Det kan till sist påpekas att Ekelund i Sprengels kommentar till Bekännelser, senare delen, andra volymen, har kunnat läsa en utredning med titeln Rousseau och Voltaire (s. 171–192).¹⁵

¹⁵ Det har sitt intresse att här erinra om att Ekelund lyckades bättre med ett uppdrag av liknande art som de två han fick av Sprengel. Tidens förlag hade 1919 börjat ge ut en samlad upplaga av Ola Hanssons skrifter. Direktör Karl Olsson, chef för förlaget, önskade få en artikel med anledning av detta företag, och han hade tydligen under samtal med Sprengel, som han hade fått kontakt med omkring 1920, undrat om man kunde räkna med att Ekelund skulle vilja skriva en sådan artikel. Sprengel hade, ser det ut, rått Olsson att sända de utgivna delarna till Ekelund, vilket också skedde. I ett brev till Sprengel den 20 oktober 1920 förklarar Ekelund: »Ola Hansson var svår för mig, men jag skall försöka. Dock tror jag att jag måste vänta tills jag fått se de senare delarna, där han rör sig med intelligenta saker och där jag åtminstone väntar att bli stucken och förargad på lämpligt vis.» Den 25 oktober skriver Sprengel att det vore intressant om Ekelund i någon tidskrift, Bonniers Månadshäften eller »den socialistiska 'Tiden'», »skrefve om *hela* Ola Hansson». Olsson ville uppenbarligen gärna ha en artikel från Ekelund och frågade Sprengel, om denne trodde att Ekelund skulle vilja skriva en till Ola Hanssons 60-årsdag den 12 november 1920 som skulle placeras i socialdemokratiska landsortstidningar; den skulle betalas bra, antyder Sprengel i det brev av den 4 november, där han berättar om sitt samtal med Olsson. Tydligen bestämd av egna erfarenheter av vännens reaktion inför sådana förslag, hade Sprengel svarat att han inte trodde att Ekelund »var hägad att motta en dylik beställning, att effektuera på kort tid», men han hade tillagt att Olsson alltid kunde höra sig för. Sprengel är inte precis optimist. Han frågar: »Det blir väl ingenting till detta datum?» Den 7 november kunde Ekelund svara: »Jag är dig mycket tacksam för att du uppmuntrade mannen från Tiden till

Under sin vistelse i Malmö i december 1920, för att nu återgå till den, arbetade Ekelund tydligen också på den bok som han förberedde för utgivning och till vilken han redan insänt preliminärt manuskript till Bonniers, Sak och sken, som kom ut följande år, 1921. I ett brev till Sprengel av den 7 december 1920 omtalar han att han begärt tillbaka manuskriptet till boken. Han ämnade göra tillägg, och det är intressant att se att ett av dessa skulle gälla just Rousseau. Han skriver:

Till korrekturet hade jag i alla fall tänkt foga åtskilligt, framför allt två kapitel som heta »Svenskt» och »Flykten till naturen» (det senare om Rousseau – Goethe – antiken).

att begära artikel av mig om O.H. Jag skref den verkligen och erhöll – 500 kronor! D.v.s. öfver 700 danska! Hvad sägs! En helt liten artikel, till på köpet. Den handlar om något förnuftigt – visserligen . . . men jag kan icke garantera för att det är så alldeles förnuftigt att sätta detta förnuftiga i alltför nära sammanhang med Ola Hansson. Nå, man lefver på att pladdra, och du får se. Ola Hansson har – tidvis – varit på mycket fina vägar. Så mycket är visst och säkert. Och där var aldrig många i våra tiders Sverige, om hvilka ens så mycket kan sägas.» Denna artikel om Ola Hansson tog Ekelund med, när han 1923 kunde ge ut en ny upplaga av Böcker och vandringar, från 1910, som redan innehöll en studie över den äldre skånske diktaren, men den syns inte ha nämnvärt blivit beaktad i litteraturen om Ekelund. I en översikt över dennes relationer till Viktor Rydberg, som Werin ger i sin monografi, närmast med utgång från På hafsstranden, 1922, utnyttjar han bl.a. en inte närmare daterad anteckning av Ekelund i ämnet, som anges som otryckt. Werin, a.a. II, s. 323 f. Det visar sig att denna anteckning, där Ekelund antyder Rydbergs roll för yngre generationer, ingår i artikeln till Ola Hanssons 60-årsdag. Artikeln, som bl.a. kunde läsas i Örebro-Kuriren 10/11 1920, handlar rätt lite om födelsedagsfiraren, och man kan påpeka, att den inte alls nämner den upplaga av Hanssons skrifter som Tiden börjat publicera och som man på förlaget räknat med att få rekommenderad. Ekelund tar upp en rad ämnen som sysselsatte honom vid den tid det här gäller, omkr. 1920, såsom »den rätta kraftens natur», »det 'titaniska'», »'viljekultur'» och »svensk karaktär». Det kan noteras att Ekelund inte gav sig tillfälle att nämna Rousseau, som annars så upptog honom just när han skrev sin hyllningsartikel. Det hade kunnat ligga nära till hands för honom, kan man tycka, att föra in den franske författaren, när han talade om »det 'titaniska'», »'viljekultur'» och »drömmeri», och det är väl inte omöjligt att han kan ha haft upphovsmannen till Les rêveries du promeneur solitaire aktuell, när han vänder sig mot tidens »viljekultur»: »Hvilka grofheter gömmer man ej under det ordet! Sådan kultur, sådan energi var ofta lik en förhärjande blåst, som sopar den bästa mullen från själens växtlighet. Men i det som de ytliga kalla viljesvaghet, indolens, drömmeri (Ola Hansson var ju alltid 'drömmaren'!) döljer sig ofta en fin stark äkta vilja. Ja, man vore frestad att säga, att till god viljekultur hör först och främst en konst att – icke vilja.» Böcker och vandringar, 2 uppl., 1923, s. 172 f.

Några kapitel med dessa titlar kom emellertid inte att ingå i Sak och sken. Det i brevet omnämnda kapitlet Svenskt använde Ekelund först för den bok som han gav ut 1922, På hafsstranden. Här skymtar Rousseau, när Ekelund helt kort talar om de två stora rousseauanerna i svensk litteratur, Ehrensvärd och Thorild. Ett kapitel med rubriken Flykten till naturen möter inte i någon av de böcker Ekelund gav ut under 1920-talet, men själva titeln går igen i den benämning, som han gav den samling aforismer han publicerade 1927. I sin fullständiga form lyder den så: Passioner emellan / Flykten till naturen / Tydlighetens genius. Denna bok saknar emellertid uppdelning i kapitel eller avdelningar, varför den andra deltiteln inte förekommer i själva texten. Den består av en enda serie, genomgående numrerade aforismer. I en av dessa berörs uttryckligen Rousseau och flykten till naturen. Temat »flykten till naturen» möter man emellertid gång på gång i Ekelunds produktion från omkring 1920, och hans reflexioner i ämnet har stundom anknytning till den franske författaren och dennes tal om återgång till naturen. Detta stora tema hos Ekelund har berörts av forskningen, men det har skett på ett sätt, som nog bör nyanseras. I sin biografi över diktaren uppger Werin, utan att ange källa, att Ekelund under sin jyllandstid »talade om 'flykt till naturen' inte i Rousseaus efterföljelse utan i Goethes, såsom flykt till högsta mänsklighet och bildning och därmed till högsta natur».¹⁶ Det kan vara riktigt, men man kan erinra om en otryckt anteckning i ämnet som Ekelund gjort under senare delen av 1910-talet. Den lyder så:

Rousseau utgick från ett *sannt* begrepp om flykt till naturen, det enda sanna, nämligen det klassiska. Sedan gick han ned i det stora träsket: asianismen, eller, som vi säga, romanticismen. Detta är hela hans historia, – hvilken tack vare Goethe borde vara oss klar.¹⁷

Temat »flykten till naturen» kommer att närmare belysas i studien över Ekelunds »Rousseauism», det utgör ett viktigt inslag i detta föreställningskomplex.

¹⁶ Werin, a.a. II, s. 309.

¹⁷ Denna otryckta anteckning ur Ekelunds litterära kvarlätenhet liksom några andra som används i fortsättningen har prof. Algot Werin haft vänligheten att visa mig på. Dateringen av dessa anteckningar, som endast kan bli ungefärlig, härrör också från honom.

I den fortsatta rätt livliga korrespondensen mellan Ekelund och Sprengel som först avbröts fram mot slutet av år 1922, diskuteras inte Rousseau, inte heller berörs den förres planerade uppsats om Bekännelser. Det kom som omtalats inte någon sådan i tryck. Det är möjligt att några av de nyss nämnda otrückta anteckningar på skilda papper i skiftande format om Rousseau, som finns i Ekelunds kvarlåtenskap och som bör ha tillkommit i början av 1920-talet, är förarbeten för den aldrig skrivna recensionen av Bekännelser. Några gånger berör Sprengel i sina brev sitt mellanhavande med Bonniers rörande översättningen. Han syns ännu, när brevväxlingen upphör, inte vara färdig att leverera ett tryckfärdigt manuskript för tredje volymen av den senare delen av översättningen. Tvisten mellan översättare och förlag gällde främst kommentaren. Detta fjärde band av Bekännelser som Ekelund så intresserat frågade efter hos Sprengel förelåg i bokhandeln först till julen 1922. Sprengel sände sin vän i Hälsingborg ett exemplar med dedikation.¹⁸

Vid sina studier av *Confessions* under senare hälften av 1910-talet hade Ekelund läst verket på originalspråket, men från omkring 1920 syns han främst ha begagnat Sprengels översättning, som han enligt vad hans änka meddelat gärna uttalade sig uppskattande om. I detta sammanhang kan anföras ett utslag av den äldre Ekelunds beundran för Rousseaus självbiografi: hans dotter har berättat att hon minns hur hennes far vid ett tillfälle uttryckligen rekommenderade henne verket: det var en bok som sannerligen var värd att läsa. I Ekelunds bevarade boksamling, som förresten uppvisar en egendomlig, för den utomstående mycket förvirrande uppställning, finns åtminstone de tre volymer som bildar senare delen av Bekännelser. De är obundna och vittnar om flitigt bruk – den tredje är närmast sönderläst. Det var, som redan delvis framgått av det föregående, tydligen främst kommentarerna i den sprengelska editionen som intresserade Ekelund; de gav ju honom en biografisk-kulturhistorisk lektyr av det slag som fängslade honom under senare år. Det finns dock, vilket bör påpekas, endast en förstrykning

¹⁸ Dedikationen lyder så: »Till Vilhelm Ekelund med tack för sista boken: / denna nya Rousseau-volym, utsänd samma dag vi återkommo från Paris / hans tillgifne / D.S. Roslagsgatan 21, 23 dec. 1922.» Den bok Sprengel tackar för var På hafsstranden, utgiven 1922, som innehåller en del uppskattande uttalanden om den franske författare, som han och Ekelund var så intresserade av, men också – indirekt – ett häftigt angrepp på honom. Se nedan s. 54 ff.

i de tre volymerna. Den är gjord i notavdelningen till bok 9 i Bekännelser. Den långa kommentar som det förstrukna stället ingår i formar sig till en lärd utredning om Rousseau och musiken, närmast hans inställning till och roll i de strider som den ovannämnde kompositören Rameau framkallade genom sin häftiga opposition mot den syn på tonkonsten som förts fram i den stora Encyklopedin, där ju bl.a. Rousseau medarbetat med artiklar i ämnet. Det ställe som Ekelund markerat är dock av mera allmänt innehåll. Det är hämtat ur några självbiografiska fragment från tiden för Rousseaus överflyttning till l'Érémitage 1756, alltså från början av en period i hans liv, som vi sett intressera Ekelund. Stället lyder så:

Jag känner med mig, hur svårt det är att skydda sig mot hjärtats illusioner och att icke låta sig föras bakom ljuset beträffande de motiv, vilka förestava våra handlingar. Jag redogör endast för det, som jag har trott mig känna utan att påstå, att icke fåfängan bedrog mig, men såsom föga farliga har jag städse betraktat alla de rörelser, vilka driva oss till det goda och vilka komma oss att med nöje göra det, som de allra renaste syften likaledes skulle bjuda oss att göra.¹⁹

Förstrykningen är tydligen bestämd av Ekelunds starka intresse för vad det var som drev Rousseau när han skrev *Confessions*. Det kan också noteras att man i det första av de tre band av Sprengels översättning som finns i Ekelunds bibliotek möter ett enkelt bokmärke, en bit riven ur en tidning, inlagd mellan sidorna 472–473. Uppslaget har text bara på vänstra sidan. Den högra upptas av en helsidesbild av Rameau, infogad efter vad man kan finna utan närmare sammanhang med den omgivande texten. Det är möjligt att det är denna illustration som på något vis intresserat Ekelund – han skulle som vi sett med tiden läsa det långa parti i noterna till näst sista bandet av *Bekännelser*, där Sprengel belyste Rousseau och Rameaus strid mot encyklopedisternas musikuppfattning –, men det troliga är, att han fäst sig vid vad Rousseau berättar om från sidan 472 och framåt ett stycke. Rousseau skildrar här det besök han 1754 gjorde i sin hemstad, en vistelse, som gav honom ljusa minnen. Det var sådana perioder i Rousseaus liv som den äldre Ekelund gärna sökte sig till.²⁰

¹⁹ Jean Jacques Rousseaus *Bekännelser*, senare delen, andra volymen, Stockholm 1917, s. 285

²⁰ Jean Jacques Rousseaus *Bekännelser*, senare delen, första volymen, Stockholm 1914, s. 300 f. Det bör påpekas, att det inte är möjligt att fastställa exakt när Eke-

Vi vänder oss nu till de ställen i Ekelunds tryckta produktion från 1920 och framåt, som direkt rör Rousseau som människa, idégivare och skribent. Utnyttjade blir också några otryckta anteckningar från åren omkring 1920 som vittnar om hur Ekelund sysselsatte sig med den franske författaren, »tänker» på honom, som han själv ett par gånger formulerade det, läste honom och mediterade över honom.²¹ Beaktade blir slutligen en del texter i Ekelunds skrifter, där Rousseau inte uttryckligen blir nämnd men där man tycker sig urskilja hans gestalt. De uttalanden av Ekelund om människan och författaren Rousseau som man kan samla, intresserar redan som utslag av den starka upptagenhet av den franske författaren som han visar under senare delen av sitt liv, men de är främst av värde genom att de låter oss se vad det är hos Rousseau som han nu vid skilda tillfällen dröjer vid och hur han förenar sina intryck från och åsikter om honom med sina tankar överhuvud.

Som utgångspunkt för översikten får tjäna en otryckt oavslutad anteckning, gjord någon gång före utgivandet av *Metron* 1918 – den är tydligen ett utkast till den aforism om Johnson och Rousseau som ingår i den nämnda boken och som berördes i uppsatsen om Ekelund och Rousseau fram till 1920.²² I detta utkast är synen på Rousseau mera positiv än i den slutliga utformningen av jämförelsen, ett betecknande uttryck för hur svårt Ekelund ännu någon tid före 1920 hade det för att bestämma sin inställning till Rousseau. Anteckningen börjar så:

Besynnerligt med dessa »geniala sjukdomar». Nu Rousseau och Samuel Johnson! Bägge äro de abnormala, som det heter, bägge verkliga genier, därom kan ingen förnuftig människa tvifla. Jag vet ännu ej hvad Rousseau tänkte om Johnson – troligen ej det bästa – däremot hvad J. om Rousseau! Hur förklara sådant! En genial man yttrar sig på det råaste om en annan genial man. Det vore då verkligen lönt mödan att söka förstå detta. Skulle man verkligen, till syvende och sist, komma till det resultat att Samuel Johnson haft rätt?

Det var till det resultatet Ekelund närmast kom i den tryckta versionen av aforismen om Johnson och Rousseau, men här i utkastet till denna är han ännu tveksam. Det är han också när han fortsätter jämförelsen

lund gjort den berörda förstrykningen och inlagt det omtalade bokmärket; han kan ha gjort det vid första genomläsningen av de två volymerna, 1922 och 1920, han kan ha gjort det senare.

²¹ Om dessa otryckta anteckningar jfr not 17.

²² Elovson, a.a., s. 67 f.

så: »Samuel Johnson är imponant, ofta lika imponant som Montaigne, hvilken han för tanken till. Men är det ej hos Rousseau en finare eld, en skarpare syn i kraft af större, *friskare* enthusiasm? Och äfvenså vid jämförelse med Montaigne?» Men så erinrar Ekelund sig det drag hos fransmannen som han hade svårt att fördrå, och det är anmärkningen mot detta som till sist får överväga i utkastet liksom i aforismen i Metron: »Det enkla rättframma, den trygga solida *aisance*'n, förenade med högsta människokännedom: Montaigne och Samuel Johnson. Detta är närmare Goethe, närmare Shakespeare, närmare antiken än Rousseaus evigt otrugga, feminint ambitiösa geni.»

En otruggt anteckning som Ekelund bör ha gjort någon gång omkring 1920 är betecknande för hans strävan vid denna tid att finna orsakerna till den stora omsvängningen i Rousseaus liv, hans olyckor, hans »avfall». Han framhåller här särskilt den roll som spelades av den miljö Rousseau fick, när han vid mitten av 1700-talet sökte sig till Frankrike, något som Hejll hade framhävt i företalet till sin rousseauöversättning från 1920 och som Ekelund diskuterat i brev till Sprengel. Det var, menade också Ekelund, upplysningens Paris som bestämt utformningen av Rousseaus öde som människa och livsbetraktare, hans insats. Liksom i den nyss berörda reflektionen om Rousseau och Samuel Johnson aktualiseras också här frågan om Rousseaus förhållande till antiken, ett huvudtema i Ekelunds senare betraktelser över den franske författaren. Denna anteckning, som Ekelund inte syns ha utnyttjat i någon av sina böcker efter 1920, lyder så:

Lyckobehovvet, lyckoproblemet -: detta hos Rousseau som hos alla det afgörande. Därifrån allt att se. Hans öde och hans verk bestämmas af hans starksyn och hans svagsyn i detta; af hans karaktärs och hans *omgifnings* förmörkande, störande, förgiftande inflytelser häruti.

Otrohet, vanhelgelse . . . Ack, det är sällan annat som ligger till grund för de modernas hemlighetsfullheter [,] dunkel, svaghet, olycka.

Antik – hvad är detta? Trohet, fromhet.²³

²³ I sina betraktelser över trohet – otrohet här anknyter Ekelund, kan man säga, till vad han sade om Rousseau och »tro» i en aforism i Attiskt i fågelperspektiv, citerad ovan (jfr s. 8). Temat var viktigt för Ekelund. Det får här vara nog att erinra om en variation av det som han ger i Lefnadsstämning, 1925, i aforism nr 230. Han förknippar här sin utläggning med ett annat betydelsefullt tema, »ljus-tjenst», som behandlas längre fram. Det heter i den nämnda aforismen: »Ett lif för bildning – om det blir verkligt lif – kan icke vara annat än ett sökande af Lag, ett meddelande af Lags tjusning och trollkraft: Orphiskt lif. Sådant bildningslif är handlingslif. Men

Det är samma eftertänkande över Rousseaus öde och den franska miljöns betydelse för hans personlighet och hans verk, som ligger bakom en annan anteckning från ungefär samma tid som den nyss citerade. Denna anteckning som Ekelund inte heller syns ha begagnat för sin tryckta produktion uppvisar starka spår av bearbetning, som gör den ställvis svårläst. Den återges här med de strykningar Ekelund gjort markerade med parenteser.

(Denne Fou-Vixu är nog värd att höra på.²⁴)

(Käringaktigheten hos dessa herrar var alltid iögonenfallande.)

Den besynnerliga franska blandningen af snusförnuft och könsdrift! Feghet mot konventionen och lögnen trifves i detta element, och man skall inte låta dupera sig af »fritänkeriet». Fritänkeriet var den nya konventionen, det nya fina modet. Rousseau var en af de få som verkligen buro frihets- och tankelidelsen i hjärtat (inte bara i talet²⁵); och därför blef han apan som alla (»björnen» bland aporna) (som alla aporna funno abnorm) befunnen abnorm af aporna.²⁶

oäkta blir all bildningssträfvån, så snart du vill nå verkningar utan Lag. Därför ingen fruktbarhet utan Trohet. Och hur komma till Trohet? Dina erfarenheter på själfkännedomens väg ha varit af en tydlighet som nedslår alla frågor. Ljuset har anförtrott dig sina afsikter, – så snart du varit ljus. Stå på din post, din vaktpost, Ljusets: det är lefva.»

²⁴ Läsningen »Vixu» är osäker på grund av strykning. Det verkar som om Ekelund fått närmaste uppslaget till sin anteckning under studiet av någon bok som antingen utgivits av »Fou-Vixu» eller nämnt någon med detta namn som källa för uppgifter om Rousseau. Någon författare med »Fou» i sitt namn möter inte i den stora katalog som Bibliothèque nationale ger ut.

²⁵ Läsningen är på grund av överstrykning osäker.

²⁶ Man kan erinra om att Hejll i inledningen till *Ivenne* avhandlingar om människan och kulturen, 1920, hade använt uttrycket »björnen» om Rousseau. Jfr ovan s. 21 I början av 1750-talet »reformerade» Rousseau sitt levnadssätt och försökte tillämpa den enkelhet som han prisat i sin första discours. Han visade det i dräkt och frisyr. Han bröt i umgänget mot konvensansens bud, som framstod för honom som tillkrånglade, och uppträdde så rättfram som möjligt i tal och hållning. Han höll sig borta från de förnäma och sina författarkolleger så mycket han kunde och sökte sig till ensamheten. Det var nu som han framstod som »l'ours», »björnen», som m:me d'Épinay kallade honom med ett smekord som snart blev ett smädeord. Han anspe-lade själv på detta namn, när han i Confessions berättade om hur han genom sitt nya uppförande blev föremål för kritik, uppfattades som misantrop. Han hade, till sin framtids olycka, betonat han, svårt att hävda sig mot sina vänner: de förde »cet Ours si farouche comme un agneau». Jean-Jacques Rousseau, *Œuvres complètes*, I, Paris 1964, s. 369.

Rassynpunkten som skymtar i denna reflektion tar Ekelund upp i en anteckning som följer på samma papper som den föregående men som han helt har överkorsat. Man får ha i minnet att Ekelund tidigt börjat räkna med att Rousseau egentligen inte var ren fransman utan hade något »germanskt» hos sig, ett synsätt som han mött särskilt starkt framhävvt hos Joseph Texte och som han själv mot slutet av sitt liv skulle återkomma till i sina betraktelser över Rousseau.²⁷ Anteckningen lyder så: »Men hvad är *det franska!* Man blir till slut tvingad att söka få någon ordning med detta, ju mer man tänker på Rousseau, hans omgifning och hans martyrium.»

Det finns ännu en otryckt anteckning från början av 1920-talet som vittnar om hur starkt upptagen Ekelund vid denna tid var av Rousseaus öde, »konflikten» i hans liv. Uppskattningen av Rousseau är här reserverad. Ekelund är tydligen bestämd av att det är sitt eget livsspörsmål som han anser sig ha funnit hos den franske författaren. Det var, som redan framhållits, detta han granskade, prövade, när han tänkte på denne. Ett viktigt inslag i betraktelsen är åter frågan om Rousseau och antiken. Ekelund utvecklar här närmare det tema om antikt och modernt som han tagit upp i en nyss berörd reflexion över Rousseau. Anteckningen har inte som de förut citerade några rättelser. Den verkar vara frukten av ett noggrant övervägande. Den lyder så:

Sättet att filosofera är mer än filosofien. Detta sade mig alltid min instinkt, och hela min erfarenhet bekräftade det. Och då jag nu tänker på Rousseau och det står klart för mig att hans bästa filosofiska upplevelse befinner sig i varmaste beroende af antika bildningsintryck, måste jag se mig om efter en orientering på klassisk grund för förstående (relativt –) af hans mänskliga konflikt: det i densamma som är det evigt samma hos hvarje »filosofisk» människa, antik eller modern, och det i densamma som erhållit sin speciella vansklighet af den moderna filosofiska människans situation.

Ja, här är i sanning tillräckligt att tänka på, dikta på. Här är ljufva starka ting, här är smärftfulla, föraktliga, trista.

Hvad var där icke ämne till i denne man! Skulle han icke blifvit stark och lycklig som en Platon . . . Nej, låtom oss söka hans fränder någon grad lägre ned – först – och sedan gå uppåt och göra honom ära och rätt.

Det papper som Ekelund skrivit denna anteckning på är som ofta hos honom uppdelat i två spalter. Det citerade fyller den vänstra spalten.

²⁷ Jfr nedan s. 99 f.

I den högra följer ett stycke som inte direkt berör Rousseau men som kan uppfattas som en avslutning på eller en kommentar till det redan anförda. Det heter där:

Det gemensamma för alla sådana naturer som icke kunnat träda i något levande förhållande till antik bildning: de ha alla varit (ä. fr.: aldrig kommit) oförmögna till den insikten, att icke *hvad* man tänker och vet, är det hufvudsakliga, utan *hur* man tänker och vet. Antiken måste med nödvändighet, vare sig de erkänna det eller ej, synas dem fattig, kall, frånstötande.

Ekelund räknade inte Rousseau till dem som »icke kunnat träda i något levande förhållande till antik bildning», åtminstone hade den franske författaren, menade han, haft en period då han kunnat göra det.

En otryckt anteckning som bör ha kommit till något senare än de nu behandlade, någon gång fram mot mitten av 1920-talet, vittnar om hur Ekelund vid något tillfälle åter känt sig uppfordrad att fixera några av de tankar han ägnade Rousseau, dröja vid det manande i hans utveckling, hans öde. Liksom Hejll gjort i inledningarna till sina rousseauöversättningar vänder sig här Ekelund mot dem som främst dragit fram bristerna hos den franske författaren. Han är angelägen att rikta uppmärksamheten på vad han redan i en tidigare anteckning kallat Rousseaus »starkhet», men det är intressant att se hur han avslutningsvis inte kan låta bli att antyda ett drag hos honom som han hade svårt att ha överseende med, självbekännardraget, behovet och iveren hos Rousseau att försvara sig genom att breda ut sig om vad man gjort honom. »Det psykologiska sladderintresset», utnyttjandet av allt det intima som Rousseau lagt fram i de autobiografiska skrifterna, främst Confessions, som Ekelund här upprört reagerar mot liksom han gjort det tidigare, har han givetvis mött i den litteratur om den franske författaren som han då och då vände sig till, hos »litteraturocenterna», företrädarna för litteraturhistoria och utövarna av det kring sekelskiftet moderna genipatologiska studiet, som han i skilda sammanhang djupt indignerad ironiserar över. Man kan erinra om att Hejll i sina rousseaukaraktistiker haft liknande inställning, t.ex. när han förklarade: »Litteraturocenternas beskäftiga sysslande med struntsaker och sladderhistorier, må lämna oss likgiltiga. Det är icke sådant, som skapar en stor man; och gudabiliden i marmor är icke mindre skön i sig själv, därför att flugorna över-

höljt den med smuts.»²⁸ De »vänner och väninnor» till Rousseau som Ekelund brännmärker i den av honom inom parentes satta slutmeningen i anteckningen får givetvis sökas i encyklopedistlägret; han kan särskilt ha tänkt på m:me d'Épinay, vars memoarer han, som vi sett, hade läst i början av 1920-talet och som förresten Hejll häftigt fördömt. Anteckningen lyder så:

En sådan människas olycka?

Han var född till *starkhet*, det är: att lefva alltid ansikte mot ansikte med det nobla, stora, och icke taga något annat på allvar. Och så ville han ändå på samma gång ta det lilla på allvar! När han blef gammal och icke tog annat på allvar än döden, då återfann han frid.²⁹ – Det är Rousseau jag tänker på.³⁰

Man har ofta sett så uppmärksamt på hans svagheter, att man ej haft öga till att lära af hans verkliga *starkhet* och lycka. Det psykologiska sladderintresset har sällan firat sådana orgier som på honom. Men *han* har sört för att så skulle vara! (Visst var han själf väl i det närmaste så god sladderkärning som sina vänner och väninnor.)

Det personligt angelägna i de betraktelser som Ekelund tydligen från och med 1920 ofta anställde över Rousseau kommer på ett mera intensivt sätt till uttryck i en längre otryckt anteckning som bör vara samtidig med den senast anförda. Här anknyter han till ett tema som mött tidigare hos honom, det häftiga utfall mot den franske författaren som Nietzsche hade gjort i skriften *Menschliches, Allzumenschliches*, utgiven 1878. Den tyske filosofen slöt här upp kring upplysningen med Voltaire i spetsen och vände sig med kraft mot traditionen från franska revolutionen som han förknippade med Rousseau. Ekelund som tidigt fäst sig vid Nietzsches angrepp på den franske författaren hade som

²⁸ J. J. Rousseau, Tvenne avhandlingar om människan och kulturen, s. 7.

²⁹ Ekelund har här tydligen i minnet sin läsning av *Les rêveries du promeneur solitaire*, där huvudtemat är den frid, det lugn, som Rousseau som gammal hade vunnit sedan han underkastat sig vad han betraktade som sitt öde. »J'ai trouvé dans cette resignation le dédomagement de tous mes maux», bekänner han redan i första promenaden, »par la tranquillité qu'elle me procure et qui ne pouvoit s'allier avec le travail continuel d'une resistance aussi pénible qu'infructueuse». Jean-Jacques Rousseau, *Œuvres complètes I*, Paris 1964, s. 996. I ett sammanhang i åttonde promenaden som Ekelund redan 1914 hade utnyttjat för en jämförelse mellan Rousseau och Petrarca, använder den franske författaren uttrycket »la paix de l'ame». Jean-Jacques Rousseau, a.a. I, s. 1080. Jfr Elovson, a.a., s. 62, not 32.

³⁰ Denna mening har Ekelund strukit över.

redan nämnts växlat i sin inställning till Nietzsches syn på motsatsparet Voltaire–Rousseau. Han ger nu en förklaring till hur han kunde skifta från den ena ståndpunkten till den andra, från gillande till ogillande. Det är främst i svåra stunder, – när han tyngdes av de »egna eländen», som han i ett brev till Sprengel 1920 hade talat om –, och sådana upplevde han inte sällan under 1920-talet, som han sympatiserade med Rousseau, hade förståelse för vad han här kallar »Rousseau-människan», »den Rousseauiska människan». ³¹ Ekelund skriver:

Ja, hur afgöra!

När man själf arbetat sig så pass upp ur det eländiga fuktiga³², att man icke mera fruktar det, blir man ovillkorligen tolerant: man betänker sig innan man underskrifver Nietzsches dom ang. Voltaire–Rousseau-människan. Men råkar man så af en händelse i klorna igen på den gamla hyenan Hypokondri³³, då ser man ur djupet av sina kval med tillbedjande blickar upp till de klara förståndsdyrkarna – ja, äfven en Voltaire förekommer en då stor och förnäm; Rousseau och den Rousseauiska människans tölpiga, feminina, förgiftade giftspridare. – Men kanske menade Nietzsche ej så mycket Voltaire som snarare den art »Voltaireska» människa han själf danat sig en idealbild af. Jag tänker mig att det funnits stunder och tider hos honom då Rousseau kunde vara farligt [!] för honom som en viss musik eller ett halffärdigt alkoholrus.

Förbundet med Solen! I det, och aldrig annorstädes, är man i stånd att afgöra något. Men medlidande är man skyldig de olyckliga som voro födda till sådant förbundet – och svikit det.

Ordet »afgöra» här i slutstycket korresponderar med, är svaret på de första orden i anteckningen: »Ja, hur afgöra!» Som en som inte haft kraft att följa sitt innersta, som »svikit» det bästa hos sig, framstod Rousseau stundom för Ekelund – varför han gjort det var, som vi sett, ett spörsmål, som upptog honom. Det genom kursivering framhävda uttrycket *Förbundet med Solen* som han använder i avslutningen på den citerade anteckningen hör nära samman med den ljuskult han bedrev under början av 1920-talet, avspeglad bl.a. i de två aforismsamlingar han gav ut under decenniets två första år, Sak och sken 1921 och På hafsstranden 1922, alltså någon tid innan uttalandet om Nietzsche och Rousseau bör ha kommit till. I den essäertade aforismsviten »Det andliga arbetets faror», som öppnar den förra boken, förklarar han att den

³¹ Jfr Elovson, a.a., s. 18 f., 42 f. och 44 f. Se vidare ovan, s. 34 ff.

³² Ordet »fuktig» är struket i hs.

³³ Ändrat från »Hypokondrien» i hs.

trötthet som den andliga arbetaren kan uppleva nog beror på att det inte var »fråga om verkligt andligt arbete»: »*Det kan man icke lida af, det måste göra en människa helt igenom till sol.*» (s. 11). Längre fram i aforismserien utbrister han: »Hur mörk och smutsig ligger din jord. Endast du själf kan blifva den starka aprilsol, som skall locka den att kläda sig i grönt och blommor. Att bete sig likt solen . . .» (s. 13). Och i meditationen *Dagjämningstid i På hafsstranden*, där han förresten, som vi ska se, uppträder till Rousseaus försvar, hävdar han: »Ingen gud lönar sina dyrkare, ingen herre sina tjenare så som solen. Han ger din själ – ja, äfven åt själen – den glatta bruna hud, mot hvilken alla pilar slinta vanmäktiga.» (s. 75).

Den starka, av djupt personligt engagement präglade upptagenhet av Rousseau, hans liv och karaktär, hans verk och insats, som vi mött i de här berörda otryckta anteckningarna, som Vilhelm Ekelund skrev ner under förra hälften av 1920-talet, avspeglas också i de skrifter han under samma tid gav ut. I den första, *Sak och sken* från 1921, finns en viktig bestämning av kritikerns uppgift:

Kritikern, kulturpsykologen måste ha en viss botaniker-blick. Ha en hemlighetsfullt utbildad sans för sällsynta örter »lokal».

Detta gäller framför allt om moralisten, och i allra högsta grad om den art af moralisk spekulation, hvars tema är de mänskliga lyckomöjligheterna. För honom gäller det att ha en indianligt utbildad sans, ett osvikligt spårinne för den lättaste af alla gudomligheters fotsteg: lyckans. Ja, det finns platser i historiens, i den mänskliga kulturens skog, där denna gud berört marken och andats oförgänglig doft öfver tingen; platser som aningslöst beträdas af de aningslösa, men med bäfvande sällhet af de vetande. (s. 26 f.).

Som en sådan moralist, kritiker, bör Ekelund ha känt sig när han närmade sig Rousseau. Vi har sett hur han måste ha haft i tanken den »gud» han här talar om, lyckan, när han gav ett av de otryckta ställen om den franske författaren som meddelats här ovan titeln: »Lyckobehovet, lyckoproblemet.» Och synpunkten röjer sig också i rubriken på en annan av dessa otryckta betraktelser: »En sådan människas olycka?»

På några ställen i *Sak och sken* hänvisar Ekelund direkt till Rousseau. I avsnittet *Poesi, kritik, sanningslif* får den franske författaren tjäna som exempel när Ekelund talar om människans, främst författarens, självdisciplin:

Själftva den rörelse i själen, hvarmed man söker betvinga vanställning, förfalskning och öfverdrift, måste vara af värde: den måste med tiden göra ett spår, en väg i sinnet, en förbindelseled med rätts- och klarhetsmakterna. Ja, själfva spelet och förställningen ha sitt stora värde och kunna vara af moraliskt förberedande betydelse! Hvad som först var kalkyl blir småningom natur. Hvad som först var maskering blir verklig kärlek. När en Rousseau blindt öfverlämnar sig åt sin kränktthets alla demoner och kastar människorna oupphörliga anklagelser i ansiktet, icke blott ger han därmed sina fiender de tydligaste intyg om sin svaghet (och sina vänner om sin själsligheten) men han ökar den olyckliga branden i sitt hjärta och ödelägger till sist hvarje nobelt frö som fanns i hans natur. (s. 21 f.).

Ekelund betraktar sig tydligen som en av de vänner till Rousseau som ibland kan känna sig besvikna öfver vissa drag hos honom, men man ser att han är angelägen att framhålla sin uppskattning i stort av den franske författaren. Denna dubbla inställning hos Ekelund som man möter under början av 1920-talet, gör sig också gällande, när han i ett annat avsnitt av Sak och sken, det som bär rubriken Kunskapslif – Erfarenhet, drar in Rousseau i resonemanget. Som tidigare tolkar han här sitt intresse för vad han betraktade som den stora upplevelsen hos Rousseau som tänkare, hans klara urskillning av grundidén i den kultursyn han utformade. Ekelund ansluter sig här, som förut visats, till Rousseaus egen uppfattning på denna punkt.³⁴ Med anknytning till den kända berättelsen i Lukas 5: 4 erinrar han:

»Att lägga ut på djupet», det var alltid räddningen för dem som känt sig hemlösa i hvardagen. Nöja sig med den sladderaktiga bildningen och kunskapen, det var gift och mord för dem. Hur jublade Rousseau när han för första gången greps af idén och kände sin själ fejas ren i dess stormvind. (s. 75 f.).

Ekelund gör så ett utfall mot vad han kallar »vår kulturpsykologi, våra historiska nyfikenheter och skvallerintressen», som förtorkar själen och gör den okänslig för det verkligt befruktande, och han åskådliggör denna uppfattning genom att hänvisa till Thomas à Kempis, som han vid denna tid var upptagen av: »Om någon utsade en så enkel sanning som den, att där är en större mänskoerfarenhet och psykologisk kunskap i Thomas à Kempis lilla bok om Efterföljelsen än (för att taga något av det bästa) i Rousseaus Confessions – hur skulle man ej skratta!» Vad psykologisk kunskap är, hävdar Ekelund, är för de flesta av

³⁴ Jfr Elovson, a.a., s. 48 f.

»våra intellektuella» fördolt. »Den storlinjiga erfarenheten» växer, understryker han, »ej i sladderaktiga kulturintressen; den vinnes blott genom att – lägga ut på djupet». (s. 76).

Det finns, som redan har framhållits, flera ställen hos den senare Ekelund, där han inte nämner Rousseau direkt, men där man tycker sig finna, att han haft denne – stundom jämte andra – i minnet. Det gäller t.ex. avslutningen på den här senast berörda aforismkedjan Kunskapslif – Erfarenhet. Han talar där om »de stora uppgifternas män, männen med den allvarliga missionen», och det är givetvis i sista hand sig själv han har i tankarna, när han förklarar: »hos dem, som öfverallt, gällde satsen: kan man vara nöjd i det vanliga, hängifver man sig icke åt det stora». »Missionen» var väl egentligen deras enda väg till människorna, deras »försök att åstadkomma harmoni mellan deras inre existens och deras yttre». (s. 86 f.).

Det får uppfattas som betecknande att Ekelund i det följande avsnittet, ett av bokens viktigaste, Författaren, som är ett slags självporträtt, en självprövning, en självbetraktelse, har Rousseau i minnet. Han nämner denne uttryckligen i en av aforismerna, men det är tydligt, att Rousseau även i andra är aktuell för honom. Den ambivalenta inställningen till den beundrade författaren hos Ekelund möter också härvidlag, och som nästan alltid är hans uttalanden gjorda pro domo. I aforism II förklarar han: »När en författare visar sig synnerligen upptagen af att förklara och försvara sig gentemot omvärlden, kritiska, kollegiala fiendskaper o.s.v., kan man i allmänhet vara viss om att han är stadd i sjunkande. Att man försvarar sig själf betyder att man icke längre har sak att tjena och försvara; är befunnen ovärdig.» (s. 92 f.). Han vidareutvecklar synpunkten i aforism V, och det är där han direkt anknuter till den franske författaren:

Hvilken olycka är förfärligare än den att vilja försvara sig, ha rätt, begära att människorna skola ge sig tid att höra efter, ja – än mer! att göra sig klart huruvida det gjorts en rätt eller orättvisa. O.s.v. Var däri ej Rousseaus förfärliga lidande? Att han saknat sundt, friskt mänskoförakt – utan hvilket ingen sundhet är möjlig, ja, heller ingen – välvilja. (s. 96).

I aforism XIV, som bl.a. handlar om »missförståddhetens kval», ett brännande personligt problem för Ekelund själf, har synbarligen tanken på Rousseau inte varit långt borta. Vad som borde kunna värja mot

dessa kval är den enkla betraktelsen: »med hvilket lättsinne har jag ej själf gjort mig skyldig till missförståelser; gått förbi något med kallt mod. Förståelse! Känner sig *någon* tillräckligt skattad, tillräckligt förstådd?» (s. 105). Kanske det är gott att det är så, mediterar Ekelund vidare och frågar: »Den som vårdar ljuset – behöfver han erkännande?» Han vidgar perspektivet. Att vara missförstådd, som t.ex. Rousseau varit, är inte bara en författares lott – det gäller alla, människan överhuvudtaget:

Och vet alltid att allt är gemensamt, att intet, intet än så egenartadt giftblandadt, än så personligt, än så oåtkomligt förveckladt individuellt elakt kan ha något som helst af undantag i sig. Tusen och åter tusen hjärtan ha vändats, tusen och åter tusen svida i denna stund under just detta samma raffinerade gissel. *Vae soli*. Det är icke *ditt* lifs öfverskrift: det är *människans*.

Och med upprepning av uttryck från den nyss citerade aforism, där Rousseau figurerade, frågar Ekelund: »Om det verkligen vore så att den som *har* rätt icke kan lida af att han ej *får* rätt? Och att lidandet vore beviset för att vi intet ha med rätt att skaffa?» Sina betraktelser över geniet, som känner sig missförstått, avslutar han med följande deklaration, varvid han bl.a. kan ha haft Rousseau i minnet:

De genialas missförståddhet och de stora kvalen därunder vore väl ofta intet annat än ett moraliskt öfvergifvenhetstillstånd, ett tecken på att de personliga bimotiven lämnats rum att förkväfvat sanningslifvet. Missförståddhetens grund låg mindre ofta i det geniala än i den egna missförståelsen af det genialas natur och – förpliktelse. Att icke eftersträfvat den grad af lifsklarhet, lifsrenhet man *kan* nå, det skall alltid, oundvikligen draga straff öfver sig. (s. 106 f.).

Ännu mera centralt för Ekelund är det tema han varierar i det avsnitt som följer på Författaren: De isolerade. Det är ett gammalt tema hos honom, förresten i förbigående anslaget i aforismserien Författaren, där han ju utropade: *Vae soli*.³⁵ Avsnittet formar sig närmast till en serie iakttagelser och reflektioner över hypokondrin, denna »sjukdom till helvetet och till himlen» (s. 128), som främst träffar genierna. »De andligen svaga gå fria från alla sjukdomar», hävdar han, till hypokondrin krävs en kraftig disposition i själsgrunden (s. 129). Sjukdomen hade

³⁵ Jfr här ovan. »*Vae soli*» är rubriken på en personligt hållen berlinbild i Böcker och vandringar, 1910, s. 136. Sin skildring av Ekelunds vistelse i den tyska huvudstaden från 1908 och framåt har Werin gett titeln *Vae solis*, a.a. II, s. 21.

han mött hos Rousseau, han hade som vi sett ställt samman sin syn på den franske författaren med sina egna upplevelser av hypokondri. (Jfr ovan s. 47.) Han kan ha haft Rousseau i tankarna i skilda sammanhang i aforismserien, bl.a. i aforism XVI, där han kontrasterar »det genialt patologiska» och den vanliga individens »säkerhet», »sundhet», »naturlighet». Särskilt vid utformningen av aforism XVIII bör han ha haft Rousseau i minnet:

I själfva verket vore där ingenting farligt i vissa ressentimentskänslor – de äro naturliga för en människa, åtminstone till tider – om de nämligen aldrig gäfves tillträde längre än till ett visst yttre område af sjäslifvet. Den 'gode Eris', hur god den än må vara, är ju dock till sist sammanvuxen med helt simpla lidelser.³⁶ Men hvad det gäller är att icke ha för fin hud! Ty i den sortens 'finhet' ligger just det sjuka och fula. Det är denna finhet som släpper igenom giftet och tack vare hvilken det blir i stånd att få angripa och ödelägga det innersta, det som skulle vara det fridlysta och helgade området i själen. Nej, äfven den nobla människan måste se till att hålla sig med hud! (s. 137 f.).

I På hafsstranden som kom ut 1922, året efter Sak och sken, stöter man på Rousseau på fler ställen än i den föregående boken. I avsnittet Dagjämningstid, ett centralt kapitel i aforismsamlingen, ett betecknande uttryck för den lugnare och ljusare syn som Ekelund efter hand hade nått fram till under åren på Jylland, varierar han bl.a. motivet »djupa människor». Som vanligt är han kritisk mot »de moderne». De har insett att förnuft har något med »ren luft och djupa andetag» att skaffa, men denna insikt ser de ut att ha vunnit »icke ur lefvande kultur- och moraliska renhetsbehof, utan snarare ur en fientlighet mot all hög, intimt och moraliskt kraftuppfordrande bildning». Han fortsätter här

³⁶ Föreställningen om den gode »Eris», som spelade en viktig roll för Ekelund från omkr. 1920 och framåt, hade han haft aktuell när han på hösten nämnda år skrev artikeln till Ola Hanssons 60-årsdag. Han talar här om »det tempererade klimatet i sinne och tanke» hos Ola Hansson och fortsätter: »En sådan disposition visade sig ofta ägnad till att sporra en människa till äkta bildningssträfvän, göra henne nyfiken, ofta smärtsamt – afvundsjukt nyfiken på allt fullkomnadt, öfverlägset lugnt och hög-modigt (det högmodigas motsats). Det är den smärtan och afvunden som Hesiodos kallat den gode Eris.» Böcker och vandringar, 2 uppl., 1923, s. 172 f. Det var i början av Verk och dagar, som Hesiodos urskilde en ond, stridseggande Eris och en god. På detta ställe hade Ekelund blivit uppmärksam genom Nietzsche, som ofta återvände till föreställningen om den gode Eris. Om Eris-tankens hos Ekelund jfr vidare N. G. Valdén, Grekiska termer hos Vilhelm Ekelund, s. 133 ff.

linjen från Sak och sken. Förebrående utbrister han: »Denna flykt är ett försök att gå ur vägen för och ignorera de djupaste mänskliga ansträngningarna. Hvilken litterär friluftspå ser ej med öfverlägsen ömkan ned på en blödande Rousseau eller Nietzsche!» (s. 74).

Det är säkert ingen tillfällighet att Ekelund från denna häftiga anklagelse går över till en betraktelse över temat »återgång till naturen», som för honom var intimt förbundet med Rousseau och som blev ett viktigt inslag i den »Rousseauism», som han började utbilda under förra hälften av 1920-talet.

I På hafsstranden liksom i Sak och sken rapporterar Ekelund om de studier av skilda religiösa personligheter som upptog honom omkring 1920, i regel »mystiker» från olika tider och håll. Ett stort kapitel ägnar han här Swedenborgs erfarenheter. Man kan erinra om att han, när han på hösten 1920 kom till Hälsingborg, enligt Hejll hade haft mycket att förtälja om just Swedenborg och Rousseau. I sin essä över Swedenborg förknippar Ekelund också svensken ett slag med den franske författaren. Han har aktualiserat den berättelse Swedenborg gett om sin omvändelse och kommenterar: »Plötsligheten, det explosiva i 'omvändelsen', gäller icke endast i det religiösa. Hur klar är ej Rousseaus skildring af sitt uppvaknande till den heroiska passion som uppfyller *de sex åren* (och hvars senare öfvergifvande väl är skulden till hans olycka).» (S. 206.) Vi har här ett nytt prov på hur Ekelund ständigt hade aktuell den period i den franske författarens liv, som han särskilt intresserade sig för och uppskattade, »de sex åren», tiden från 1750 framåt.³⁷

³⁷ Om Hejlls berättelse om Ekelunds upptagenhet av Swedenborg hösten 1920 jfr Elovson, a.a., s. 75. Den i litteraturen om Rousseau livligt uppmärksammade upplevelse av hänförelse, »omvändelse», som Ekelund här har i tankarna, framkallades, då Rousseau sommaren 1749 på sin vandring från Paris till Vincennes, där han skulle hälsa på vännen Diderot, som satt i fängelse där, i en tidskrift som han hade med sig kom att läsa den prisfråga som akademien i Dijon ställt upp om den vetenskapliga och konstnärliga utvecklingens roll för sederna. Rousseau berättar helt kort om händelsen i *Confessions* men hänvisar till den skildring han gett av den i ett av sina fyra självbiografiska brev till sin gynnare de Malesherbes. »A l'instant de cette lecture», förklarar han, »je vis un autre univers et je devins un autre homme. Quoique j'aye un souvenir vif de l'impression que j'en receus, les détails m'en sont échappés depuis que je les ai déposés dans une de mes quatre lettres à M. de Malesherbes.» Jean-Jacques Rousseau, *Œuvres complètes* I, Paris 1964, s. 351. Under läsningen av *Confessions* 1914 hade Ekelund särskilt dröjt vid detta ställe. Jfr Elovson, a.a., s. 45 f. Det av Rousseau nämnda brevet till Malesherbes, det andra av de fyra

Sitt mest karakteristiska, häftigaste uttryck får under 1920-talets början Ekelunds inte helt övergivna ambivalenta inställning till Rousseau just i På hafsstranden, i bokens näst sista avsnitt: Ljusets Tjenare. Den franske författaren nämnes inte här uttryckligen – det är kanske så att Ekelund i sista hand drog sig för att direkt utpeka honom –, men att det är Rousseau som han har i tankarna när han gör denna bittra utläggning, framgår av ett citat på franska som förekommer där, effektfullt upprepat flera gånger. Det härrör från Rousseau.

Som redan antytts var ljustemat ett huvudtema hos Ekelund under början av 1920-talet. Det är här nödvändigt att med några citat ytterligare belysa motivet. Detta finns klart angivet i Attiskt i fågelperspektiv från 1919: »Vara dag i dagen! Dagen är motivet, materialet; det är

han skrev till honom, hade Ekelund kunnat läsa i den volym skrifter av Rousseau, *Petits chefs-d'œuvre de J. J. Rousseau*, tryckt i Paris 1899, som finns i hans efterlämnade bibliotek och som han bör ha skaffat sig vid den tid det här gäller. Jfr Elovson, a.a., s. 43. Den ofta citerade skildringen som Rousseau här ger av sin reaktion inför dijonakademins fråga lyder så: »Si jamais quelque chose a ressemblé à une inspiration subite, c'est le mouvement qui se fit en moi à cette lecture; tout à coup je me sens l'esprit ébloüi de mille lumieres; des foules d'idées vives s'y presenterent à la fois avec une force et une confusion qui me jetta dans un trouble inexprimable; je sens ma tête prise par une etourdissement semblable à l'ivresse. Une violente palpitation m'opresse, souleve ma poitrine; ne pouvant plus respirer en marchant, je me laisse tomber sous un des arbres de l'avenue, et j'y passe une demie heure dans une telle agitation qu'en me relevant j'apperçus tout le devant de ma veste mouillé de mes larmes sans avoir senti que j'en repandois.» Jean-Jacques Rousseau, a.a. 1, s. 1135. Utan att erinra om Rousseau har Ekelund ett par gånger under förra hälften av 1920-talet dröjt vid företeelsen »omvändelse», Sak och sken, s. 16 f., och Väst-Östligt, s. 53 f. I båda fallen anknyter han, liksom han gör i den ovan berörda essän om Swedenborg i På hafsstranden, till några utredningar i ämnet av Kant. I Väst-Östligt erinrar Ekelund om att den tyske filosofen sätter tiden för »omvändelsekrisen» till företrädesvis fram emot och omkring fyrtionde året i en människas liv. Det var, i förbigående påpekat, just vid den åldern som Rousseau hade sin upplevelse av »förnyelsekris» för att använda ett ord Ekelund brukar i Väst-Östligt. Sin skildring i brevet till de Malesherbes av sin kris på vägen till Vincennes börjar Rousseau så: »Après avoir passé 40 ans de ma vie . . .» Jean-Jacques Rousseau, a.a. 1, s. 1135. Det bör här tilläggas att det var Rousseaus intensiva upplevelse av »omvändelse», »förnyelse», på Vincennes-vägen, som Ekelund hade i tankarna i ett ovan redan citerat ställe i Sak och sken, där han upptaget talade om Rousseaus jubel, »när han första gången greps af idén och kände sin själ fejas ren i dess stormvind!» (s. 75). Han utnyttjade här inte stället för analys av »omvändelse-upplevelse» utan såg i den franske författarens erfarenhet ett exempel på upplevelse av sann och falsk kultur. Jfr ovan s. 49.

dagen som skall diktas, tänkas, skulpteras. Dagdyrkan (Ljus-tjenst) var alltid den innersta nerven i mänskligheten, – ända djupt nere ur ariskt morgonrodnadsdunkel förnimmes den parollen.» (s. 184). Uttrycket »ljus-tjenst» här pekar fram mot titeln på det nämnda prosastycket i På hafsstranden: Ljusets Tjenare. I Sak och sken från 1921 är Ljus- och Ljustjänsttemat ett viktigt inslag. I avsnittet »Det andliga arbetets faror» hänvisar Ekelund i den sista sentensen, där han bl.a. talar om »beständighet i förhållande till ljuset» och »ljus-linjen i det mänskliga», till Swedenborg, Thomas à Kempis och »de andre gode och vise» och slutar med denna maning:

Låt oss ära dem, så som Goethe ärade dem, men låt oss se att det finns en befrielse från själfvet också i det världsliga ljuset, om man aktar på ett troget förhållande därtill. Platons ljus-eros förde honom icke till mysticism, och om några ödeläggelser är där inga spår i hans skrifter. Men väl om en oafårlig nyfödelse i Ljustjenst och Ljusdyrkan. (s. 18).

Som så ofta annars när Ekelund är upptagen av ett ord och vad det speciellt betecknar för honom, skapar han med hjälp av ordet ifråga nya sammansättningar, när han varierar sitt tema. I avsnittet Författaren undrar han om inte med själen menas »rätts-, förnufts- och ljuskärlek» (s. 101). I partit De isolerade understryker han hur viktigt det är för den ensamma människan att vinna »förbund och meningsfrändskap med ljusmakterna» (s. 119). Markant är också Ljustemat i På hafsstranden från 1922. Det möter givetvis i betraktelsen Dagjämningstid: »Det är i denna samvetsömtålighet gent emot ljuset som vägen ligger, den ljusa fria vägen som leder till verklig gemenskap med mänskligheten, du må vara hur 'ensam' som helst i en vanlig, de vanligas, mening. Samvete mot ljuset: däri ligger lösningen af alla än så personligt förvecklade, än så egenartade smärtor och vanskligheter.» (s. 76 f.). I den essäartade betraktelsen Idyll, där Ekelund överlägset avvisar den gängse uppfattningen, att genren skulle ha framgått ur »det sentimentala motsatsförhållandet mellan land och stad o.s.v.», en uppfattning, som på svensk botten fint hade utvecklats av Oscar Levertin i hans essä om Creutz i Svenska gestalter 1903,³⁸ betonar han det »ljusa» i den grekisk-

³⁸ O. Levertin, Svenska gestalter, 1903, s. 100. Det är inte omöjligt, att Ekelund, när han fejar undan den gängse synen på idyllens ursprung, kan ha haft i minnet en bestämd person som vid ett tillfälle utvecklat denna, Albert Nilsson, docent i estetik i Lund sedan 1909. I sin stora synpunktsrika, av beundran burna studie över Vilhelm

ka idyllen, »den heroiska», och i grekisk dikt överhuvud, speciellt de homeriska sångerna, och förklarar:

Där är många hemligheter hos grekerna. Något sjukt som de ej kände finnes knappast. Hvilka befastningar ha de ej uppfört mot det sjuka, mot själens missbildningar! Men denna list är ingen konstgjordhet; den är status naturæ i högsta potens. Den är pansaret som kultur ej kan undvara; den är ett af de blankaste vapnen i den stora ljus- och mörkerstriden. Afväpna demoner var det eviga programmet. (s. 106 f.).

I det parti med titeln »Antikens bankrutt», som liksom Idyll ingår i det stora avsnittet Filologi på hafsstranden och som främst handlar om Menandros, den sengrekiske komediförfattaren, som Ekelund redan i Attiskt i fågelperspektiv uppskattande dröjt vid och som han i avsnittet Menandrisk värld i På hafsstranden skulle beteckna som en »rousseauan», en predikare av »naturen» (s. 132), förklarar han: »Endast så långt man är: förstår man verkligt. Hur ofta och bittert måste man ej säga sig detta! Hvad hjälper ljuslära *den* som syndar mot ljuset.» (s. 120 f.). Detta är just grundtemat i Ljusets Tjenare. Motivet möter man också betecknande nog klart angivet i den nyss citerade essä om Swedenborg som ingår i På hafsstranden och som Ekelund låter omedelbart följas av stycket Ljusets Tjenare, ett arrangemang, som nog inte är en tillfällighet. Under de år då han arbetade med Sak och sken och På hafsstranden umgicks han, som Werin visat, med planen att skriva något som skulle heta: Arier och Ljus-tjenare. En innehållsförteckning till detta verk finns bevarad. En rubrik där lyder: »Ljustjenst. Orfiskt.» Av författare som nämns i rubrikerna märks Swedenborg, Comte och Goethe. Dessa är ljustjänare, hos dem fanns en orfisk renhetssträvan. På dem och Viktor Rydberg har Ekelund tänkt, betonar Werin, när han skrev: »Lifvets summa och lifvets gåtas lösning måste ligga i ett rätt

Ekelund i Ord och bild 1912 hade Nilsson bl.a. belyst Ekelunds naturpoesi mot bakgrunden av en översikt över den moderna naturkänslan, som han lät springa fram hos Rousseau och Goethe. Han erinrade om antikens inställning till naturen. Grekerna hade länge saknat en självständig naturbeskrivande dikt. »Den *handlande* människan» stod i centrum för grekernas intresse, de försjönk inte i lyrisk kontemplation av naturen utan såg i denna »endast den scen, där gudar och människor rörde sig». Nilsson avslutade revyn med några ord om idylldiktningen: »Kärlek till naturen för dess egen skull förutsätter en viss trött reflekterad öfverkultur. Det är därför först på alexandrinismens tid som naturbeskrifningen med Theocriti idyller håller sitt intåg i dikten, fast naturen här endast är staffage.» Ord och bild 1912, s. 550.

fattadt ljustjenande.»³⁹ En rätt »ljustjenare» var däremot inte Rousseau, till den uppfattningen måste Ekelund någon gång under 1920-talets första år ha kommit, och han har gjort det med djup besvikelse: ovilja och uppskattning växlar i det prosastycke som han gett titeln Ljusets Tjenare – titeln ska uppfattas ironiskt. Det är inte omöjligt att Ekelund räknat med att ge det plats i den ovan nämnda aldrig förverkligade skriften: *Arier och Ljus-tjenare*. Stycket börjar så:

De stora moderna djuren tyckas i allmänhet ha haft det gemensamt, att de lidit ohyggligt af – ohyra. Så godt nu går, värja de sig – och fylla världen med oväsen. De stora djuren i antiken ha uppenbarligen lidit *mindre* af denna tortyr. Är det därför där är ett särskildt slags glädje och uppbyggelse med dem? (s. 223).

»De stora djuren», det är de stora författarna, att »lida af ohyra», det är att lida av omgivningen, en omgivning, som man kommit i motsats till på skilda sätt; uttrycket har mött tidigare hos Ekelund, bl.a. i samband med Rousseau.⁴⁰ Det »oväsen» de »stora djuren» fyller världen med är deras självförsvar, deras klagan över de olyckor som livet låtit gå över dem, deras självbekännelser. Att det närmast just är Rousseau Ekelund har i tankarna bekräftas av fortsättningen, ett citat på franska: »Voilà mon maître et consolateur, Plutarque!» Det var i ett brev till sin gynnarinna m:me d'Épinay, skrivet antagligen 1754, som Rousseau hade fällt dessa ord. Hon hade bett att få låna av honom en del av den sengrekiske filosofens huvudverk, parallellbiografierna över grekiska och romerska märkesmän, som Rousseau ägde i Amyots berömda översättning från 1500-talet, *Hommes illustres*. Han sände volymen med en biljett, som började så: »Voilà mon maître et consolateur Plutarque. Gardez-le sans scrupule aussi longtemps que vous le lirez mais ne le gardez-pas pour n'en rien faire, et sur tout ne le pretez à personne, car je ne veux m'en passer que pour vous.» Ekelund har kunnat notera sig till minnes detta uttalande av Rousseau, när han 1920

³⁹ Werin, a.a. II, s. 328.

⁴⁰ Elovson, a.a., s. 72 f. Ekelund anknyter här nära till en aforism i *Attiskt i fågelperspektiv*, där han talar om »skillnaden mellan den moderna olyckan och den antika». Han förklarar: »Men antiken observerade heller icke på annat än det stora klara och tog ej myggor på allvar. Vi ta dem t.o.m. – tragiskt. Och så många stora moderna begåfningar göra, psykologiskt sedt, ett intryck som lede de af ohyra. Hvem ger oss det ädla skådespelet af hur man ger sig i fångenskap hos sitt eget vrövl tydligare än den store Rousseau.» (s. 141).

hade till låns m:me d'Épinays memoarer, där det citerade brevet först publicerades.⁴¹

Indignerat, upprört, tar Ekelund fasta på Rousseaus ord om Plutarchos som mästare och tröstare. Man kan lägga märke till hur han nu plötsligt börjar tala om en bestämd person, han använder personliga pronomen i tredje person: »hans», »honom»: »Ja, tänk om han verkligen hade kunnat vara hans mästare! – tänk om vi verkligen toge till oss, in succum et sanguinem, en gång för alla det verkliga Plutarchiska –: hvad vi skulle andas, hvad vi skulle se; hvad klang, full och klar, skulle gå ut öfver världen!» Det är som om Ekelund här ett ögonblick solidariserar sig med den han börjat tala om, Rousseau alltså: vad som gäller om honom, gäller också om »oss». I nästa sats anknyter han åter till »de stora moderna djuren», »bekännarna», som han ju sedan gammalt hade ett gott öga till:

De vilja gärna rena sig. Ingenting hellre. Men är det ej som om de ändå, på samma gång ville ha kvar –!

Hvad är det, som verkar detta? Lifvets förfärliga fiende, Löggen. De älska med lidelse det stora – för att kunna få rifva sina fiender under näsan med något obehagligt. De äro hycklare, men på ett barnsligt, ett öfvergifvet,⁴² ett nära nog ärligt vis . . .

Det ärligt klara tappra: det som inte kittlas, inte sväller. Hvad är allt det andra annat än skolpojks humör, gaminupptåg. I hvilken egendomlig Corolianusbitter halfskymning rör sig ej oftast det bästa manligt dådstolta; hur många nordiska passionskaraktärer hos Plutarchos . . . Lektyr för en Carl XII! Men för kännare af hjärtat – knappt annat än bättre »indianbok».⁴³ »Voilà mon maître et consolateur, Plutarque!» Ja, där ser man hvad det är för slags »sanningar» de jaga. (s. 224 f.).

⁴¹ Rousseaus biljett, vars avsändningsår inte är fullt säkert, publicerades första gången i *Mémoires et correspondance de madame d'Épinay*, 3 bd 1818, då med året 1756, och sedan i *Mémoires et correspondance de madame d'Épinay*, Paris 1855, och *Mémoires de madame d'Épinay*, 2 bd, Paris 1863. Brevet återfinns i *Correspondance générale de J.-J. Rousseau*, II, Paris 1956, s. 56, här med dateringen 1754. Jfr *Correspondance complète de J.-J. Rousseau*, II, Genève 1965, s. 264 ff. Ekelund bör ha mött biljetten, när han i nov. 1920 lånade m:me d'Épinays memoarer i upplagan från 1855. Om detta lån jfr not 14 ovan.

⁴² »Öfvergifvet» här måste vara en dansm; jfr danska »overgivet», uppsluppet, okynigt; jfr också i samma aforism »skolpojks humör, gaminupptåg».

⁴³ Beteckningen »indianbok» kände Ekelund givetvis till från sin uppväxttid, då berättelser om indianer var ett ytterst populärt slag av ungdomsböcker. Det får alltså här betyda ungdomsläsning, litteratur för unga. Ekelund använde ordet i en mera speciell betydelse, när han skrev förordet till den andra upplaga som *Antikt Ideal*

Ekelund besinnar sig ett ögonblick och erinrar, sig själv och läsaren:

Och dock är detta de bästa, de som dock ha *något* som kan tändas i sina hjärtan. I hvilken skymning lefva vi, – när våra mästare och lärare äro de som låtit sig inspirera af sådana grumligheter. Det fanns ett samtal som Fontenelle glömde att nedskrifva bland sina »Dialogues des Morts»: mellan Plato och Shakespeare. Det skulle handlat om Corolianus. (s. 225).⁴⁴

Ekelund har här ett ögonblick generaliserat men övergår snabbt till det enskilda fall han har utgått ifrån, Rousseau, mästaren och läraren, som svikit det bästa hos sig, svikit i »ljustjänsten»; så hade han sett den

från 1909 upplevde 1932: »*Antikt Ideal* skrevs under åren 1907 och 1908. I denna nya upplaga har inga ändringar företagits. Synd att ändra i en indianbok tycker jag. Ändringarna, strykningarna, det veta väl de som i den följande tiden intresserat sig för min s.k. utveckling, äro ju gjorda för länge sen.» (s. 5). »Indianbok» betyder här ungdomsbok, dvs. bok, skriven under ungdomen.

⁴⁴ Corolianus-gestalten upptog Ekelunds eftertanke vid skilda tillfällen. Vid sina betraktelser i ämnet utgick han gärna från Plutarchos men tog också hänsyn till Shakespeare. Fontenelle, en av upplysningens främste förelöpare, var en av dessa på sin tid berömda, av eftervärlden närmast bortglömda skribenter, som särskilt fängslade Ekelund under hans senare år. Han anknöt ibland till någon sats ur den franske författarens verk *Dialogus des morts* (1683), sententiöst, aforistiskt i stilen, och kunde ställa dess upphovsman tillsammans med personer som han särskilt uppskattade, såsom i Elpidi: »Fontenelle, Goethe, Holberg, Keller: se där några af de karaktärer, en energisk human psykologi velat fränkänna hvarje – 'tieferes Wohlwollen'. / 'Tieferes ...'» (s. 57). Under de studier Ekelund 1914 gjorde i *Textes avhandling Jean-Jacques Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire* noterade han bl.a. Fontenelles namn. Elovson, a.a., s. 33. Avgörande för Ekelund bör nog ha varit den höga uppskattning Nietzsche ägnade den franske författaren. Nietzsche nämner honom endast sällan men alltid med största erkännande. Av Fontenelles skrifter var det just *Dialogues des morts* han beundrade och framhöll. I *Der Wanderer und sein Schatten*, som ingår i *Menschliches, Allzumenschliches II*, börjar han en upplysande aforism, nr 214 med titeln *Europäische Bücher*, med denna deklARATION: »Man ist beim Lesen von Montaigne, Laroche Foucauld, La Bruyère, Fontenelle (namentlich der *dialogues des morts*), Vauvenargues, Chamfort dem Altertum näher als bei irgendwelcher Gruppe von sechs Autoren anderer Völker. Durch jene sechs ist der *Geist der letzten Jahrhunderte* der *alten* Zeitrechnung wieder erstanden – sie zusammen bilden ein wichtiges Glied in der grossen noch fortlaufenden Kette der Renaissance.» I aforism nr 94 i *Die fröhliche Wissenschaft*, som har rubriken *Wachstum nach dem Tode*, förklarar han att de tankar över moraliska ämnen, som Fontenelle kastade fram »in seinen unsterblichen Totengesprächen» och som länge tedde sig som paradoxer, för eftervärlden blivit sanningar. Man kan erinra om att de fem franska författare som Nietzsche i den först citerade aforismen ställer vid sidan av Fontenelle var högt skattade av Ekelund.

franske författarens öde alltifrån sitt intensiva studium av honom under sommaren 1914. Det var detta mästarsens avfall som särskilt upptagit hans undran och eftertanke. Han fortsätter ett stycke längre fram:

Det brutala råa viljandet, det nobla stolta viljandet . . . Hur det krälar och vimlar, hur det pyr däri, likt myllret af maskar i något ruttnadt! Undra på att djuret blir »produktivt»! Undra på det »lågande sanningsbegäret» i detta stolta bröst! – Är det glädjen vid lifvet, tankens kärlek och sällhet som väcker honom innan solen kommer upp? Det är hatet som sticker honom i hjärtat, minnet af en »missuppfattning», svedan af kränkthet, tanken på en rival, som får honom att rusa upp ur bädden med en ed, – dikta, tänka . . . Hell, Ljusets Tjenare, trefaldt hell dig! Dig är det den försmäktande Mänskligheten väntar på, – dig, Förlösaren med de rena händerna.

Se kan man endast från det *goda*. Ty i det onda är mörkt. (s. 225 f.).

När Ekelund ironiserar över det »lågande sanningsbegäret» hos självbäddaren har han givetvis i minnet hur Rousseau gång på gång i *Confessions* betonade att det var sanningen han gav i sin berättelse, det gjorde han bl.a. i första stycket och på slutsidan i sitt verk: »J'ai dit la vérité.»⁴⁵ Ekelund syns i fortsättningen åter ett ögonblick identifiera sig, likställa sig med den som svikit »ljuset», när han förklarar:

Hvad som utestänger oss, det omhulda vi, det haka vi oss fast vid af alla krafter.

Vi söka intränga i frihetens (bildningens) gårdar genom att af alla krafter bomba till porten. Vi söka vinna det fria andetaget genom att lägga vårt bröst under ett lass af sten. (s. 226).

Föremålet för det smärtfyllt häftiga utfallet i Ljusets Tjenare framträder åter tydligt i styckets avslutning: den åldrige Rousseau, som är upptagen av att försvara sig, skriva försvarsskrifter, främst *Confessions* och Rousseau jure de Jean-Jacques:

⁴⁵ Ekelund kan också ha haft i minnet Rousseaus bekanta motto: »Vitam impendere vero», viga sitt liv åt sanningen, hämtat från Juvenalis, Sat. 4, 91. Rousseau återkom till detta valspråk i flera skrifter som Ekelund hade läst. I början av fjärde promenaden i *Les rêveries du promeneur solitaire* berättar han hur han tagit upp mottot. Att det var sanningen han företrädde betonade han redan i sin första discours 1750. I *Lettre à d'Alembert*, 1758, skriver han: »Vitam impendere vero, voila la devise que j'ai choisie, et dont je me sens digne». Han använder uttrycket som motto på skriften *Lettres écrites de la Montagne*, 1764. Om Rousseaus motto jfr Jean-Jacques Rousseau, *Œuvres complètes I*, Paris 1964, s. 1787 f. Redan under sina rousseaustudier år 1914 hade Ekelund intresserat sig för »sanningen» hos den franske författaren. Jfr Elovson, a.a., s. 52.

När en sådan frihets-heros kommit till stoftets och årens yttersta gräns – hvad är det då som häftigare än något annat upptager honom, häftigare än den gången han var 20? Hvad de andra bildningshjältarna och port-tillbommarna, hans rivaler, skrivva och säga om honom. Däraf ser man hvad det är för slags frihet han tjenat. – Denna småaktighet kallar man genialisk barnslighet. Hvilket djupt misstag på det barnsligas och genialiskas natur! (s. 227).⁴⁶

Man behöver kanske inte förvåna sig över att Ekelund skrivit denna diatrib, – han vägde inte alltid vad som föll honom in –, men man kan onekligen ha rätt att undra över att han inte drog sig för att publicera dessa sidor, låta dem ingå i en bok, utgiven vid en tid, då hans syn på den franske författaren dock var mera nyanserad än det analyserade prosastycket visar, och hans värdering av honom i grunden var positiv – det har ju framgått av de uttalanden av honom om Rousseau, som berörts tidigare.

I förbigående kan påpekas att det inte skulle dröja länge, förrän Ekelund på ett helt annat, starkt erkännansamt sätt satte Rousseau i förbindelse med Plutarchos.

Under de tre år som gick, innan Ekelund blev färdig att ge ut en ny bok, Lefnadsstämning, tryckt 1925, släppte han inte Rousseau ur sikte. Det finns ett värdefullt vittnesbörd om detta. På våren 1923, närmare bestämt i april, alltså inte så långt efter det att han publicerat På hafsstranden med det nyss berörda utfallet mot den som i Plutarchos såg en mästare och tröstare, tillbragte Ekelund på en restaurant i Hälsingborg, där han nu var bosatt sedan ett par år, en animerad helafton med Richard Hejll. Denne har berättat, och han bygger tydligen på dag-

⁴⁶ Ekelund använder ordet »barnslig» inte bara i negativ betydelse utan också i en positiv, varvid han gärna, som här, förknippar det med det genialiska. Denna senare uppfattning av det barnsliga blir klart formulerad på ett annat ställe i På hafsstranden, avsnittet Dagjämningstid, som öppnas så: »Hur alla djupa människor ha förstått att vederkvicka sig med det ringa och barnsliga och fromma: detta, i hvars ringaktande ligger den djupaste grunden till förtorkningen eller den sentimentala förvriddningen – begge i grunden ett och detsamma. Hur de förstått den klokhet som gör ödmjuk, den barnslighet som gör vis! →» (s. 69). Reflexionen hör ju tydligt nära samman med det ställe i Ljusets Tjenare, som ovan berörts. Om Ekelund och det »barnsliga» jfr vidare t.ex. Attiskt i fågelperspektiv, aforism nr 63 (s. 64), och Passioner emellan, aforism nr 97 (s. 60 f.). I gängse betydelse förekommer ordet hos Ekelund t.ex. i aforism nr 86 i Väst-Östligt, citerad nedan, men då tillägger han, tydligen för säkerhets skull, förklaringen: »barnsligt – dåraktigt». (s. 62).

boksanteckningar, när han gör det, hur vännen ivrigt dryftade skilda ämnen, bl.a. talade han om »den borgerliga sumpen här i Sverige, som omöjliggör all högre sträfvan», och om »Nietzsche och Rousseau, vilkas betydelse ännu ej är fullt inredd». ⁴⁷ Att utreda den franske författarens betydelse, det var en uppgift, en bland andra, som Ekelund skulle ägna sig åt under resten av sitt liv.

I aforismsamlingen Lefnadsstämning, som kom ut 1925, dröjer Ekelund åter vid de »isolerade», som han särskilt hade talat om i Sak och sken, de »ensamma», de »ovanliga», de som han ibland med ett uttryck från Nietzsche kallar »die solitaire Species», ibland kallar de »extrema», de »ömtåliga och extrema». »Faran ligger – för den afgjorda, den extrema karaktären», fastslår han, »icke i det extrema, icke i hans undantagsställning. Faran ligger i att på samma gång vilja vara *icke* undantag, *icke* solitaire.» (s. 100). Det är naturligt att Ekelund i sina betraktelser över den människotyp han här urskiljer, hans egen efter vad han menade, skulle komma att tänka på Rousseau, som han hade så lätt att frammana för sig. Han nämner honom direkt några gånger i boken, men han bör också ha haft Rousseau i minnet på en del ställen där han inte uttryckligen namngiver honom. Ekelund är nu genomgående uppskattande. Han tar bl.a. åter upp frågan om Rousseau som den som svikit det bästa hos sig, men det märks nu inget av det upprört bittra och fräna som bestämde hans reaktion i Ljusets Tjenare. Förstående, försonligt behandlar han frågan med utgång från ett ställe i Rousseaus uppfostringsroman *Émile*, ett aforistiskt uttalande, som tydligen stannat i hans minne – han återkom till det i boken *Lyra och Hades*, utgiven fem år senare. (Se nedan s. 74 f.) Aforism nr 362 i Lefnadsstämning lyder så:

– »et rien ne conserve mieux l'habitude de réfléchir que d'être plus content de soi que de sa fortune.»

Rouss., *Émile* IV.

Men häri ligger i själfva verket hemligheten i all fin, produktiv ekonomi! Det är på detta sätt den djupt lefvande *alltid*, i alla lägen, har att förhålla sig, om han valt *lif*. Ingen »lycka» får gå honom nära. I intet får han stanna, i intet se något vunnet. I allt hör han ett obevkligt: vidare! Detta är hans hvila, hans ro, hans säkerhet.

⁴⁷ R. Hejll i sin minnesartikel över Ekelund, *Den Enskilde*, 1950, nr 4, s. 72.

Så blef detta fina spel förstördt för honom! (Rousseau.) Hvarutaf? Missförståendet af sig själf, af sitt väsens fina ekonomi, som ovevkligt tycktes vilja ställa honom utanför lifvet – medan det just var dess vink och syfte att bereda honom högtidsplatsen *i*, innerst, i Lifvet. (s. 195).⁴⁸

Utan att nämna Rousseau har Ekelund denne tydliga i tankarna, väl jämte andra, när han i några aforismer i Lefnadsstämning försvarar de olyckliga genierna, dem som inte kunnat hävda sig i livet och som på något vis förrått sin uppgift. Det sker först i aforism nr 98. Denna har, vilket är ovanligt i boken, fått en särskild rubrik: »*Die solitaire Species*»:

Oärligheter, lömskheter, förvridenheter, dålig uppfostran, bristande människokänedom (ensidigheter – envisheter därutinnan) –: ack ja, hur många bekymrade människo- och kulturvänner ha inte stönat ut sina bekymmer öfver dessa stackars genier som ha så svårt att komma till rätta med världen! Är det nu inte också fan, att naturen i sin elakhet skall ha ställt det så till, att det endast är hos de medelmåttiga begåfningarna som vi kunna känna oss egentligen hemma! Och så snart en härlig af anden stiger fram i denna världens mörker – strax är också en ond dämon framme

⁴⁸ Det är intressant att se, hur Ekelund kan utnyttja sin rousseaulektyr. I den passus i *Émile* han stannar vid, finns inte något som syns ge direkt stöd åt hans utläggningar om »all fin, produktiv ekonomi»; detta förhållande är ju inte ovanligt hos Ekelund. Det ställe i romanen som utfällt hans tankar möter i det bekanta avsnitt i fjärde boken som har titeln *Profession de foi du Vicaire savoyard*. Det har sin plats i den berättelse som prästen ger av den moraliska och religiösa osäkerhet han upplevt som ung, inledningen och bakgrunden till själva trosbekännelsen. I detta parti av *Émile* bygger Rousseau direkt på egna upplevelser; i *Confessions* skulle han berätta om sitt möte med den katolske präst som stått modell för savoyardprästen. Det är kanske ingen tillfällighet att det var ur ett parti av självbiografisk karaktär i Rousseaus uppfostringsroman som Ekelund fick uppslaget till sina tankar om en »sann lifsekonomi». Stället lyder:

J'étais dans ces dispositions d'incertitude et de doute que Descartes exige pour la recherche de la vérité. Cet état est peu fait pour durer, il est inquiétant et pénible; il n'y a que l'intérêt du vice ou la paresse de l'âme qui nous y laisse. Je n'avais point le cœur assez corrompu pour m'y plaire; et rien ne conserve mieux l'habitude de réfléchir que d'être plus content de soi que de sa fortune.

Je méditais donc sur le triste sort des mortels flottant sur cette mer des opinions humaines, sans gouvernail, sans boussole, et livrés à leurs passions orageuses, sans autre guide qu'un pilote inexpérimenté qui méconnaît sa route, et qui ne sait ni d'où vient ni où il va. Je me disais: J'aime la vérité, je la cherche, et ne puis la reconnaître; qu'on me la montre et j'y demeure attaché: pourquoi faut-il qu'elle se dérobe à l'empressement d'un cœur fait pour l'adorer?

J.-J. Rousseau, *Émile ou de l'éducation*, Paris 1961, s. 321 f.

som ställer krokben för honom, fördärfvar och förgiftar honom i hans väsens grund och gör honom onjutbar för oss, för alla utom – utom sådana som äro lika och på samma vis som han! – Ack ja, är det icke dock *för* underligt, hvad det borgerliga hjärtat tyckes uppfyllt af ädelt bekymmer öfver alla dessa stackars begåfningar som så illa tillvaratagit sina pund! (s. 66 f.).

Aforismen får mynna ut i ettriga sarkasmer mot de borgerliga bedömare av de vilsna genierna som Ekelund anser sig ha mött. Temat utvecklas i ännu en aforism, nr 99. Kanske låg inte saken fullt så enkelt som de »utomstående» menade:

Och han som fick *känna*, – han hvars blod hade att dragas med de rostiga spikarnas gift, ja, hans syn på saken kunde naturligtvis inte vara vidare värd! För den mindre begåfningen var det kanske lättare att icke svika. Och hvem kan säga om ej, vid ett högre betraktelsesätt, dennes lugna fasthållande är ett gröfre svek än den utomordentliges ångestbrott mot sig själf, sin lycka, sin genius. Och du som ej behöfde annat här i världen än att gå efter ditt födgeni – tänk så präktigt af dig att aldrig du tog miste om vägen! Nog var väl du, om någon, den rätte att döma i dessa ting. – (s. 68).

Det är säkert ingen tillfällighet att Ekelund i den följande aforismen, nr 100, direkt namnger Rousseau, när han erinrar om ett försvarande och förklarande uttalande av den tyske författaren Jean Paul, en lärjunge till fransmannen:

Beträffande så ivrigt beklagade själfmotsägelser hos stora författare säger Jean Paul det förlösande ordet: »*Karaktärens kraft upplöser motsägelserna*; så hos en Rousseau som hos en Fichte. Men, där karaktärens kraft fattas, hjälper ingen yttre själföfverensstämmelse och yttre konsekvens: där råder likafullt djup söndring och splittring.» (s. 69).

Det syns fortfarande vara Rousseau som Ekelund har som utgångspunkt för sina reflektioner över »den extreme», »den ömtålige», när han i aforism nr 102 ironiserar över några som har anmärkt på en av de »store»:

– Han ser med förstoringglas, säga de. Och blotta därmed sina hjärtan. Ty de ha aldrig anat att de store verkligen menat allvar; de ha tänkt att de menat ungefär som de själfva, menat sin fortkomst och sin karriär – blott med den sorts egendomliga genialisk-pathologiska oreda som de själfva, de sunda och goda, lyckligtvis äro fria från. – Att karlen skulle varit nog dum att vara ärlig . . .! Då borde han ju spärats in. (s. 70).

Med denna aforism kan man sammanställa nr 168, där Ekelund också uppträder till försvar för någon mot vilken man har riktat anmärkningar:

Det förolyckade geniet. –

»Där var ju ingen som ville honom annat än väl.» – Ja, felet var helt och hållet, från början till slut, hans eget. Nämligen detta stora och oförlätliga felet: att icke vilja vara tallriksslickare som vi. (s. 102).

Rousseau övergav ju de tongivande kretsarna, han försökte leva utan att göra uppvaktningar, försökte leva på vad han själv kunde förtjäna. Temat vidareutvecklas av Ekelund i den följande aforismen, där det framhålls: »att vara svartsjuk om sitt oberoende och vara svartsjuk om sin själs vara och lif (produktivitet), det är en och samma sak», något som aldrig »tallriksslickare» ska förstå. Det bör anmärkas att när Ekelund spinner vidare på samma ämne i de två följande maximerna, där han bl.a. ger sig tillfälle att sparka »professorerna», han inte uttryckligen tar Rousseau som exempel utan i stället för fram Kierkegaard, Nietzsche och även Goethe. Att Rousseau hörde in bland dem som gav Ekelund anledning att i den andra av de åsyftade aforismerna, nr 171, tala om all »denna nyfikenhet på det 'genialiskt patologiska', all denna lust att vara beklagande, öfverseende gentemot de extrema» (s. 103), framgår dock av ett par andra aforismer i boken, där samma ämne behandlas, nr 136–137. »Hur mycken falskhet, hur mycken fördold afundsamhet ligger ej», utbrister han i den förra aforismen, »i vårt beklagande af de stora lidande, de andligen korsfästa, de stora sjuke!» (s. 85). Förhållandet illustreras i den följande aforismen, nr 137, och här nämns uttryckligen den franske författaren:

Hur mycken räfaktighet, hur mycket skelögd beklagande har ej offrats af kritiken på en Rousseau! Hur mången sund medelmåtta, som skulle varit hjärteglad om han bara egt så mycket som tionde delen af Rousseaus andliga vigör – skulle det också varit på villkoret att få hans så beklagade »skefheter» i tiodubbeltt mått med på köpet – har ej fällt tjocka krokodiltårar öfver krankheterna och fläckarna i denna geninatur! (s. 86).

Ekelund syns nu helt ha glömt att det inte var så längesen han själv känt sig upprörd över dessa »krankheterna och fläckarna», men man får minnas, att hans upprördhet över dem hade en annan grund än den han tillskriver de rousseaukritiker han här vänder sig mot. På ännu ett

par ställen i Lefnadsstämning syns Ekelund i reflektioner han gör ha tänkt bl.a. på den franske författaren. Det gäller aforism nr 28 om »den sanne martyren», som blir martyr därför att »i honom blir idéen, saken ny – och därmed oigenkänlig för hopen» (s. 22 f.), och aforism nr 229, där ämnet är »Konsten att *isolera sig*» och där de »verkligt, starkt och friskt isolerade människorna», exemplifierade med Goethe, ställs mot »en s.k. ensam människa, en s.k. isolerad» – hos den senare finner man nästan alltid »inflammation, feber – miseros tumultis mentis» (s. 134).⁴⁹ Om »feber» hos Rousseau har vi sett Ekelund tala (se ovan s. 8). Från Goethe hade han alltid lätt att glida över till Rousseau; det gällde redan under tiden före 1920,⁵⁰ och i det följande ska vi möta nya exempel på den intima förbindelse vari de två författarna står för honom.

I den lilla tankeboken Väst-Östligt, utgiven 1925, alltså samma år som Lefnadsstämning, med vilken skrift den har åtskilligt gemensamt i ton och temata, möter man också Rousseau några gånger. Av intresse är särskilt aforism nr 44, där Ekelund erinrar sig honom när han reflekterar över Benjamin Höijer; bl.a. från läsningen av ungdomsvännen Birger Liljecrantz' avhandling om denne från 1912 visste han hur mycket den svenske tänkaren hade lärt av den franske författaren.⁵¹ Han får här tillfälle att betona ett drag hos Rousseau, som har intresserat honom, ett drag, som han måste ha lagt märke till hos sig själv: bristen på vad han kallar »smidighet». Han skriver:

Är högsta bildning status naturæ? Har Höijer hört till det slags människor som äro i stånd att se denna förening af konst och natur utan att kunna realisera densamma

⁴⁹ »Miseros tumultis mentis» är hämtat från Horatius, Carm. II: XVI: 10–11. Den strof ur vilket uttrycket är taget lyder så:

Non enim gazae neque consularis
Summovet lictor miseros tumultis
Mentis et curas laqueata circum
Tecta volantes.

Ebbe Linde översätter:

Kistors mynnskatt ej, icke konsulns lictor
lossat från vår själ dess tumult och ångest.
Inom lackpanel, under inlagt ektak
fladdra bekymren.

⁵⁰ Jfr Elovson, a.a., s. 46 f., 66 f.

⁵¹ Elovson, a.a., s. 22 f.

hos sig själfva. Den smidiga disciplinen var icke hans sak, lika litet som Rousseaus. Det smidiga tycks öfverhufvud ej vara en nordisk egenskap. Stampa och fnysa och tugga i Anankes betsel . . . (s. 36 f.).⁵²

I några aforismer, nr 70–74, där Ekelund, närmast i anknytning till Goethe, behandlar frågan om »omvändelsekris», »förnyelsekris», en upplevelse, som han sysslat med i På hafsstranden och därvid haft den unge Rousseaus intensiva erfarenhet av sin »kallelse» aktuell, tar han på nytt upp denna händelse i den franske författarens liv:

Till naturen genom konst, lag, metron; detta var den grekiska vägen. Och den stora sköna naturen hos Rousseau, sådan han i sanning var (*var* – före träsket!) visste och lefde detta. Och Goethe, hvars goda öde var att skörda frukterna af allt, bestyrktes yttermera i sin grekiska natur genom Rousseaus träskdöd. (s. 54 f.).

»Träsket» var, som förut visats, i regel den beteckning Ekelund använde om den tid som Rousseau som ung tillbragte hos *m:me de Warens*, enligt Ekelund en förnedringens tid, men det är möjligt att han här nyttjar uttrycket mera allmänt om den senare Rousseau, den som inte förmådde hålla sig andligen uppe utan förlorade kontakten med antiken, som blev »sentimental».^{52a} Att Goethe hade lärt av den franske författarens olycksöde, var, som vi sett, ett förhållande som tidigt gjort intryck på Ekelund. Den tyske diktaren hade på denna punkt blivit ett mönster för honom: så ville och behövde han själv lära av Rousseaus misslyckande.

I Väst-Östligt tar Ekelund också upp ett annat tema som vi redan har mött hos honom och som i själva verket hör nära samman med frågan om Goethes relation till Rousseau: Nietzsche contra Rousseau. Nu är han inte längre tveksam om, såsom han tidigare hade varit, på vilken sida han ska ställa sig. I aforism nr 86, där han åter dryftar frågan om »'Die solitaire Spezies' och lefnadsmöjligheterna för densamma» och förklarar att vad det till sist är fråga om hos dem han kallar »olycks- och söndagsbarn» är »detta eviga förhållande, att förhållandet till ande

⁵² Det bör kanske erinras om att Ekelund skilde mellan »smidig» och »smidighet» i en »god» och en »dålig» betydelse – här är alltså fråga om »smidig» i positiv mening. Till ämnet Rousseau och smidighet återkom Ekelund, som vi får se längre fram, i Det andra ljustet. Se nedan s. 81. För Ekelunds bruk av »smidig» och »smidighet» kan hänvisas till bl.a. Passioner emellan, aforism nr 157 (s. 92 f.), Elpidi, s. 59 och 67, samt Concordia animi, s. 145.

^{52a} I en här s. 38 anförd anteckning får »träsket» betyda »romanticismen».

är ett o-borgerligt, ett 'aristokratiskt' förhållande», och att det syns vara deras uppgift att »lämna vägtecken, åminnelsetecken, varnings- och tröstetecken åt de tunnsådda fränderna, kommande och samtida», utbrister han förebrående: »Men hur barnsligt, barnsligt – dåraktigt blir det ej då – från denna betraktelse –, när Nietzsche vänder sina hugg åt en Rousseau, en Schopenhauer!» (s. 62 f.). Hur den tyske filosofens angrepp på den franske författaren upptar Ekelund visar vidare en aforism i Väst-Östligt, som ingår i en svit om Nietzsche, nr 105. Han försöker här ge en förklaring till Nietzsches aggressivitet mot Rousseau, ett försvar för den, samtidigt som han tar avstånd från hans förhållningssätt:

Alla dessa trista, vreda ord mot Rousseau! – »Idealist und *canaille*» –!

Canaille! Ja, det vore ingen konst att göra satir här . . . Eller kanske Nietzsche var af så förunderligt delikat extraktion själf? Ack, hur många små fyrkantiga vendisk-preussiska herrar med Nietzsche-drag gå inte omkring som skraddare eller poliser (ge akt på »Wachtmeister'n» i Berlin!) och formligen stinka sitt rasmärke ut på långt håll omkring sig i denna så högst aristokratiska världen, där t.o.m. filosofer sätta en ära i att tagas för grefliga polar af någon gammal sluddergås i ett Riviera-pensionat . . .

Men! Dessa trista, vreda ord äro *dock* af en extraktion – högt, *mycket högt* uppifrån –:

ur en hjärtats, ett ädelt vredgadt människohjärtas, smärtsamt stolta *höjdbetraktelse* ha de sprungit fram; ett hjärta som var lika skoningslöst mot sig själf som mot all – annan! – *canaille*. (s. 75 f.).

Man kan undra om inte Ekelund skulle ha kunnat använda denna förklaring om de »trista, vreda ord», som han själf riktade mot Rousseau, när han t.ex. skrev ner Ljusets Tjenare.

För Nietzsche spelade Rousseau livet igenom en viktig roll. Även om han tidigt kom att se kritiskt på den franske författaren, räknade han honom alltid till de stora männen i historien; i en aforism i Menschliches, Allzumenschliches, zweiter Band, tryckt 1879, nr 408, berättar han från ett besök i underjorden i Odyssevs efterföljd, att han där hade mött fyra par människor som han debatterat med och alltid måste debattera med: Epikuros och Montaigne, Goethe och Spinoza, Platon och Rousseau, Pascal och Schopenhauer. Inte minst ivrig blev debatten med Rousseau. Denne framstod för honom som upphovsman till en rad företeelser i 1800-talets politik, kulturliv och livsföring som han särskilt vände sig mot: folkvälde, socialism, feminism, moralism på kristen

grund, känslsamhet, »modernism». Han tog särskilt energiskt avstånd från Rousseaus kulturkritik, samtidigt som han i grunden inspirerades av den för sin egen opposition mot rådande kultur, och hans uppfattning om naturen som något man måste återvända till. Han betonade det sjukliga hos Rousseau, det sinnessjuka. Han upprördes över det självupptagna hos honom, anklagade honom för självmedlidande, brist på kraft, karaktär, kallade honom »den förljugne». Han ställde gärna Rousseau i motsats till Voltaire och Goethe. Hans upptagenhet av Rousseau fick under 1880-talet ökad styrka, hans reaktion större skärpa. Det visar inte minst en del ställen i hans efterlämnade anteckningar, av vilka Ekelund kan ha mött en del i den postuma skrift *Wille zur Macht* som kom ut 1901. I den tyske tänkarens starkt subjektiva historiska betraktelser i denna bok, där han ställde tillsammans och mot varandra olika sekler, fick Rousseau en viktig roll som företrädare för och präglare av 1700-talet. Ekelund har tydligen tidigt tecknat sig till minnet vad Nietzsche hade att säga om Rousseau och dennes motpol Voltaire, och han kom också, som vi sett, att gå på gång under sitt tänkande över Rousseau aktualisera Nietzsches syn på och ord om honom. Det ställde som Ekelund har erinrat sig när han i den nyss citerade aforismen smått overseende tog avstånd från den tyske tänkarens angrepp på Rousseau, brännmärkt som »Idealist und Canaille», återfinns i en av Nietzsches senare skrifter, *Götzen-Dämmerung* från 1888, avsnittet *Streifzüge eines Unzeitgemässen*, aforism nr 48. Nietzsche summerar här, kan man säga, sin uppfattning om Rousseau. Betecknande nog låter han till sist Goethe framstå som motpol till den förhatlige fransmannen. Aforismen lyder så:

Fortschritt in meinem Sinne. – Auch ich rede von „Rückkehr zur Natur“, obwohl es eigentlich nicht ein Zurückgehn, sondern ein *Hinaufkommen* ist – hinauf in die hohe, freie, selbst furchtbare Natur und Natürlichkeit, eine solche, die mit grossen Aufgaben spielt, spielen *darf* . . . Um es im *Gleichnis* zu sagen: Napoleon war ein Stück „Rückkehr zur Natur“, so wie ich sie verstehe (Zum Beispiel *in rebus tacticis*, noch mehr, wie die Militärs wissen, im Strategischen). – Aber Rousseau – wohin wollte *der* eigentlich zurück? Rousseau, dieser erste moderne Mensch, Idealist und Kanaille in *einer* Person; der die moralische „Würde“ nötig hatte, um seinen eignen Aspekt auszuhalten; krank vor zügelloser Eitelkeit und zügelloser Selbstverachtung. Auch diese Missgeburt, welche sich an die Schwelle der neuen Zeit gelagert hat, wollte „Rückkehr zur Natur“ – wohin, nochmals gefragt, wollte Rousseau zurück? – Ich hasse Rousseau noch *in* der Revolution: sie ist der welthistorische Ausdruck für diese Doppelheit von Idealist und Kanaille. Die blutige Farce, mit der sich diese

Revolution abspielte, ihre „Immoralität“, geht mich wenig an: was ich hasse, ist ihre Rousseausche *Moralität* – die sogenannten „Wahrheiten“ der Revolution, mit denen sie immer noch wirkt und alles Flache und Mittelmässige zu sich überredet. Die Lehre von der Gleichheit! . . . Aber es gibt gar kein giftigeres Gift: denn sie *scheint* von der Gerechtigkeit selbst gepredigt, während sie das *Ende* der Gerechtigkeit ist . . . „Den Gleichen Gleiches, den Ungleichen Ungleiches“ – *das* wäre die wahre Rede der Gerechtigkeit: und, was daraus folgt, „Ungleiches niemals gleich machen.“ – Dass es um jene Lehre von der Gleichheit herum so schauerlich und blutig zugeht, hat dieser „modernen Idee“ *par excellence* eine Art Glorie und Feuerschein gegeben, so dass die Revolution als *Schauspiel* auch die edelsten Geister verführt hat. Das ist zuletzt kein Grund, sie mehr zu achten. – Ich sehe nur einen, der sie empfand, wie sie empfunden werden muss, mit *Ekel* – Goethe . . .

I Passioner emellan, som kom 1927, möter Rousseau rätt ofta direkt nämnd, men liksom i de föregående böckerna från 1920-talet syns han också ha varit närvarande för Ekelund, när denne formade tankar, där den franske författaren inte namnges.

I en reflektion över Schopenhauer betonas den roll som Rousseau kunde ha för andra, liksom han hade det för Ekelund själv, som vi sett ett vanligt motiv hos denne. Den tyske tänkaren får erkännande för att han visste »att hålla sig och fästa sig till det som han hade, innerst och sist, *gemensamt* med de störste». Ekelund stannar vid hans förhållande till Goethe, erinrar om hans kritiska inställning till den stora dikta-
taren: »Han vek icke från den öfvertygelsen att Goethe svikit sin genius. Anklagade han? Han icke ens 'beklagade' –.» (s. 31 f.). Det är lätt för Ekelund att här påminna sig en annan som ansågs ha svikit sin genius, som han själv anklagat för detta »brott» och beklagat sig över, Rousseau:

Var Goethe den som förstod att taga lärdom af en Rousseaus olycka, så var viss om att Schopenhauer har begagnat sig däraf i ej mindre grad – om ock på ett helt annat sätt –: till att bestyrka sig i sin natur, till att fatta klart i blicken villkoren för sitt lufs ställande, villkoren för bevarandet och utnyttjandet af sina kontemplativa kraf-
ter i klart och fullt eggande. (s. 32).

På liknande sätt förfor Ekelund, försökte han åtminstone att förfara. Det kan här erinras om att han i aforism nr 466 i Passioner emellan åter anställer betraktelser över hur Goethe tog lärdom av Rousseaus öde, varvid han tar upp en synpunkt och ett uttryckssätt som han redan i liknande sammanhang hade använt i samlingen Attiskt i fågelperspek-

tiv från 1919, där han talat om ett tassodrag hos Goethe.⁵³ I sin förnyade variation av temat i *Passioner* emellan får han åter tillfälle att vittna om sin höga uppskattning av den unge Rousseau, den Rousseau, som ännu inte gått vilse i sentimentalismens träsk. Ekelund skriver:

Karaktären och Ögats begär. – Ja, så kunde det vara: att däremellan rådde ett förhållande. Där var nog icke så litet av Rousseauska, Tassoska anlag hos Goethe, och anlag med dessa närskylda. Hur oskadliggjorde han dem, hur kom han att balansera dem? Männe ej tack vare sitt mäktiga begär *att se*. Den som har denna passion rikt utvecklad, han är i stånd till mäktig behärskning, själförnekelse och själfukt. Hur har ej denna passion en gång – ekstatiskt – brutit fram hos Rousseau och fyllt honom med heroisk förhoppning! Men hans hjärtas dunkel – det hvarmed han lade så många andra »ädla hjärtan» för sina fötter – var honom övermäktigt. (s. 245 f.).

Det är i grunden samma tema – den unge och den gamle Rousseau –, som Ekelund varierar i aforism nr 154. Han förknippar nu den franske författaren med Defoe och hans roman, som Rousseau särskilt uppskattade – det var länge den enda bok som Émile fick läsa – och som han ibland återkommer till i sina självbiografiska skrifter, bl.a. *Confessions*. Under läsningen av *Textes stora* avhandling om Rousseau sommaren 1914 hade Ekelund antecknat några notiser om den engelske diktaren och hans verk som han fann där.⁵⁴ Han bestämmer nu närmare vad romanen om Robinson kan ha inneburit för Rousseau, och när han gör det, syns det av vissa formuleringar att han här snuddar vid temat »Rousseauism», »flykt till naturen». Han erinrar:

Att Rousseau älskar Robinson-dikten, det ligger långt djupare ned än i allt litterärt. Det når ned till människans djupaste möjligheter för svalka och frihet, till ett sätt att känna hela sin belägenhet som främlingskap, äfventyr, vaksamhet och spejande – och just så kunna bära lifvet, just däri hafva sin oberördhet, sin svalka, sin lust och nyhet. När Rousseau blir gammal, blir flykting och utkastad – flykting och utkastad i djupaste mening – söker han i själfva verket återknyta sig till den lifsstämning som var hans naturs natur och som i sig bar hans enda möjlighet för hans bästa krafters oberoende. (s. 91).

Den »han» som Ekelund talar om i den följande aforismen, nr 155, bör tydligen vara Rousseau; uttrycket hans »verkliga natur» i aforismen svarar mot orden hans »naturs natur» i den föregående maximen. Den

⁵³ Elovson, a.a., s. 70 ff.

⁵⁴ Elovson, a.a., s. 31.

ger den åldrige Rousseaus olycksöde. Vi får här Ekelunds syn på den franske författaren under förföljelsesjukans period, den Rousseau som skrev de självbiografiska verken. Det är en starkt personlig tolkning han ger, personlig även i den meningen, att vad som här utsägs även kunde ha gällt Ekelund själv: hans strävan var att dra nytta av vad som hänt Rousseau. Aforismen lyder så:

Han lät öfverlista sig af »välviljan», de naturliga instinkterna till anslutning, frid, sällskaplighet, »humanitet». Här trodde han sig få andas upp från sin press, här glömma sin bitterhet, sin fruktan och ångest, alla sina gissel. Men fruktan och ångest äro alltför allvarliga saker att på några gena vägar befria sig ifrån. De äro saker – för sådana naturer som hans – till att *stiga* på, att höja sig. Och när han nu åter ville begagna dem, i enlighet med sin verkliga natur och dess sanna och äkta behof (långt fjärran från den »humanitet» och »naturlighet» han bedöfvat sig med), då nekade de sin tjenst. Då fick han erfara en fruktan och mänskoleda, mot vilka hans forna, i ensamma andens strider burna lidanden förekommo som barnlek, som ljuflig friskhet. Då såg han att han bytt bort lif för att »vara människa». (s. 91 f.).

Passioner emellan handlar som andra av Ekelunds verk i stor utsträckning om geniet, »de andligen verksamma», författarna. Bl.a. dröjer han vid deras förhållande till publiken och de »lärde». Som så ofta annars ironiserar han över »professorerna och litteraturforskarna», dessa som saknar djupare förståelse för diktarna och dikten, som profiterar på kulturen i stället för att befordra den. Det är inte de som ger »blodet åt bildningens värld», förklarar han och fortsätter: »Hade icke de stora sjuke, de problematiska, 'pathologiska' gifvit blod, så hade heller inte pratkvarnarna haft något att slamra om.» (s. 7). Ordvalet vittnar om att han här bör ha haft bl.a. Rousseau i tankarna; på ingen hade »det psykologiska sladderintresset» firat sådana orgier som just på honom, hävdade han ju i en otryckt anteckning från förra hälften av 1920-talet, berörd här ovan. Han bör fortfarande ha haft Rousseau i minnet, när han i de följande aforismerna fullföljer sitt persifflage mot vad han nu, kanske med Georg Brandes i minnet, kallar den »slipade andens marskandiserjude» med den »härligt friska och sunda begåfningen», fri från »allt genialiskt förvänt och sjukligt»: »Var det ej ur *denna* 'sjuka' karaktär som så väldig andens friskhet slog ut?» (s. 8). När han längre fram i boken, i aforism nr 122, åter tar upp temat och vänder sig mot kunskap, vunnen på det »döda sättet», dvs. den kunskap som nås av vad han på spe kallar »experter och förståsigpåare och s.k. människokännare» (s. 73), hos vilka det aldrig kunde hämtas något väsent-

ligt, och mot denna kunskap ställer »kunskap af det lefvande slaget», kan han åter när han närmare utvecklat temat ha haft den självbildade Rousseau som mönster, ett av sina mönster. På sin fråga vad det var för slags män som kom till »kunskap på det lefvande sättet» svarar han:

Det var sådana, som voro förhindrade (genom något i natur, i sätt förhindrande) från de öfverallt nära liggande källorna till kunskap på det döda sättet.

Genom sin utestängdhet, sin patologiska utestängdhet från dödvärlden, genom sin otillräcklighet, genom denna skamliga defekt i deras natur, detta karaktärslyte, – lytet att icke kunna ingå förening med död! – vinna de *sin* kunskap. (s. 72 f.).

Rousseau kan Ekelund också ha haft i tankarna, när han i aforism nr 97 talar om geniet som inte av naturen är danat till »den 'mogna ålderns' allvar (kif- och sladderallvar)» och som bara kanske sällan får fullt klar för sig och djupt tillägnat sig den »stora skatt af barnslighet (som också kallas 'objektivitet')» det äger, »annat än efter många bittra väder» (s. 60 f.).⁵⁵ Omöjligt är inte att Ekelund har haft Rousseau som mönster, när han i aforism nr 120 anställer betraktelser över ensamhet, gemensamhet och människoförakt:

Och vill man se efter hvarifrån de ord kommit, som visat sig som de lifsdugligaste, de ofrånkomligast djupast gemensamma och mänskliga, då skall man finna att de kommit från sådana som hållits för lifs- och verklighetsfrämmande, medan de lefde – lefde den verklighet som andra jagade i tomt, slamrande gemensamhetslarm. De voro inga människoföraktare. Men väl fruktade de det kval som alltid lurade hos dem – kvalet och faran af människoförakt. (s. 71).

Det behöfver inte anmärkas att Ekelund här också har tänkt på sig själv – det gjorde han ju ofta när han hade Rousseau under betraktelse. En av de store som Ekelund talar om i aforism nr 205 har nog varit Rousseau: »Hvad man lär af de store är kanske ytterst detta: att tvifla på dem. Därmed förlorar man ej respekten för dem. Man ser det nödvändigt quod-libet-aktiga af allt mänskligt – äfven af det som vi kalla det äkta.» (s. 117). Rousseau bör han ha tänkt på, tycker man, när han i aforism nr 213 med rubriken *Spela* förklarar att de »största lefnadslopp utgjordes i hufvudsak – om man ser till bredden – af intet annat än den vanliga mänskomsären», och fortsätter: »Ja – äfven i deras största (det som icke hör till bredden) hör den in. Det bjuder oss

⁵⁵ Om uttrycket »barnslighet» jfr ovan, not 46.

emot att alltid ha detta självklara sakförhållande för ögat. Och det är just deras högsta verkan. Vi se i några ögonblick ett rent, fritt mänskligt.» (s. 120 f.). Ekelund anknyter direkt till den franske författaren i en viktig deklaration om den andligen verksammes isolering, en förklaring, som närmast gäller Henrik Ibsen men i grunden också honom själv. Det sker i aforism nr 222:

Den isolering, inre och yttre, som var villkoret för hans andliga och konstnärliga tillvaro, har han till sist kommit att ställa sig frågande och tviflande mot, tviflande på dess rätt; misstänkande den som ett brott mot lifvet. Man kunde säga att det är den Kierkegaard som alltid funnits i hans natur som nu rest sig.

Den andligen lefvandes, andligen skapandes ensamhet; karaktären af ensamhet; högsta bildnings ställning till lif: se det stora mörka Rousseau-themat som äfven hos Ibsen är medelpunkten; detta tema som endast klassicitet, grekiska andens metrik-mystik varit i stånd att lösa, – »lösa» – och ändå ... (s. 126 f.).

Stället är ett fint exempel på hur för Ekelund Rousseau glider in i skilda sammanhang; den franske författaren är för honom paradigmat för en djupt väsentlig upplevelse och ett viktigt förhållningssätt för konstnären, diktaren, skaparen av äkta kultur. Rousseaus roll i kulturens historia antyds snabbt i *Passioner* emellan i en mörkstäm, inte precis klar betraktelse över, en kommentar till den aktuella kultursituationen. Den som lever i »lifvets linje», och det gör många människor i all stillhet, menar Ekelund, blir inte pessimist. Han antyder situationen så:

Men världen blir trängre nu? Hvad är det som gör den trång? »Bildningen». – Det är det som gör ögon – och hjärtan! – skumma.

Rousseau var ett stormvarsel. Vi skola en gång få en helt annan! (s. 151).

Rousseaus roll för frågan om »kultur» och »natur», vad Ekelund någon gång kallar Rousseau-problemet, betonas på flera ställen i *Passioner* emellan. De tankegångar som han utvecklar i sådana betraktelser hör i regel samman med vad han kallar »Rousseauism» och tas upp till behandling vid studiet av detta tema hos den åldrande diktaren.

I *Lyra och Hades* från 1930 nämns Rousseau uttryckligen bara en gång, men det är ett viktigt ställe, aforism nr 257. Det är här Ekelund åter anknyter till den passus i *Émile*, som han redan beaktat i *Lefnadsstämning*, fem år tidigare, men han gör det nu utan att ange källa och utan att hålla sig till originaltexten: »– et rien ne conserve micux l'habitude

de réfléchir que d'être plus content de soi que de sa fortune.» (Jfr ovan s. 62 f.) Detta uttalande var ju ägnat att i hög grad frappa en författare som hade unnats så ringa framgång som Ekelund. Maximen hos den franske författaren ger nu hans svenske efterföljare anledning till att anställa en självprövning, göra ett överslag, en livsåterblick, en sammanfattning, ge en självkaraktistik, snabb men djupträngande:

Fruktsamast i tanken är man, enligt Rousseau, när man har det så ställt att man har mer anledning att vara tillfredsställd med sig själf än med sitt öde. Här af följer också, att yttre framgång mister sitt värde, så snart man gifvit den *första-rangs-plats* för medvetandet. Då sprider den strax förtorkning; plötsligt förstummas de källors fina spel som kommit sinnets blad att dallrande breda sig, likt vederkvickta plantors. Men *då* – till besegrande af sådan förtorkning – kan det nog också visa sig vara en icke så alldeles förkastlig och onyttig sak detta, att genom sin naturs och karaktärs läggning befinna sig lite hvad man kallar på »tvären» med denna värld! – ἀκαίρως εὐκαίρως!⁵⁶

Ja, en *virtus repulsae nescia sordidae*, en virtus, om hvilken det förunderligaste af förunderligt kunde med sanningens fullhet utsägas, nämligen det, att den hvarken

sumit aut ponit secures

arbitrio popularis aurae –:

en sådan virtus (*sans prises!*), ett sådant gunst- och vinstföräkt växte i mänskliga klimatet ofta just under den oförlikneliga hettan af mängen – *repulsa sordida!* (s. 121 f.).⁵⁷

⁵⁶ Om uttrycket ἀκαίρως εὐκαίρως, »otidsenlig 'tidighet'», jfr Valdén, a.a., s. 148 f.

⁵⁷ De latinska citaten i aforismen är hämtade från Horatius, Carm. III: 2: 17–20:

Virtus repulsae nescia sordidae

Intaminatis fulget honoribus,

Nec sumit aut ponit secures

Arbitrio popularis aurae.

Bernhard Risberg översätter:

Dygdens höjd öfver skymfligt avslag

glänser med obefläckad ära

och varken mottager eller nedlägger bilorna

efter folkgunstens nyck.

Den första raden i den citerade strofen hos Horatius hade Ekelund särskilt fäst sig vid, han utnyttjade den då och då. I Elpidi, aforism nr 51, skriver han: »Den oöfversättligaste raden, kanske den ljufiligaste, i hela den latinska poesien trodde jag vara denna, af Horatius:

virtus repulsae nescia sordidae.

Men se här – hur de lefvande mötas!

»En storsint man har inga planer alls; ej ens en önskan. Han kan, följaktligen, aldrig komma på skam.» (E. A. Hermelin.) (s. 33).

Även i Lyra och Hades finns en del ställen, där Rousseaus namn inte möter men där man tycker sig skimta hans gestalt. Det är t.ex. fallet, när Ekelund i aforism nr 4 finner »bekännare» farliga: de göra lätt bekännandet till »métier» (s. 8); temat är ju vanligt hos Ekelund, som vi sett. Detsamma gäller några aforismer där han kommer in på genierna, de stora andarna, såsom i nr 149, där han ser »ett hybris-kval som förklaringen och den springande punkten under alla stora och lidelsefulla andars verk» (s. 72). Rousseau bör också, tycker man, ha varit med bland dem som inspirerat de utredningar av geniernas livs- och arbetsvillkor, deras lycka och olycka som produktiva, som Ekelund ger i det avsnitt som har samma titel som boken, Lyra och Hades. Det heter där om dessa människor:

De tro ej på möjligheten af ett *tillräckligt*: de tro ej på upplevelsen; tro ej på förefintligheten af ett något som helst, som räcker till för att stanna, hvila, lisa och svalkas vid. Det är den eviga och stora platonismen af ande – denna platonism som aldrig var känd annat än af de andligen eldnärda –: den är det som är det aldrig hvilande drifvande, gisslande, hetsande i dessa naturer och som gör dem till upp-täckare, afslöjare, genomsådare – vinddrifna af alla hjärtats och tankens outsläckbara begär – stormslagna, skeppsbrutna: de oläkbart obotliga, ostillbara. (s. 97).

Man kan också fråga sig om inte den man som omtalas under rubriken *Mörkrädd*, aforism nr 312, kan ha varit just Rousseau: »Varför så mycket spyflugvidrigt som samlade sig om denne mans öde, som borde varit stort, – ja, kanske *var* det? Var där männe något i hans karaktär, som – *drog?*» (s. 146).⁵⁸ Man stärks i sin förmodan, då man finner att Ekelund, utan närmare övergång eller förklaring, i nästa mening talar om förföljelsesjuka, den sjukdom, som ju den franske författaren led av under sina senare år: »Det är med förföljelsesjuka som med vattnet, säger Plutarchos: det rinner *nedåt*. Så rann vansinnet i Alexanders själ: sedan han gått ned från ljusa höjder. Hur kunde han få det att rinna *af*, – oförmögen i själfva verket att gå *upp!*» (s. 146).⁵⁹

⁵⁸ Den citerade aforismen hör i tanke och ordval samman med aforism nr 11 i den bok det här gäller, Lyra och Hades. Den börjar så:

Så mycket spyflug-otyg i detta lifvet . . .! stönar man.

– Hvem vet, om ej hvad just det där otyget älskar, och som så oemotståndligt *drar* – kunde vara just din så obestridligt fina, så subtila, så allrasomälskligaste *personlighetsdoft?* (s. 10).

⁵⁹ Det var i skildringen av Alexanders sista tid som Plutarchos i sin biografi över den grekiske konungen använde den bild som Ekelund här utnyttjar. Han måste

I Spår och Tecken, som publicerades samma år som Lyra och Hades, 1930 alltså, är stämningen påfallande ljus och lugn – Ekelund kan tala om »den solida och jämna lefnadsstämningen» och ha rubriker som Försonlighet och Tacksamhet. I bokens första avsnitt, Ljuset och anspråket, anknyter han till ett betydelsefullt tema som tidigare berörts, ljus temat, och som nu förs samman med hans fortsatta spekulationer över vad han kallar »Rousseauism». Endast på ett ställe nämnes Rousseau uttryckligen, i det viktiga avsnittet Forntid – ungdom. Grundfrågan gäller här vad Ekelund kallar »hemlighet» och »äfventyr», beteckningar för två föreställningar som spelar en stor roll hos den senare Ekelund. De hör nära samman. Vad det rör sig om får illustreras av dessa rader i boken:

Sinnet för hemlighet – sinnet för äfventyret: mellan detta och det ungdomsbevarande i människan råder ett djupt förhållande! Huru är i grunden detta, som vi kalla det skapande, produktiva, att uttrycka, omskrifva, beskrifva, om ej såsom ett visst sinne för hemlighet. Plato sade också: kraften till att förväna sig. Det är kanske detsamma. Det är denna krafts, denna viljas renhet, som gör oss i stånd att trotsa allt *Förgäfv*es. (s. 152.).⁶⁰

emellertid ha missmint sig på stället: det är inte Alexanders vansinne Plutarchos talar om utan hans vidskepelse, vidskepliga fruktan för gudarna (*δεισιδαιμονία*). Jfr Plutarchos, Jämförande levnadsteckningar över berömda greker och romare. Urval och översättning av Carl Theander, Ivar Harrie, Hugo Bergstedt, s. 565. Det heter där: »Så är det: lika illa som det är att ej tro på gudarna och förakta dem, lika illa är det å andra sidan att giva rum åt vidskepelsen vilken, liksom när vattnet söker sig nedåt, nu sipprade in i Alexanders själ och fyllde den med narraktig fruktan.»

⁶⁰ Man kan fråga om inte Ekelunds bruk av adverbet »förgäves» som substantiv, ett bruk, som inte finns belagt i Svenska akademis ordbok, har samband med Nietzsche, som på liknande sätt använder »Umsonst», såsom i aforism 50 i *Streifzüge eines Unzeitgemässen* i *Götzen-Dämmerung*. Den formar sig till ett försök att fastställa 1800-talets innebörd och insats. Seklet har på ett vis eftersträvat allt vad Goethe som person eftersträfvade: universalitet i förståelse, i godkännande, ett mottagligt sinne för vad som helst, en oförvägen realism, vördnad för det faktiska. Hur kommer det sig, blir Nietzsches fråga, att helhetsresultatet inte är en Goethe utan kaos, ett nihilistiskt suckande, villrådighet, trötthet, ett återgående till 1700-talet. »Ist nicht», frågar han sig, »das neunzehnte Jahrhundert, zumal in seinem Ausgange, bloss ein verstärktes *verrothes* achtzehntes Jahrhundert, das heisst ein *décadence*-Jahrhundert? So dass Goethe nicht bloss für Deutschland, sondern für ganz Europa bloss ein Zwischenfall, ein schönes Umsonst gewesen wäre?» Ett annat exempel än det ovan givna på detta Ekelunds bruk av »förgäves» möter i *Atticism – Humanism*, s. 141: »Lifvets resultat är ej i någon bredd, det kan bestå i ögonblick. Och hvad för vägs och sträfvans skull är uppskjutet, det är v ä l uppskjutet. Ett *F ö r g ä f v e s* kan vara största vinning.» (s. 141).

När Ekelund mot slutet av betraktelsen Forntid – ungdom anser sig vara tvungen att fastslå att det »hemlighetsfulla», för honom »litteraturens moderssköte», försvunnit ur den samtida litteraturen, gör han denna erinran om äldre författare: »Dock! mänsklighetens djupaste karaktär ligger i det, att kunna begagna sig af ondt. Det är därom sådana naturer som Rousseau, Kierkegaard, Nietzsche bära varsel.» (s. 154).

Aven i Spår och Tecken kan man någon gång tycka att den franske författaren utan att hans namn anges bör ha varit närvarande för Ekelund, så t.ex. när han samlade material för nr 40 i aforismsviten Sul puntiglio, en av hans många betraktelser över undantagsmänniskan, geniet:

Är det ett skönt, ett vist, ett gudomligt i dessa lättsårade naturer med det obönhörligt vakna samvetet, som tvingar till sådan försiktighet? Eller – är det en fulhet, en lytthet, en sumpighet i dessa naturer, i kraft hvaraf de just blifvit mottagligare för all slags bakterieväxtlighet än de andra, de ostraffadt raska, oförsiktiga?

Det är *båda* dessa sidor af det mänskliga och det mänskligt-gudomliga man måste hålla uppe för sin betraktelse, då det gäller att se rättvist på undantagsfallets mänskliga. Det är dessa båda som göra hennes rikedom, fullständighet – och ensamhet. Och var ej alldeles säker på din sunda visdom, när du så friskt och frankt bedömer: ensidighet! Det kunde vara just hvad *du* håller upp såsom det präktiga breda sunda – som kunde vara det fattiga trånga ofullständiga ensidiga! (s. 60).⁶¹

⁶¹ I Spår och Tecken finns en aforismsvit, nr XVIII, Ordets Fristad, som handlar om en »man», som inte namnges, inte heller närmare placeras eller karakteriseras; greppet är inte ovanligt hos Ekelund. Det förefaller ibland som om denne »man» egentligen är diktaren själv, men man kan ibland inte låta bli att fråga, om inte det »porträtt», som här ges, har drag som lånats från Rousseau, åtminstone från Ekelunds syn på honom. I svitens första sentens får denne »man» skriva sitt epitafium: *trohetsbrottet*. Det brottet var ju enligt Ekelund Rousseaus. Den andra sentensen öppnas så: »Där det sjuka samvetet hos en stor 'bekännare' har ingått förening med högfärden och utklutningsdriften – där skall man ofelbart finna ett bättre publikum kasta sig på näsan i oförställd uppbyggelse.» I den tredje förklarar diktaren: »D e t är hvad jag ville se hos denne man: att det funnits några ställen af hans bana, där alla tecken utmärkte honom såsom en af dem, hvilkas lott är att vinna hemortsrätt i ett oantastligt land, den stora bildningens.» I aforism nr 12 heter det om denne »man», om vilken man fått veta, att han är författare: »Ja, det är så: det är i fat-tandet af och i lefvandet uti ett stort och rent andens begär han har att förverkliga den vildvuxenhetens grunddrift, som han i själfva verket aldrig missförstått, den enhet af andes lidelse och metrisk-musisk lefnadsform, hvarefter allt hvad af mänskoursprungligt ideal fanns i hans blod alltid har törstat. Här är hans svalka, här hans ro. Men hvad blef ej ibland detta, som för de andra var frihetens lif, för ho-

I Båge och Lyra som Ekelund gav ut 1932 anknyter han inte bara i huvudtiteln tillbaka i sin produktion – han hade ju redan 1912 gett ut en bok med samma titel – utan också i underavdelningarna i aforismsamlingen; flera av dem bär titlar som han förut nyttjat. Ett tema bland andra som han nu tar upp är »Rousseauismen», som ska behandlas i annat sammanhang. Det får vara nog att här notera att han i ett par av sina uttalanden i detta ämne visar den franske författaren stort erkännande, under det att han på ett par ställen, där han direkt nämner honom, verkar rätt snäv, även om han i båda fallen låter honom figurera tillsammans med andra skribenter som han sätter högt. I avsnittet Klimat har han givetvis lätt för att komma in på Ehrensvärd, som han ju redan tidigare hade etiketterat som »Rousseauan».⁶² Han finner att den gustavianske estetikern mer söker »efter ursäkter än efter orsaker». Det moderna upptar honom på »ett patologiskt sätt», understryker han och tillfogar mera en passant: »och häri liknar han Rousseau». (s. 63). Man förstår att det inte precis är ett erkännande att det sägs om någon att han omfattar något på »ett patologiskt sätt». Det framgår också klart av fortsättningen:

Det gifves ett annat – ett ljusare, helare, förvägnare slägte af frihetsmännens folk. De gå rakt och rätt igenom, utan fruktan, utan hopp. På deras fana står det stora föraktets valspråk skrifvet –

quid petis, *hic* est, est Ulubris. (s. 63).⁶³

Ett annat äldre motiv, ett stående hos honom, som Ekelund vänder sig till i boken, är »bekännarna». Han passar åter på att vädra sitt ogillande av det självupptagna hos dem som skrev autobiografiska verk, deras

nom till ett eldregn på själen!» Spår och Tecken, s. 28 ff. Ibland kan man förresten tro, att Ekelund har haft Strindberg i tankarna, också en »bekännare», tidvis lärjunge till Rousseau, med läggning och öde som kan påminna om den franske författarens.

⁶² Jfr På hafsstranden, s. 56: »Att betrakta härvid: den andre store Rousseauanen, Ehrensvärds sanne uppskattare – Thorild.»

⁶³ Citatet är hämtat från de två sista raderna i Horatius, Epist. I: XI, som slutar så:

Strenua nos exercet inertia; navibus atque
 Quadrigis petimus bene vivere. Quod petis, hic est,
 Est Ulubris, animus si te non deficit aequus.

Ebbe Linde översätter:

Rörelsens innersta grund är vår eviga tröghet. Med fyrspann,
 skimmel och skepp vi letar ett liv, som är bättre. – Det finns ock:
 finns överallt där sinnet är jämnt. Jämväl i Ulubrae.

lust att för läsaren breda ut sina intimaste erfarenheter och upplevelser. Att rätt skriva om sig själv var en uppgift som länge upptagit Ekelund. Spörsmålet följde honom livet ut. Han har tydligen fått det särskilt starkt aktualiserat just genom Rousseau. Alltemellanåt gjorde han upp planer att själv försöka sig i genren; givetvis skulle han därvid förfara på annat sätt än »bekännarna». Han gjorde ju också försök att skriva självbiografiskt i – vad han kallade – egentlig mening, som vi ska få se. I den långa svit aforismer med växlande innehåll som får avsluta Båge och Lyra och som bär samma titel som boken själv, ingår några satser om vikten för en författare att »tiga», att rätt välja vad han meddelar om sig själv. Som ett slags kommentar – och vägvisande kontrast – till vad han rekommenderar, gör Ekelund, i aforism nr 101, ett utfall mot två författare som han särskilt skattade:

Det är pladderlusten, den privata – och yrkets (såsom »plikt», såsom »kraf»), som bestjälur författaren på hans linjes makt. Linjen kräver förtegenhet – ἀγλαστία, uti yrke såväl som uti allmänna lefvandets värld.⁶⁴ »Bekännaren» är alltid en konstnärlig osannfärdig, m.a.o. en grundligt osannfärdig. De som beundra en Rousseaus eller Strindbergs s.k. öppenhet kunde godt göra sig den anständigheten att förbjuda sig ha någon vidare mening i den mänskliga sannfärdighetens angelägenhet. (s. 138).

Det är som man ser inget nytt i Ekelunds anmärkning, han hade tidigare vänt sig mot det »öppna» just i den franske författarens självbiografiska arbeten, det »sladderaktiga», som han fann i dem vid sidan av så mycket värdefullt, men det har sitt intresse att se att han ansett sig böra bära fram kritiken på nytt. Här skymtar också hans ovan berörda kritik av Rousseaus anspråk på att i Confessions ha hållit sig till »sanningen».

I aforismsamlingen *Det andra ljuset*, utgiven 1935, är självbetraktelsen fortfarande rätt ljus, självprövningen mindre hård. Rousseau spelar även här en roll, bl.a. i de fortsatta spekulationerna över vad Ekelund kallade »Rousseauism». Av särskilt intresse är ett ställe i boken, där

⁶⁴ Om den av Ekelund bildade termen ἀγλαστία, som han ibland återger med »glädjeallvar», ibland med »det rena och raka», jfr Valdén, a.a. passim. I det från Båge och Lyra, 1932, ovan anförda stället har ordet en speciell betydelse, som tydligen svarar mot en anteckning, återgiven hos Valdén, a.a., s. 199:

ἀγλαστία contra – snaskinstinkterna.

han belyser sin egen situation med hänvisning till den franske författarens liv; han har ju gjort så förut, men det sker nu klarare, bestämdare. Det är i aforism nr 66 i första avsnittet, Hugrunor – stormrunor, en rubrik, som han förresten redan använt i Båge och Lyra 1932. Partit utgör närmast en serie självbetraktelser. De får karaktären av levnadsråd. Framställningen är insprängd med specialuttryck, kryptologismer. Aforismen lyder så:

Om denna lidelse är din lidelse – hvad har du att förlora igenom det, att du måste köpa dess tillfredsställelse med uppgifvelsen af *det* slags böjlighet, smidighet, värme, hvori du vore en misslyckad och tvetydig inför dig själf – och således nödvändigt, i sista hand, äfven för andra!

Men detta är att bringa upp i idealområdet af det egna sträfvandets, tänkandets, lefvandets oberördhet. Så ser man i Rousseaus lif, hur han, åldrande, söker samla den sista möjlighetens smulor af denna ädla lefnadsmöjlighet – det enfaldigt öppna ordets själfuttalelse i ett klart hjärta –; och så har man i alla de skapandes värld att söka och att fästa och att omsluta *detta* kunnandes lycka såsom den gunst af ödet, hvilken är att skatta som deras verkliga lefnadshöjd – den dyrbaraste för dem själfva och den *egentligen* dyrbara, välsignelsebringande för eftervärlden. (s. 31 f.).

Det är tydligen den Rousseau som Ekelund mött i ålderdomsverket *Les rêveries du promeneur solitaire*, så skattat av honom, som han här har i tankarna. I avsnittet *Ideal och lefnadssinne* erinrar Ekelund sig också Rousseau och uppträder till hans försvar, när han anställer en betraktelse över hur en människa kan få »fiender». En förnuftig människa har inga fiender, i det uttalandet kan han instämma, men han gör en reservation, tydligen bestämd av egen erfarenhet, och fortsätter:

Ty hvarje karaktär skapar fiender: fiender åt sig själf, fiendskaper bland sin omgifning. Och det är icke, i främsta rummet, dina egna ord du skall ställas till svars för – det är hvad dina vänner och anhängare begagnat dem till. Detta medför lidande, stjälar din ro, din besinning, nattens hvila. Men just här likväl – i denna labyrinth – måste du se hemmet och källan för räddning: här lära dig appellera till makter, här lära dig *din* flykt, lära en fiendskap att känna, där ödmjukhet och höghet omsluta hvarandra. Här din möjlighet att komma till *din* lefnadsform, blifva en helande, genom att själf varda *hel*. (s. 137 f.).

Det är betecknande att Ekelund vid denna betraktelse över en människa och hennes fiender erinrar sig den som hårt trängdes av dem i vilka han såg fiender: Rousseau. Han anknyter till Kant, också en vän till den franske författaren, och anför ett uttalande av honom om Rous-

seau, som kunde te sig som kritik, men han vänder det skickligt till erkännande och drar ut en allmän sats ur det; han ger här åter ett prov på sin benägenhet att uppträda till Rousseaus försvar. Ekelund förklarar: »Om en Kant säger, att Rousseau var icke nog filosof, då kunde detta, för den som *hör* – hör med Rousseaus och Kants sinne och hjärta i *ett*, gifva en väg, en plan, en ordning, än hvilken ingen finare gåfves. Goethe har hört med ett sådant öra.» Ekelund konkluderar: »Summan af all mänsklig klokhets tyckes vara den, att gifva sin vedersakare rätt. Men ett heligt γωθη σεαυτον är det, icke desto mindre, som bestämt sättet.» (s. 138).

I sista avsnittet av *Det andra ljuset*, *Elpidi* (»åt hoppet»), där Ekelund talar om dem som »lifvet ut, lifvet igenom offrat åt hoppet» (s. 231), till vilka han räknar sig själv, och där hans huvudämne är »lefnadskonst», söker han i den viktiga aforismen nr 9, som handlar om högsta form av »tillvarelsesätt», stöd hos Rousseau genom att hänvisa till ett ställe i dennes stora uppfostringsroman, ett annat än det som vi sett honom stanna inför vid två tillfällen; boken har tydligen fängslat honom. Även den passus i *Émile* som han nu använder, skulle han än en gång utnyttja, i sin sista bok *Plus Salis* – (se nedan s. 91). Den åsyftade aforismen, där han åter tar upp det nyss berörda temat att vara, bliva »hel», har med några för Ekelund under 1930-talet karakteristiska termer följande lydelse:

Den fulla anledningens ständigt klara aktualisering för din insikt är det osvikliga skyddsvärnet emot all skefhetsfruktan, – är den helhetsnatur, som det gäller att en gång för alla hafva valt. Där natur och samvete äro vordna ett – där är din linje –: färd och hem. *Där* källan för fläcklösa klarhetsordet: delphisk hemkomst och själfkännedom.⁶⁵

Ju större maktförbund du söker, – ju ädlare vänner du går till: desto tomhändigare måste du komma.

»Et souvent le meilleur moyen de se donner les choses dont on manque, est de s'ôter celles qu'on a.» (*Émile* II.)⁶⁶

⁶⁵ Till uttrycket »delphisk hemkomst» kan erinras om att Ekelund i den nyss anförda aforismen, där han talade om Kant och Rousseau, citerade den bekanta meningen på apollontemplet i Delphi: gnothi seauton.

⁶⁶ De ord som Ekelund anför från Rousseau som stöd för sin syn och framställning, möter ett stycke in i andra boken av *Émile*, i ett avsnitt, där Rousseau i allmänna, aforismartade satser resonerar om vad naturen gjort för människan, hennes lycka, öde. Det uttalande i boken som Ekelund stannat för hade Rousseau anknutit till Favorinus, en andrangs författare under 2:a århundradet e.Kr. Rousseau hade sin

I fattigdom stönande, famla vi – och fatta ej, att intet annat än fattigdom är det, som – fattas oss.

Behovvet och anledningen – spontaneiteten, tillfället:

insikten uti, att det är af dessa förhållanden den mänskliga förnuftslyckan i sin innersta renaste möjlighet beror, skall nödvändigt föda drömmen om ett tillvarelse-sätt, där själva tillfället («evighetsmomentet») når – beständighet. (s. 234 f.).

Även i Det andra ljuset finns det betraktelser, där Rousseaus namn inte blir anfört men där man tycker sig skymta honom. Det gäller t.ex. aforism nr 3 i avdelningen Ofärdstecken – färdetecken. »Hvad som växer växer icke ur enbart godt», påminner Ekelund där sig själv, en tanke, som vi mött tidigare hos honom i samband med den franske författaren (se ovan s. 78). Han fortsätter, och när han därvid hänvisar till »de djupt närskyldas öde», bör han nog bland andra ha haft Rousseau i tanken; »de djupt närskylda» är en synonym till det hos Ekelund vid denna tid vanliga uttrycket »fränder», beteckning för en central föreställning hos honom under senare delen av hans liv. Han manar sig själv:

Öfverhopa ej dig själf med förebråelser för din mörkblick, din oförsonlighet, – utan se till först, att du kan se till de skapande och fruktbara, de musiska förutsättningarerna i håg och natur, uti hvilkas lydande och tjenande du likväl *också* måste räkna dig till godo att hafva blifvit slagen och smutsad. Ty, var det väl *endast* denna oförsonlighet, denna långsinthet och misstänksamhets mörkblick, som räddat dig

kunskap om denne, har hans kommentatorer tidigt funnit, från den lärde kompilatorn från samma sekel Aulus Gellius, känd för sitt verk *Noctes Atticae*. Att Ekelund läst Émile med sådan kommentar framgår av det andra ställe, där han anknyter till detta uttalande av Rousseau, *Plus Salis* –, s. 35. Se nedan s. 91. De citerade orden återges här i sitt sammanhang: »Tous les animaux ont exactement les facultés nécessaires pour se conserver. L'homme seul en a de superflues. N'est-il pas bien étrange que ce superflu soit l'instrument de sa misère ? Dans tout pays les bras d'un homme valent plus que sa subsistance. S'il était assez sage pour compter ce surplus pour rien, il aurait toujours le nécessaire, parce qu'il n'aurait jamais rien de trop. Les grands besoins, disait Favorin, naissent des grands biens ; et souvent le meilleur moyen de se donner les choses dont on manque est de s'ôter celles qu'on a. C'est à force de nous travailler pour augmenter notre bonheur, que nous le changeons en misère. Tout homme qui ne voudrait que vivre, vivrait heureux ; par conséquent il vivrait bon ; car où serait pour lui l'avantage d'être méchant ? » Rousseau, *Émile ou de l'éducation*, utg. av François och Pierre Richard, Paris 1961, s. 65. Förhållandet mellan lycka och misär i människans liv var ju ett huvudföremål för Ekelunds eftertanke, och det bör ha bidragit till att han stannade vid det citerade stället hos Rousseau.

från att i förtid dela de djupt närskyldas öde, -: nej, var det icke måhända ädla makter, af jämnmått och skönhet, som kunde på sätt och vis väl sägas ha tagit din karaktärs onda sidor och krafter i sin tjänst och begagnat dem för *sina* syften! *Sapere aude*.⁶⁷

Ty *det* vore att minnas: att ett småaktigt besviket kunde *äfven* ha sitt djupa samband med bästa, kalla, fina längtanslinjen i mänskoandes väsen och dess krafter: och *den* förmildrande omständigheten kunde just blifva den stora omständigheten i en människas lif. (s. 44 f.).

Temat varieras i aforism nr 8 i samma avsnitt, och även här bör Ekelund ha haft den franske författaren i minnet:

Det är endast kamp – vore det ock den ödsligaste – som i grunden af människorna afundas –, och som just är *värd* att afundas. Hur skulle du ej vara tacksam att du undsluppit ur alla de sumpar af hjärtlighetslif och hjärtlighetskif, där så mången god kraft har kväfts! Hur hade du ej där fått afundas hvad du nu kallar köld och ångst; hur mången af dem som där kväfvats skulle ej afundas *ditt* armod. (s. 47 f.).

Även i andra sammanhang i Det andra ljustet tycker man att Ekelund bör ha haft Rousseau i tankarna, särskilt när han allmänt talar om mönster och store män, t.ex. i aforism nr 48 i samma avsnitt som den senast anförda ingår i. Här frågas, om inte de »som gjort sin sak bäst»

⁶⁷ Den från Horatius hämtade meningen Sapere aude (Epist. I: 2: 40) har hos Ekelund en speciell betydelse, närmare bestämd i en aforism i Det andra ljustet, nr 41 i avsnittet Elpidi, som just bär titeln *Sapere aude*:

– »Sapere» betyder nog »veta», men framför allt betyder det *smaka*, – och sapere aude: hvad du lyckligt förstår, *det* är det, det gäller våga – smaka.

Som fångstman och jägare, ur sig själf bestämd, så lefver man bäst. Detta är den sällsynta – den enkla – vägen, äfventyrets, den evigt daggfriska vägen:

avia Pieridum loca nullius ante trita. (s. 248).

Det latinska citatet här går tillbaka på Lucretius, De rerum natura, I: 9: 22–27:

Nec me animi fallit quam sint obscura; sed acri
percussit thyrsos laudis spes magna meum cor,
et simul incussit suauem mi in pectus amorem
Musarum, quo nunc instinctus mente uigenti
auiam Pieridum peragro loca nullius ante
trita solo.

Emil Fehr översätter:

Dunkel min lära är, det vet jag väl, men i hjärtat
ärens strålande hopp sin tyrs, den eldande, singlar,
fyller med makt mitt bröst med en tjusande längtan att sjunga.
Därför i sångens land med kärlekslågande sinne
söker jag nu i en trakt, som ingen trampat tillförne.

är »sådana, som haft en afgrund af lifvets brist att ständigt frukta att se öppna sig vid deras sida» (s. 63), eller aforism nr 39 i bokens slutparti, Elpidi, där det åter i grunden är tal om dem »som gjort sin sak bäst»:

Ett hågkomst- och trohetsförhållande till sitt egnaste, kraften att säga ja till sitt egnaste och dess samlingskapande makt och linje: denna *primitivitet* var det afgörande i de mäns lif som haft något egentligt att meddela. Den är det profetiska lefnadsmodet. I det skenbart afskildaste gick enda vägen till ett gemensamt, allomslutande. (s. 247.).⁶⁸

Man kan här erinra om att Vilhelm Ekelund, när han 1936, alltså året efter det han hade publicerat *Det andra ljustet* med dess starka rousseauinslag, flyttade in i den bostad i Saltsjöbaden, där han skulle tillbringa resten av sitt liv, placerade ut den rätt stora kollektion av författaravbildningar som han under åren förvärvat och fört med sig över skilda vistelseorter. Han gjorde det på ett sätt som vittnar om hans upptagenhet av den franske skribenten. Sida vid sida satte han nu upp på hedersplats i det kombinerade bok- och vardagsrummet porträtt av Goethe och Rousseau. Det berodde säkert inte på att de två bilderna hade samma format och utförande och på det viset utgjorde pendanger; man kan erinra om att han även hade en bild av Schopenhauer i samma teknik och storlek, men den fick plats på annat ställe.⁶⁹ Med sitt arrangemang av de två porträtten ville tydligen den svenske diktaren hylla två författare som han satte särskilt högt och som han, som vi sett, gärna förde tillsammans i sina privata meditationer och i sina anteckningar och aforismer, tryckta och otryckta. De hörde till hans förnämsta mönster, de var »fränder», som han gärna rådfrågade, »närskylde».

⁶⁸ Tankegången utvecklas vidare i den följande aforismen, nr 40, som kan uppfattas som en kommentar till uttrycket »primitivitet» i den ovan citerade aforismen: »Om det finnes lågheter, barnsligheter – primitivism –, hvori du ej bara kan hämta ord, men ton, lösning, frihet: då vore du väl en olycklig, om du icke riktade i ditt lif allting in efter att skapa tjenlighet och rätt för sådant förhållande. Huru mycket i djupaste forntidsdikt är det ej, hvaruti om dessa hemligheter bäres vittne. En entusiastisk primitivism har ofta varit det bäst ungdomsbevarande elementet i en människosjäl.» (s. 247 f.). Erinras bör här om att Ekelund inte bara använde »barnslighet» – se ovan not 46 –, utan också »låghet» i en speciell betydelse, en positiv, närmast lika med: frihet från självgodhet. Om termen jfr Carl-Erik af Geijerstam, *Det personliga experimentet*, s. 50 f.

⁶⁹ Om rousseauporträttet hos Ekelund jfr Elovson, a.a., s. 7.

I *Elpidi*, utgiven 1939, där Ekelund låter en avdelningstitel i *Det andra ljuset*, den föregående boken, bli huvudtitel och där han vittnar om sin förhoppning att kunna gå vidare mot klarhet och säkerhet i tanke och liv, stegras kraftigt det hermetiska i hans föreställningsvärld och det kryptiska i hans framställningssätt. Ett viktigt tema möter under termen »misologi», ordagrant översatt »ordhat», »samtalshat». Termen kan ha dubbel innebörd, en positiv och en negativ.⁷⁰ Den förra intresserar här. Vad det gäller för en människa är att nå överensstämmelse mellan syfte och sätt att leva, »tanke» och »liv». På ett i litteraturen om Ekelund observerat ställe utvecklar han temat så:

Så snart *veta* blifvit *vara*, om hos en Gandhi, en Spinoza, en Marcus Aurelius – där beträddes ett gemensamt hemlighetens land. Hvari ligger väl en skönare hoppfullhet än i den misologi, som grundar sig i förpliktelsen att lefva sina tankemotiv – lefva dem, för att få rätt att ega dem, rätt att utföra dem.

θέματα — χρήματα! Det är sannfärdighetens, öfverensstämmelsens lycka, som är den drifvande kraften under hvart verkligt »experiment med sanningen». (s. 138).⁷¹

Temat »misologi» i positiv mening kom med tiden att för Ekelund förknippas med Rousseau. Det var naturligt. Den franske författaren hade, kan man säga, livet igenom intensivt upplevt det problem, som Ekelund här dröjer vid, hade kämpat med det, ofta utan seger. Svårigheten att förena vilja och kunna är ett huvudämne i hans självbiografiska produktion.

Även i den nya fas i Ekelunds livsbetraktelse som *Elpidi* inleder får Rousseau spela in. Det är främst temat »Rousseauism», redan förberett i de tidigare trettitalsböckerna, som han nu varierar, men man möter också uttalanden om Rousseau själv, hans liv och verk.

I *Concordia animi*, utgiven 1942, anger Ekelund redan i titeln huvudtemat i skriften, hans strävan att utjämna de motsatser i sitt inre som han kämpat med och anställt betraktelser över, den brist på samstämmighet mellan tanke och liv som länge plågat honom. Det var en komplikation som han för egen räkning observerade hos andra. Han

⁷⁰ Om termen »misologi» jfr Pierre Naert, *Stilen i Vilhelm Ekelunds essayer och aforismer*, s. 339, Valdén, a.a., s. 169 ff., Werin, a.a. II, s. 300 f. och af Geijerstam, a.a., s. 11 f.

⁷¹ Termerna *themata* – *chrēmata* (mina motiv – min egendom) är behandlade av Valdén, a.a., s. 169 f., och af Geijerstam, a.a., s. 10 ff.

hade ju tidigt mött den hos just Rousseau. Det är naturligt att denne aktualiseras för honom i boken. Han varierar temat »Rousseauism», men han stannar också några gånger vid Rousseau själv, och som så ofta annars sammanställer han honom med andra författare.

Ekelund hade lagt märke till att Pindaros på ett ställe hade uttalat sig om Archilochos, den grekiske diktaren, som länge fick leva i landsflykt, bitter över sitt öde, från mot dem som han betraktade som sina förföljare, och han fastslår att Pindaros läste rätt i »titanhjärtan», och när han gör det, kommer han strax att tänka på en nyare »titan»: »Hvad Archilochos var för Pindaros, det har Rousseau varit för Goethe: en varningstafla, till att lära sitt öga fruktan. Intet har han varit mera rädd för än en blodförgiftning.» (s. 95).⁷² Ekelund kommer tillbaka till detta ämne, kan man säga, i aforism nr 209 i avdelning IV, som bär rubriken: εὐφρημία—αὐθάδεια, euphämía – authádeia, två termer och två föreställningar som bildar viktiga inslag i hans tankevärld under den period det här gäller. Det förra ordet betyder egentligen »vältalande i meningen lyckosamma ord eller förtigande av olycksamma», men Ekelund inlade speciella betydelser i det, växlande i olika sammanhang, inte alltid snartrydda. Det andra ordet betyder »egenvilja, sturskhet».⁷³ Något förenklat kan väl ordparet sägas handla om gott och ont i människonaturen, sunt och sjukt. Det är väl ingen tillfällighet att den aforism det här blir fråga om omedelbart följer på en där det talas om »blodrenande» – man jämföre härmed påminnelsen om Goethes rädsla för »blodförgiftning» i den nyss berörda aforismen! – och att denna i sin tur följer på en maxim där ämnet är det »pathologiska». Det gäller för människan att övervinna det »pathologiska», det onda hos sig; det var det stora, det »svåra» i rätt »lefnadskonst». Ekelund erinrar: »Äfven en natur som Goethes har brottats med detta förfärliga parádoxon. Äfven han har många gånger varit på de billigt skadegladas sida: så utan tvifvel i sitt inre förhållande till Rousseau, till Beethoven, till Schopenhauer, till några andra äfven, af mindre rang.» (s. 184). Ekelund fortsätter:

Men bakom och öfver dem alla, och allt: den heliga visheten! Ja, det måste finnas ett område af den mänskliga andens förmåga, där αὐθάδεια—εὐφρημία omsluta varandra. Är detta det mänskliga musikproblemet? Och det stora lockbetet för en så-

⁷² Vid ordet »blodförgiftning» vill man gärna erinra om Ekelunds bruk av orden »gift» och »förgifta» i överförd betydelse, bl.a. om Rousseau – jfr aforismer anförda ovan s. 42, 47, 49, 52, 64.

⁷³ Om termerna euphämía – authádeia jfr Valdén, a.a., s. 222 ff.

dan ögats misologi, en sådan härskarmakt öfver sig själf? Är det måhända ett anadt löfte som här rör sig – om rätten att inse i ett gemensamt-nödvändigt och ofrånkomligt orent, hvilket vidlåder äfven ett högsta mänskligt? Handlar det sig här i själfva verket om en förkrosselse, som innebär befrielse från den andra och tyngre förkrosselsen – den af sjuka ögat? (s. 184 f.).

När Ekelund här talar om »ett högsta mänskligt», som är förenat med ett »ofrånkomligt orent», känner han denna förbindelse särskilt från Rousseau. Detta »orena» som han tidigt urskilt hos den franske författaren upprör honom tydligen inte längre: det är »ofrånkomligt», »nödvändigt», och det kan förenas med det goda hos en individ.

Concordia animi ger ett nytt betecknande prov på hur Ekelund numera alltid är beredd att försvara Rousseau mot kritik. Han har kommit att läsa Israel Hwasser, den fint litterärt orienterade medicinprofessorn i Uppsala under romantiken, Atterboms årsbror och vän, om vilken Henrik Schück väl inte utan rätt sagt att han var »mera filosof och estetiker än naturforskare». ⁷⁴ Hwasser som var aktiv som tidskritiker i reaktionär anda, hörde till den typ av människor som sedan gammalt fängslade Ekelund, sådana som i likhet med honom själf gick emot strömmen, var »på tvären»; en sådan var den stridbare konservative uppsaliensiske medicinaren vid mitten av 1800-talet, då liberalismen på skilda fält gick segrande fram i vårt land. Ekelund ger följande starkt subjektiva snabbteckning av honom:

Den poetiska realiteten är öfverallt densamma; den poetiska konvenansen – öfverallt densamma! – Bland hans föregångare finnes väl ingen, som Viktor Rydberg mera i anda och sanning behjärtat än H w a s s e r. Icke för thy råder i själva verket hos denne en rakare, en dristigare, spirituellare färd och linje än hos Rydberg. Det är verkligt amusiens princip, han riktar sig emot. Och här ligger äfven punctum saliens till hans öfvergrepp och försyndelser mot en Byron, Rousseau, – Goethe! Kärnan af hans fina och oeftergifliga originalitet ligger i den musiska försoningstanken, hans radikalt asklepiadiska bildningsuppfattning.» (s. 140). ⁷⁵

⁷⁴ H. Schück-K. Warburg, Illustrerad svensk litteraturhistoria, 3 uppl., VI, s. 35.

⁷⁵ Om termen »asklepiadisk» («helande»), som givetvis hör samman med läkedoms-guden Asklepios och som Ekelund gärna använder i starkt uppskattande anda under sina senare år, jfr Valdén, a.a., s. 239, och Geijerstam, a.a., s. 25 och 144. – Det var tydligen Hwassers självbiografiska skrifter som närmast fängslade Ekelund, Bref till profesor I. Ilmoni i Helsingfors (1847) och Betraktelser och bekännelser vid min hustrus graf (1852); han talar med uppskattning om dessa i största allmänhet i Atticism – Humanism, s. 152. De finns sammanförda i första delen av den upplaga av Hwassers ickefackliga uppsatser som med titeln Valda skrifter utgavs i 4 band

Det är inte omöjligt, det kan påpekas, att Ekelund när han i aforism nr 55 i avdelning IV i *Concordia animi* talar om det »fruktansvärda i den s.k. fixa idén» (s. 124) och i aforism nr 107 i samma avsnitt vänder sig mot dem som beklagar »en genial människas oförståddhet» (s. 143), kan ha haft Rousseau i erinran. Det kan också vara fallet, när han utformade aforism nr 66 i nämnda avdelning, *De som ej – »m o g n a»*, där det talas om »de allt annat än ofta förekommande karaktärer», uti vilka »misstanken mot de vuxnes, de 'mognes' värld –, otåligheten, hudlösheten gent emot mesquineriets värld, kunnat oförkränt och oförevilladt genom åren hållas och bevaras, för att slutligen

1868–70. Det är här Ekelund bör ha läst de nämnda uppsatserna. Det är, fäster man sig vid, bara ett par gånger som Hwasser i dem nämner den franske författaren – det sker i skriften från 1857 –, men det har varit nog för att Ekelund skulle reagera, lägga saken på minnet. När Hwasser vänder sig mot de »förfärliga människor», som »använda både kunskapsodlingens sofistiskt förvridna läror, och poesiers blommor, för att deraf tillverka och utsmycka de frestande demonernas masquer», anför han som företrädare för dessa läror jämte Ariosto, Goethe och Byron just Rousseau. Hwasser, *Valda skrifter I*, s. 18. När han längre fram i sina betraktelser kommer in på politiska frågor och förhållanden, bl.a. »mängden», dvs. de breda lagren, »folket», säger han sig förstå, att denna måste »personligen ursäktas för att den kunnat öfvertygas af Rousseaus med fleres ytliga kannstöperier». *A.a. I*, s. 54. I samma del av *Valda skrifter* ingår ett par av Hwassers kulturkritiska uppsatser, *Om vår tids ungdom* (1841), där han vänder sig mot tidens individualism, dess »människodyrkan», dess »Cultus des Genius», bland vars »specialformer» är den som hör ihop med bl.a. Rousseau (*a.a. I*, s. 180), och *Om äktenskapet* (1841), där han kritiserar något han kallar »sentimentalismen», en »emot äktenskapet och dess sedliga bestämmelse» fientlig riktning i Frankrike, som enligt Hwasser i Rousseau troligen har »sin kraftigaste och mest inflytelserika apostel» (*a.a. I*, s. 284). Om inte Ekelund har avskräckts av titeln på en annan av Hwassers tidsbetraktelser, *Om landtbruket och dess förhållande till civilisationen och bildningen* (1858), skulle han där ha mött ett häftigt angrepp mot Rousseau som med sin »idealiserings af naturtillståndet eller vildheten» hade »försökt framkalla hat emot både civilisationen och culturen». (*A.a. III*, s. 265.) Vad Hwasser här vänder sig mot hos Rousseau var en fråga som särskilt upptog Ekelund mot slutet av hans liv, intimt förknippad med spekulationer över vad han kallade »Rousseauism». Det kan tillfogas, att Ekelund i en efterlämnad anteckning, tryckt i *In silvis cum libro*, fastslår: »En af de få svenskar, som haft en bildningsupplevelse på rent germanisk-mystisk grund är Israel Hwasser. Knappast någon har varsnat det.» (s. 41). Här kan erinras om ett betecknande utslag av Ekelunds intresse för den uppsaliensiske medicinaren. Bland de böcker ur hans kvarlätningskap som 1967 har kommit till Lunds universitets bibliotek finns ett blad, rivet ur H. Hofberg, *Svenskt biografiskt handlexikon*, ny upplaga, Stockholm 1906, I s. 525–526. Här återfinns biografien över Hwasser.

bevisa sig som den fasta refugen för de mogna åren – med d e r a s hudlösheter!» (s. 100 f.). Något av detta grundförhållande kännetecknade, anser han sig ha funnit, varje »genomskådare». En som var hemsökt av »otåligheten, hudlösheten gent emot mesquineriets värld» var just Rousseau.⁷⁶

I Atticism – Humanism, som Ekelund gav ut 1943 och som han tre år senare fick tillfälle att publicera i ny, utvidgad upplaga, får Rousseau indirekt spela en viktig roll genom den uppmärksamhet Ekelund här ägnar temat »Rousseauism». Direkt anknyter Ekelund till den franske författaren som person endast på ett ställe i boken. I aforism nr 94 i avdelningen Sub divo – pro divo varierar han ett motiv som nyss berördes, om »sjukt» hos genierna. Även här utgår Ekelund från Goethe: »Sjukt eller icke sjukt . . . allt kommer an på – *spolia*.⁷⁷ Kränktheten sitter djupt hos oss alla. De stora harmoniernas män ha just varit de skickligaste att maskerande, skadeglada, triumferande, begagna sig därpå. Det är de 'högsta', de 'renaste' af alla kränktheter, *travers*,⁷⁸ de förbehållit sig själfva! Därför säger Goethe i sin verkliga konsekvens: 'Der Mensch wäre nicht das vornehmste Wesen auf dieser Erde, wenn er nicht *zu* vornehm für sie wäre.'» Ironiskt kommenterar Ekelund: »Helt annan låt blir det ju, då han vänder sig mot en stackars Kleist, en Rousseau, en Beethoven . . .» (s. 48). En aforism i Atticism – Humanism, där den franske författaren inte direkt får figurera men där han kan höra till det material Ekelund byggde på, när han skrev den, är nr 51 i bokens första avsnitt, försedd med rubriken: Benägenheten att göra myggor till kameler, d.v.s. att överdriva de små motigheterna i livet. Han låter ju gärna Rousseau vara hemsökt av just »myggor». Det

⁷⁶ Om »hudlöshet» och »hud» och Rousseau jfr ovan s. 52.

⁷⁷ *Spolia* är en latinsk term som Ekelund någon gång på ett personligt sätt använde i sitt senare författarskap. *Spolium*, som hos klassiska auktorer gärna förekom i pluralis, kan betyda: rustning, som avklädes en besegrad fiende, rov, byte. Som prov på Ekelunds bruk av termen kan anföras följande aforism ur *Lyra och Hades*, nr 262: »Egenskaper –: *spolia*. Den fiende i mig själf jag slår till marken, hans vapen blifva min egendom: och *det* är mina egenskaper. Endast de, som haft starka fiender – och de *starka* bo hos dig själf – ha haft egenskaper af makt.» (s. 124).

⁷⁸ Ordet »travers», skevhet, lyte, hade Ekelund närmast upptagit från Goethe. Jfr Valdén, a.a., s. 229, not 9.

har visat sig, hävdar han, att »sådana 'kameler' kunna föra långt», att de har »haft bärkraft», att »sådan förvandlingskraft varit allt annat än att klaga på» (s. 26).

Plus Salis –, utgiven 1945, utgör den fjärde samlingen i den hermetiska serien av Ekelunds ålderdomsskrifter, den sista han själv gav ut, om man inte räknar med den utvidgade andra upplagan av Atticism – Humanism, som kom året efter. Plus Salis – hör nära samman med den nämnda skriften, vars titel får tjäna som rubrik på den nya bokens största avdelning, den andra i ordningen. Plus Salis – ger nya prov på den starka ställning som Rousseau med tiden fått i Ekelunds tankevärld. Han återkommer nu gång på gång till vad han kallar »Rousseauism», men han dröjer också vid den franske författarens egen person och hans verk, tydligt angelägen att närmare bestämma den roll som Rousseau har spelat för honom och att avbördas sig en tacksamhets-skuld till honom. Han anknyter nu åter till det ställe i andra boken av Émile, som han dröjt vid i Elpidi, och inspireras till en ny kommentar:

– »et souvent le meilleur moyen de se donner les choses dont on manque, est de s'ôter celles qu'on a.» (Rousseau, ur Gellius: *Noct. Att.*)⁷⁹

Det mätta sinnet – det delade sinnet! Står någonsin »det goda samvetet» att finna (lifsledning, fysiskt-moraliskt) annat än i hungern!

Den goda okänsligheten . . . Är det underligt, att de som *måste* tillbedja denna sol, också blifvit misstänksamma mot – »samvetet»?

De som lefvat för sitt samvete . . . är det i grunden något annat som föresväfvat dem, än hoppet om – okänslighet? (s. 35 f.).

Denna aforism som gäller Ekelund själv men också Rousseau får bilda upptakten till några betraktelser som Ekelund anställer över sitt eget förhållande som konstnär till »samvete» och vad han kallar »kontur-samvetet» – de kan uppfattas som en kommentar till uttrycket »hungern» i det nyss anförda stället (s. 36 f.).

I en aforism, som ingår i ett par reflektioner över författares inställning till samhälle och publik, nr 6 i avsnittet *Cantabit vacuus* –, ett starkt personligt tema för den svenske diktaren, sammanställer denne

⁷⁹ Om detta citat från Émile jfr ovan not 66, s. 82.

Tolstoj med Rousseau och Schopenhauer.⁸⁰ I den första av dessa reflexioner som har rubriken *Ut an f ö r s a m h ä l l e t*, vänder han sig som så ofta mot tanken på kompromiss med andra, »samhället», de många, de vanliga. »Att ha stolthet och smak – i en värld där allt går ut på fjesk och sladder», det är, förklarar han med en jämförelse, som tydligen sprungit fram ur tidsläget, andra världskriget, som att med »berådt mod ställa sig in i deras led, som förklarats 'ovärdiga att i fosterlandets tjänst brukas'. Valet står mellan »de eviga stora frågornas köld, eller – 'försonlighetens' . . . med det delade sinnet, det lilla äcklet och den stickande grämelsen» (s. 96 f.). Han är övertygad om att »i vreden och äcklet öfver att ha kompromissat med gemenskapslöggen låg för mången ädlare natur, mången välutrustad, ett gift som frätte i förnuft och samvete långt svårare än många laster». »Vad hade inte saknaden af 'meningsfränder'» betytt, hur ödeläggande hade det inte varit för mången sådan karaktär, om den hade »måst plöttras bort i gemenskapssump» (s. 97). Man märker här redan av ordvalet att Rousseau bör vara närvarande hos Ekelund, och man möter också hans namn, när Ekelund så erinrar sig att det funnits »geniala naturer af blidare och mjukare art» som uppvisat detta drag, denna fruktan. Det är närmast Tolstoj han tänker på. Han belyser förhållandet:

Man kan komma ihåg, att *T o l s t o j* heller icke på sin tidigare författarbana varit utan ett gnagande missnöje med sin popularitet. Den förödmjukade honom. Den kom honom att tvifla på sin rätt till släktskapskänsla med de andar, han helst blickade upp till, sådana som Rousseau och Schopenhauer. Det var just ensamheten i massan, i framgången, i effekten, han fruktade! (s. 97 f.).

Av särskilt intresse i detta sammanhang är en aforism av självbiografiskt innehåll, som Ekelund har infört i *Plus Salis* –, ett bidrag till sin intellektuella livsutveckling, som han tydligen ansåg det vara angeläget att lämna. På ett märkligt sätt förknippar han Rousseau med ett av sina viktigaste tankemoment, flitigt uppmärksammat av forskningen, hans inte alltid lättillgängliga spekulationer över vad han i regel med en term, skapad av Aristoteles, kallade *entelechi*, *entelécheia*, stundom på svenska betecknade med uttrycket »fortsättningstanke». Han tog upp

⁸⁰ Den latinska titeln på avsnittet ifråga är hämtad från Juvenalis, *Sat. X*, 22:
Cantabit vacuus coram latrone viator.

Erland Lagerlöf översätter:

medan en tomhändt man under sång banditerna möter.

detta motiv tidigt, men det var först under senare år han ägnade särskild uppmärksamhet åt det, formulerande det på skilda sätt. Det var främst hos Goethe han fann stoff för sina betraktelser över ämnet, men han har också lärt av andra, särskilt Emerson, goetheefterföljaren. Entelechitanken kom att intimt förenas med hans ljus- och solsymbolik.⁸¹ För Goethe var entelechiföreställningen förnämligast en tro på, en förvisning om ett liv av något slag efter detta, för Ekelund kom tydligen entelechitanken att i första rummet vara en angelägenhet för detta livet, en anvisning för det, ett mönster, en uppgift. Några citat får antyda tankegången.

Verkligt upptagen, aldrig tom, i stillaste djup fylld, är endast den härskande, den som ser lifvets hufvudsak, dess rikedom sak som härskarstudium. Har han verkligen detta studietema, då har han en tjenarskara utan tal, då vill allt nalkas honom, och alla ting blifva nya för hans blick: ty det härskande ögat gör allting nytt. Han är död afvärijande *entelechi*. (Passioner emellan, s. 135.).

Entelécheia. – Det finnes en vakenhet, en sömnlöshet, att medtaga i säkerheten, – i sömnen.

I den sömn, som helgats af dagen, är ock ett hemligt och ädelt ljuslif. Och mången har, genom att hålla den erfarenheten rätt kär, fått ett rättesnöre för dagen, ett andens böjningsmönster – för lifvet.

Den som sett paradigmat, och efter denna sin syn lefver, han kan hvarje dags morgon få vakna till sin tanke.

Så med dagen, och natten. Med lifvet – och döden? – Men denna fråga kan därmed falla. Ty den första sidan – denna sidan – utfyller och uppfyller allt i en själfklarhet utan skugga. (Elpidi, s. 319.).

Där dagen haft en summa af tätheter, återhållsamheter –: där kan anden, äfven vid mörkrets anstorm, ännu vara rörelse kring skön medelpunkt. Vid dagens slut – vid lifvets!

Det gäller att veta sina villkor, sitt pris och lösen för denna funktion och ordning. Hos vissa människor har väl fortsättningstanken vuxit som naturligt rättsförhållandes frukt, spontant, och utan allt beroende af religiös konfession. När frågan kommer att gälla, som lifsfråga: föras vidare eller ej – då är man i själfva verket löst och fri från alla konfessioner, planer, program.

Själén är en evig rörelse af sig själf, *entelecheia*. Men till rörelse hör alltid gränsbevakande, ett återhållande, ett – *nej*. Den som vill komma till lifssammanhang, till tanke som duger att vakna till – tanke som duger att lefva dagen med –

⁸¹ Om entelechibegreppet hos Ekelund jfr Valdén, a.a., s. 173 ff.

måste ha uppsagt bekantskap med mycket i världen, och mera – hos sig själf! (*Concordia animi*, s. 267 f.).

Att kunna i studium bibehålla barn- och ynglingssinnets samlarfröjd och daggfriskhet – och därmed förena den subtila, fortsättnings-anande Nyhetslust, som blott är de högre åren, de »entelechiska», förbehållen: det är kostbar och sällsynt hälso-nåd. (*Atticism – Humanism*, 2 uppl., s. 187.).

Det var genom Goethe som Ekelund hade förts in på entelechitanken, och det var under hänsynstagande till uttalanden i ämnet av bl.a. Goethe och Emerson, som han efterhand, bestämd av egna erfarenheter, utvecklade och prövade sina entellechiföreställningar. Det är nu intressant att se hur han i den självbiografiska aforism i *Plus Salis* –, som här varit utgångspunkt, förklarar sig på ett givande sätt ha lärt just av Rousseau, inte av hans skrifter, hans idéer, utan av hans öde, såsom han såg det, får man tillägga. Han framhåller:

Det var en fruktbar tanke som slog mig, då jag såg, hvar Rousseau förlorat sin verkligt äkta och lyckliggörande ungdomsvisdom – det musiskt outtömliga och empraktiska af fortsättningstanke: med ett ord, sin e n t e l e c h i. Hur har ej klarheten om detta öde stundom lyst upp för mig af förnyad klarhets värme, så snart jag brakt det in under belysning af bestämd art af germanisk frihetsande, visdomssinne – humanism! Och dock, kanske skulle de brantaste vägarne för mig just här – begynna. (s. 53).

Man ser, som så ofta tidigare, att det är den Rousseau, som enligt Ekelund upplevde antiken på ett rätt sätt, ett levande sätt, alltså den unge Rousseau, som han här har i tankarna. Rousseau framstår för Ekelund som en vägvisare, en som har hjälpt honom vidare, gett honom utgångspunkt. Det är, i förbigående påpekat, säkert ingen tillfällighet att Ekelund i den följande aforismen, nr 33, gör ett viktigt uttalande om sin »Rousseauism», framfört under rubriken »Rousseauismen bakom 'rousseauismen'!» (s. 53).

Det är också, kan man säga, helt i sin ordning, meningsfullt, att Ekelund just i *Plus Salis* –, den sista nya bok han fick tillfälle att publicera, innan han gick bort, den skrift av honom som är mest »rousseauisk», passade på att mera bestämt ange den roll den franske författaren enligt hans syn på äldre dagar spelat i hans »utveckling», hans »karaktärs historia». Han gör det i aforism nr 34 i bokens sista avsnitt, *Friendly arctic*, en anteckning, som kan karakteriseras med ett uttryck, som han vid denna tid formulerade: »Själfbiografiskt i egentligaste mening».

Han fixerar här det innersta i sin livssträvan, sin självuppföstran, sin bildningskamp, sitt kulturförhållande. Han varierar inledningsvis raskt några mera speciella temata, som upptog honom vid denna tid och som anknyter till avsnittets titel, och fastslår så:

Detta är handgripliga, fasta och lyckliga ting -: i detta stora otåliga och ofördrag-samma, i denna med hängifven kraft gripna bildningsradikalism ligger min säkraste värld. Här just har jag fått erfara kraften att tvifla om en fördragsamhet, en öppenhet, ett *honestum*, som i tankekonsts värld hägrat för ögat som en tillflykt bortom konventionens och ostentationskulturens bländverk och som dock aldrig kunnat växa annat än i karaktärens trångmål och själfförkastelses eld, aldrig annat än i dessa villkor kunnat blifva till ett kulturupplefvande af sällsam säkerhet – pragmatisk, outtömlig. (s. 179).

I fortsättningen preciserar Ekelund sin erfarenhet av och inställning till vad som för honom har tett sig som oäkta, falsk kultur, förkonstling. Han hade mött företeelsen i sin ungdom och hade, driven av sin natur, vänt sig från den, mot den. Härvid hade han, uppger han, fått stöd av Tolstoj och Rousseau, den ryske diktarens främste lärare. Han bekänner:

Redan från barndomen gripen av Tolstoj och Rousseau – i en tidsomgifning, där ett skrufvadt och vridet, artistiskt-fjeskigt, »stiltigt»-fjeskiskt, just sådant som aldrig kan komma till rätthet och rätthet, aldrig till det raka och öppna af ton, just det blef kalladt ton – sökte jag förklara, försvara mig med mitt ödes- och naturingifna hat till feghet och förkonstling, sökte härleda alla mina försyndelser ur denna källa – skulle väl slutligen kunnat säga, att ur afskyn för kryparvärld måste jag se hela min utvecklings, min karaktärs historia, med dess misstag, absurditeter, synder, – måste ock slutligt finna, att endast i ett uppbyggande af alla krafter af genomskådande skärpa gent emot feghets- och kryparvärld jag haft förklaring och försvar att söka. (s. 180).

Det är betecknande – naturligt vill man säga – att Ekelund i de tillägg han gjorde till den nya upplaga av Atticism – Humanism, som han gav ut 1946, alltså året efter det att Plus Salis – kommit ut, några gånger också dröjer vid Rousseau. Han för nu fram nya variationer av temat »Rousseauism», så betydelsefullt för honom, och han anknyter direkt till den franske författaren i några viktiga betraktelser över frågan om andlig »släktskapskänsla», »andliga fränder», som upptagit honom allt ifrån ungdomen och som nu när han kände åldern i kropp och sinne,

tydligt fick ökad vikt för honom. Aforismserien har rubriken Mötesplatser – frändestycka. Han ger sig här tillfälle att indirekt föra fram sin beundran för *Confessions*, Rousseaus självbiografiska huvudverk. Han gör det i samband med ett häftigt utfall som han riktar mot de unga diktarna i sin egen samtid, vad han något oprecist kallar »den nya författargenerationen», och deras jämnåriga inom litteraturkritik och litteraturvetenskap. Vad han i grunden syns anklaga de unga för är att de saknar beläsenhet i antik litteratur, inte kan få associationer till klassiska författare och därigenom göra sin läsning av nyare diktare rikare. Han skriver:

Hur mycket af finaste, mänsklig aktualitet, frändestycka – i *allusions-* och sammanbindningskraften! Där Törneros talat om *barndomshemmet och vägen*, där har helt visst mången af flydda tiders bildade svenskar dragit sig till minnes ett

»nescio qua natale solum dulcedine . . .»

och fått vy och känsla af ett annat slag än de litterära oerfarna, som i våra dagars platta aningslöshet om fina sammanhang farit öfver dessa rader. För det råa hat till all starkare bildning, som kännetecknar icke blott den nyare författargenerationen, utan äfven denna generations kritiker, ja, litteraturvetenskapen själf, *existera* helt enkelt icke sådana sammanhang. (s. 253).⁸²

Det är i en not som Ekelund fogar till den hårda domen i slutmeningen i aforismen som han, något oförmedlat syns det, för fram den franske författaren: »E. T. Hoffmann berättar, att han i sin ungdom läst Rousseaus *Confessions* kanske trettio gånger. En svensk författare skulle gapskratta, om han hörde det! Han skulle ha somnat, innan han

⁸² Den av Ekelund högt skattade brev- och aforismförfattaren Adolph Törneros syns inte direkt ha använt uttrycket »barndomshemmet och vägen», men med de två orden fångar Ekelund på ett lyckat sätt ett huvudtema hos Törneros, som denne gärna varierade, när han på ferier besökte sin moders hus i födelsestaden Eskilstuna. När den flitige och entusiastiske resenären gjorde sådana variationer över temat, lade han tonvikten vid allt det som ordet barndomshemmet innebar för honom, födelsebygden. Jfr t.ex. *Bref och dagboksanteckningar af Adolf Törneros*, ny upplaga, utg. av Rich. Bergström, 1891, s. 138 f., 235, 400 f., 462 f., 536. Det var i en av sina epistlar från sin fördrivningsort vid Svarta havet, som Ovidius uttryckte sin hemlängtan:

nescio qua natale solum dulcedine cunctos captos

ducit, et immemores non sinit esse sui. Epist. ex Ponto I: 3: 35 f.

Gerhard Bendz översätter:

Hemlandets jord har en makt som fångslar och drager oss till sig
och den låter oss ej glömma den någonsin mer.

orkat med trettio sidor af en sådan bok.» (s. 253). En sådan läsare var inte han själv, vill Ekelund tydligen betona, bekänna.⁸³

Ekelund måste ha haft Rousseau bl.a. i minnet, när han utvecklade grundtemat i den här berörda tankekedjan Mötesplatser – frändestyrka i aforism nr 10, den centrala i serien. Aforismen, som bär en rubrik som direkt anknyter till titeln över hela avsnittet, lyder:

M ö t e s p l a t s, – frändestyrka, frändeblick: den ständiga morgonrodnaden för mig! I en viss enkelhetsupplevelse, djupfattning, blodtörst af thema, låg för mig frihetsväg och utveckling. Skulle det stora försökets män ha lefvat förgäfvades för mig – förgäfvades, för mitt ögas strid? Jag visste ju, att de måste räcka handen till i den stund mitt ögas källa – v i l l e. (s. 252).

Den tanke som här blir uttryckt har fått en mera konkret, lättfattligare formulering i den aforism som går före den citerade, alltså nr 9 i avsnittet ifråga. Här anknyter Ekelund närmast till ordet och företeelsen »humanism» – ett av huvudorden i titeln på den bok det här gäller. Till all verklig humanism, förklarar han, »hör ett helleniskt-gymnastiskt element: att möta sin tanke» och »ett självbiografiskt i egentligaste mening». Han bekänner:

⁸³ Uppgifter om Hoffmanns läsning av Rousseau, speciellt Confessions, förekommer i den tyske författarens dagböcker, meddelade första gången i Tagebücher und Entwürfe I, utg. av H. von Müller, Berlin 1915, passim. Ekelund kan ha läst dessa dagböcker, men det troliga är att han har fått uppgiften om den tyske diktarens intresse för Rousseau i andra hand. I sin avhandling om E. T. A. Hoffmann och ursprunget till hans konstnärsskap, ventilerad i Lund 1914, hade V. Ljungdorff, en av Ekelunds lundavänner, bl.a. just dröjt vid Hoffmanns intresse för den franske författaren, särskilt dennes självbiografiska huvudarbete. Han noterar att Hoffmann läste detta verk redan under den sista skoltiden (s. 21) och hur han i dagboken för den 13 febr. 1804 antecknat, att han läste om det, »vielleicht zum 30:sten Mahl» (s. 52 f.). Ljungdorff återkommer till ämnet, när han i en längre not försöker skissera Hoffmanns förhållande till Rousseau, vilket han allmänt karakteriserar som »platoniskt». Hoffmanns bekantskap med Rousseau inskränkte sig, fastslår han, till Bekännelserna, som han läste redan under de sista skolåren och som domare i Plock, »'vielleicht zum 30:sten Mahl'». Vad han fäste sig vid i Confessions var, betonar Ljungdorff, »den hänsynslösa själsanalysen, deras blandning af patos och ironi, deras situations- och figurrikedom». »Någon konstnärlig omsättning af intrycken lär knappast vara påvisbar», finner han. (s. 298, not 48). Det »rousseauanskt färgade anfall på vetenskap, lärdom, ståndsskillnad, utilitarism, linjalcivilisation, ö.h. Nietzsches Geist der Schwere», som kan urskiljas i Hoffmanns saga Das fremde Kind, har, menar Ljungdorff, kommit pr. mellanhand». (s. 278, not 132, och s. 298, not 48).

Alla har jag trotsat – i detta: Det var genombrytandet af principen *θέματα—χρήματα*, som blef den källa som gaf mig fortsättningstanke och lifsmöjlighet som författare. Denna ädla pärla af upplevelse har gång på gång varit min häpnad. Med varmt deltagande har jag kunnat vända blicken till stora och osälla fränder i poesiens och tankens värld. Ofta har dess kraft synts mig förlorad. Men den har återuppleft. (s. 251 f.).

En av de »stora och osälla fränder i poesiens och tankens värld», som Ekelund här talar om, människor, som hjälpt honom vidare, hjälpt honom att »fortsätta», bör ha varit just Rousseau. Det var om hjälp av den franske författaren som han direkt talat i en viktig självbiografisk aforism i *Plus salis –*, berörd ovan. Man kan erinra om att denna aforism och den citerade aforismen i tillägget till *Atticism – Humanism*, andra upplagan, har gemensam den viktiga, nyss behandlade termen »fortsättningstanke».

Vid sin bortgång 1949 lämnade Vilhelm Ekelund efter sig en stor mängd anteckningar, tankar och fragment av tankar, färdiga aforismer och utkast. Det viktigaste i denna litterära kvarlåtenskap har samlats i fem böcker, *Nya Vakten*, 1953, *Ars Magna* 1954, *Saltet och Helichrysus* 1956, *In silvis cum libro* 1957 och *Campus et Dies* 1963. Stämningen i de texter som sammanförts här är i regel lugn, ljus, tonen dämpad. Så kan Ekelund t.ex. i anteckningarna i *In silvis cum libro* tala om »ömhet och renstämdhet af ett bildningsideal» (s. 11), om »entusiastisk jämnhet» (s. 16), »själens klarhet» (s. 17), »en verklig ars magna af hög-idyllisk lefnadskonst» (s. 19), om »det förnuftiga ljusa lynnet» (s. 63). Mot denna grundsyn, som kan erinra om den äldre Rousseaus i *Les rêveries du promeneur solitaire*, svarar framställningen som är betydligt klarare, mjukare, öppnare, alltså mera lättfattlig än i de skrifter Ekelund själv gav ut under sina sista författarår, de hermetiska verken, men det bör tilläggas att man också i de postuma böckerna ställvis möter speciella ekelundska stildrag, formuleringar. Det material man har i de efterlämnade skrifterna vittnar om att Ekelund även under sina sista år var upptagen av Rousseau. Man möter den franske författarens namn i tre av de fem postumt utgivna häftena. Av särskilt intresse är den skrift som fått titeln *Saltet och Helichrysus*. Det finns i denna bok ett avsnitt som har titeln *Friedrich Nietzsche*, men här glider Ekelund gång på gång över till Rousseau; att han hade lätt för att

kombinera de två författarna har vi sett. Det tema han här främst varierar är »Rousseauismen», och det är också det ämne han behandlar i de andra efterlämnade skrifterna med rousseauinslag. Det finns emellertid i dessa ett par uttalanden om Rousseau själv som här förtjänar uppmärksamhet.

I aforism nr 256 i Nya Vakten tar Ekelund åter upp frågan om vad han kallade sveket i Rousseaus liv, hans avfall från den antika linjen, ett spørsmål, som grep honom, redan när han på sommaren 1914 närmare gjorde sig förtrogen med den franske författarens liv och verk och som han sedan vid skilda tillfällen tog upp till betraktelse, växlande i sin reaktion.⁸⁴ Han gjorde det, som visats, i sin sista bok, Plus Salis –, där han kraftigt framhöll den nytta han själv kunnat draga av att stanna vid denna punkt i Rousseaus utveckling. I den sena anteckning som det här gäller, vänder han närmast sin betraktelse till en anmärkning mot Rousseau, men man hör hur erkännansam han i grunden är. Stället vittnar fint om det sätt varpå Ekelund i sin självbetraktelse och självuppfostran kunde låta sig vägledas av sin mästare:

Vid intimt försvarstal, gent emot mig själf och andra, har jag alltid att utgå från den lättörda och lättuppjagade afsky för allt lättvindigt prål med känslor, hvilken hört till min naturs oeftergifligaste beskaffenhet och grunder allt ifrån så tidig ålder att jag ej längre tillbaka är i stånd att minnas. Min ställning till den mänskliga sammanlefnaden, konflikter och ensamhet ha fått sin färg af denna – jag kunde väl säga – yrvakna ömtålighet. Långt ifrån att tillfredsställas af Rousseau i denna punkt, såg jag tvärtom en af grunderna för hans olycka i hans otrohet mot den klarare, redligare känslonatur, som i hans ungdom närmade honom till den klassiska forntiden. (s. 84 f.).

Innehållet i den andra av de två anteckningar med anknytning till Rousseau det här gäller, har redan förut antytts. Känt är hur avgörande skilda intryck från tysk litteratur, tysk kultur, tyskt väsen var för Ekelund. Alltifrån ungdomen studerade han och mediterade han över vad han betraktade och betecknade som »tyskt», »germanskt» («germaniskt»)⁸⁵. Sin höga uppskattning av detta element i sitt bildningsliv, sin utveckling, gav den åldrige diktaren inte sällan uttryck åt, så t.ex. i aforism nr 257 i Nya Vakten, där han talar om sina »tydligheter för en

⁸⁴ Jfr Elovson, a.a., s. 49 ff.

⁸⁵ Om Ekelund och det »germanska», det »tyska», jfr t.ex. Werin, a.a. II, kapitlet Tysk linje och Germansk sommar.

tysk linje», bekänner att han är »böjd för att betrakta dem som yppersta essens» av sin »bildningskraft, bildningsvilja och urskilningsförmåga» (s. 85). Det får uppfattas som ett utslag av den höga uppskattning av Rousseau som fyllde Ekelund mot slutet av hans liv att han i den franske författaren urskilde något »germanskt», intimt förband honom med det »germanska», kraftigt framhävde detta drag hos honom. I en redan ur annan synpunkt utnyttjad aforism i Plus Salis – vittnade han om den betydelse Rousseaus öde hade haft för honom, så snart han »brakt det in under belysning af bestämd art af germanisk frihetsande, visdomssinne – humanism» (s. 53). I aforism nr 121 i *Ars Magna* förklarar Ekelund: »Närheten af det germanska försoningsundret och mystiken har jag sällan förnummit varmare än där jag förnam det i grannskapet af den sargade Rousseau och hans germanskt anande hjärta.» (s. 41). Man kan här erinra om att upphovsmannen till det vetenskapliga verk om den franske författaren som djupast engagerat Ekelund, Joseph Texte, i sin av kulturhistoriska rässynpunkter bestämda undersökning *Jean-Jacques Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire* kraftigt betonade det »germanska» hos den från Genève stammande skribenten.⁸⁶

* *
*
*
*

Att det starka intresse för Rousseau som människa och författare, idégivare och kulturkritiker, för hans öde och insats, som Vilhelm Ekelund började visa fram mot mitten av 1910-talet och som omkring 1920 fick ökad styrka, levde kvar hos den åldrande diktaren med växande kraft och djup, bör ha framgått av den föregående kommenterande genomgången av hans uttalanden om Rousseau i skilda sammanhang och riktningar under hans tre sista levnadsdecennier.

Det är påfallande hur Ekelund under den tid det här gäller har lätt för att aktualisera för sig den franske författaren. I de mest skiftande situationer och tankesammanhang kan han framkalla honom för sig, framkallar sig Rousseau för honom; det är som ovan försökt visas, inte bara då Ekelund uttryckligen i sina texter nämner Rousseau som han har honom i tankarna, i minnet, »tänker» på honom, såsom han själv ett par gånger betecknade sådana meditationer. Han ägnade sig gärna

⁸⁶ Jfr Elovson, a.a., s. 26 ff.

och ofta åt eftertanke över Rousseaus personlighet och verksamhet. Sådana möten med den som han efter hand kom att uppfatta som »frände», »mästare», »vägvisare», befruktade honom nästan alltid, i regel positivt, någon gång negativt. Han kom så småningom att kombinera den franske författaren med en rad av sina tanke- och livsmotiv. Det märkligaste och onekligen viktigaste utslaget av Ekelunds eftertanke över Rousseau var det speciella betraktelsesätt som han började röra sig med under förra hälften av 1920-talet och som efter en tid skulle bli ett av huvudmotiven hos honom, intimt förknippat med hans livssyn, tankeliv och kulturkritik, vad han kallade »Rousseauism», »den sanna Rousseauismen». Han kom egentligen aldrig att skarpare fixera eller klarare definiera vad han förstod med detta uttryck; han använde det från början som något självklart. Det var alltid angeläget för honom att dra en gräns mellan denna »Rousseauism» och den historiska, idé- och litteraturhistoriska rousseauanismen, men det var lika angeläget för honom att framhålla ett samband mellan Rousseau och vad han kallade »Rousseauism». Ett viktigt inslag i hans »Rousseauism» var vad han brukade beteckna som »flykten till naturen», »flykten», och han förknippade sina utläggningar i ämnet inte bara med Rousseau utan också med en rad andra diktare och tänkare, äldre och yngre, såsom Plutarchos, som för honom framstod som antikens Rousseau, Christopher Columbus, Defoe, Goethe, Strindberg och Nietzsche.

Det kan vara skäl att framhålla att det är mycket sällan som Ekelund visar starkare beroende av ett visst verk av Rousseau, röjer intryck av en viss framställning eller ett bestämt ställe hos den franske författaren, är »påverkad» av honom i gängse mening; endast undantagsvis kan han direkt anknyta till en passus i ett enskilt arbete av Rousseau, såsom han gjorde det några gånger ifråga om *Émile*. Ett undantag, och ett viktigt sådant, får man härvidlag givetvis göra för *Confessions* och andra autobiografiska skrifter av Rousseau, främst *Les rêveries du promeneur solitaire*. Det förhåller sig inte bara så, att det var denna del av den franske författarens väldiga produktion som Ekelund ivrigast studerade och starkast upplevde, utan det är tydligt, att det främst var Rousseaus arbeten i genren, som kom honom, särskilt under senare år, att anställa reflexioner över självbiografien som litteraturart, vilken han ju tidigt uppmärksammat, och att även, delvis i opposition mot mästaren, försöka ge prov på vad han ansåg vara rätt självbiografiskt, fragment som

ligger spridda i hans senare produktion, förresten rätt lite beaktade av forskningen. Han förhöll sig, som vi sett, tidigt kritisk mot ett drag i de självbiografiska skildringar som Rousseau och dennes efterföljare, bl.a. Strindberg, hade gett, det subjektiva i dem, det självupptagna, »bekännandet». Det bör vara Rousseau och Strindberg han har i minnet, när han i en dubbelaförism i Spår och Tecken, nr XXIX, som har titeln Bekännare, gör ett rätt tidigt viktigt försök att klarlägga det subjektivitas roll i självbiografien. Han förklarar där:

Den seende självbiografiska kraften af ett öga röjer sig ingalunda i självanklagan och själfgissling -: nej, sådant röjer snarare (kanske städse) ögats krankhet.

Om du ser, är hela ditt förgångna djupt och rikt - rikt af mänskligaste taflor; voro de än de mörkaste, de armodigaste, »tommaste». Hvem skulle våga kalla den armaste människas lif för torftigt, fult, skeft! Nej, det är ögat som gör fulheten, armodet.

De äkta och värdefulla bekännarne voro, först och sist, män af det stora tålmodet - ögats långa djupa jämna tålmod - män af den återhållsamhet i omdöme, som är hårdt genomgångna, yttre och inre skakningars frukt. (s. 107).

Rent konstnärligt, artistiskt sett, har Ekelund inte lärt nämnvärt av Rousseau, det är tydligt. Han kunde inte heller gärna göra det, så olika deras författarskap är genre- och stilmässigt. Rousseau använde talet, avhandlingen och romanen, han var resonör och berättare. Ekelund arbetade som prosaist med miniatyrgenrer, essän och främst aforismen; han var analytiker, kritiker, meditatör. Rousseaus stil var i grunden retorisk i traditionell fransk stil, även om han lät sin personlighet, sin känsla färga språk och framställning, hans prosa var flödande, välbalanserad, endast sällan fick den en mera koncentrerad, aforistisk form, såsom när han behövde uppställa teser, forma maximer. Ekelund strävade vanligen efter stramhet, vad han någon gång uppskattande kallade det »lapidariska», vilket ju inte uteslöt subjektiva, lyriska tonfall och passager. Vad man i detta sammanhang kunde fråga är om inte Ekelund på något vis kan ha tagit intryck av det påfallande flitiga bruk som Rousseau gjorde av vissa ord, t.ex. »misère» («les misères de la vie», »misères du genre humain», »nos misères communes», »les misères humaines»), »mesquinerie» och »solitaire». Den svenske skribenten kände ord som »misär», »mesquin» och »mesquinerie» samt »solitär», innan han började fördjupa sig i Rousseaus verk, men det ser ut som om han skulle använda dem flitigare, sedan han på allvar tog upp

studiet av den franske författaren. De blir hos honom ett slags termer, nyckelord.

Det var människan i Rousseau, såsom Ekelund främst mötte denna i de självbiografiska verken, som upptog honom särskilt, som han så ofta intensivt reagerade inför, som han på ett personligt sätt tog intryck av, på ett märkligt vis inte kunde bli fri från, få ro för. Kontakten med människan Rousseau kunde framkalla olika reaktioner – till en början kunde Ekelund stötas tillbaka men efter hand fängslades han mer och mer, och hans inställning blev trots yppade reservationer bestämd av djup beundran. Ekelunds starka upplevelse av människan Rousseau hade sin rot i det förhållandet att det var sig själv han kunde studera och sina egna livsproblem han kunde överväga, när han läste något av eller om Rousseau eller anställde betraktelser över honom. Han insåg detta samband själv, det visar vad han skrev till Sprengel 1920: »Jag har visserligen mera på hjärtat angående Rousseau än de flesta, men jag är ej van att tänka på annat än hans egna skrifter och det mänskligt problematiska i dem – i sammanhang med mina egna eländen naturligtvis.» Andra kunde inse sammanhanget. Med skäl lät Hejll honom känna igen sig i den Rousseau som han mötte i *Les rêveries du promeneur solitaire*. Det förefaller som om den senare Ekelund lättare kunde identifiera sig med Rousseau än med någon annan, hos honom kunde återfinna vissa av sina egna drag och egna erfarenheter. Det var därför han kunde ta honom som mönster och varnande exempel. Det avgörande för Ekelund var dock tydligen att han kände sig höra till samma typ av människor som Rousseau, den som går sin egen väg, som vänder sig mot det allmänt erkända, det traditionella, det vanliga, som är driven av en oppositionslust, som är given i födseln och som innebär en svår och viktig uppgift för den som fötts med den, människan, som var »på tvären», »genstörtig», som inte följde med strömmen utan liksom laxen gick emot den. »Mot strömmen» är ett viktigt, djupt personligt tema hos den senare Ekelund. Det hörde givetvis ihop med hans läggning, hans natur, och detta drag hade tidigt fått uttryck i hans prosa: han uppträdde ju från början som polemiker, häftig och våldsam i sina angrepp. Motivet har blivit påfallande lite beaktat.⁸⁷ Ekelund ville själv vid ett tillfälle betona temats roll. Det var ursprungligen hans avsikt, berättar K. A. Svensson, att kalla Båge och Lyra som han gav ut 1932, Mot

⁸⁷ Werin har berört temat i a.a. II, s. 387 och af Geijerstam, a.a., s. 92.

strömmen.⁸⁸ Det var på 1920-talet som temat dök upp hos honom. Som så ofta annars har uttrycket en dubbel innebörd, att gå mot strömmen kan betyda något gott och något ont, dåligt. Han är inte minst uppmärksam på den senare varianten. Temat skymtar i *Lyra och Hades* 1930. I *Spår och Tecken* ingår en längre aforism med rubriken *Mot strömmen*. I *Båge och Lyra* 1932, som ju skulle ha burit titeln *Mot strömmen*, finns bl.a. ett par variationer av temat som i det här sammanhanget förtjänar uppmärksamhet, nr 47 i avsnittet *Under glanslös egid* och nr 153 i *Anpassning*. Den förra lyder så:

Långsamhetens stratägi – i solvarmast klokaste, i varmaste förslagnaste instinkters tecken – i solvarmast hemlighetsfullaste spårs och teckens djupa dyrkan: långsamhetens stratägi gäller för det djupa äfventyrets, den djupa äfventyrslystnadens man, den natur hvari rymd och horisonter finnas –: rymd för fågel Viljas vingtag, horisont där Hoppets öga kan dricka sig styrka.

För denna tjänst och denna dyrkan – djupaste öfvervinnelse, varmaste plans och förutseendes vaktpost alltid bevarad! Här allena – det djupa genstörtiga hjärtats parole: ett äkta och rätt och rent – m o t s t r ö m m e n.

Långsamhetens stratägi: för alla de djupt sjuka – de till hälsa sjuka! (s. 82 f.).

Från *Elpidi* kan anföras nr 14 i avsnittet *contra canem*:

Stigandets, höjningens människa –: värnlösare än alla andra; med en brinnande medvetenhet på egna mesquinerier – egna mänskligt-mesquina »sunda naturliga världen»! D ä r m e d skiljer hon sig.

M o t s t r ö m m e n –: den instinkt, som är allt af ande medfödt! Det är graden af strids – af stridssorgs-renhet, som bestämmer rang, makt, lycka. (s. 195).

I aforism nr 90 i andra avsnittet i *Concordia animi* förklaras bl.a.:

Det dristigaste är e u p h ä m i a ! Men det gäller våga sin lycka! – Gäller föredraga – trots allt – de rena spårens sökande; gäller tro, att det verkningsstarkaste är att finna, där ett renstämdt stridsstämdt söktes; tro, att ingen vind är förligare än ett i klaraste kraft upprätthållet – m o t s t r ö m m e n. (s. 58).

Föreställningen om människan »på tvären», den »genstörtige» blev efter hand hos Ekelund speciellt förknippad med skildringar av personer med sådan läggning hos Plutarchos, vars parallellbiografier han – förresten liksom Rousseau – gärna läste i Amyots klassiska förfranskning. »L ’ h o m m e r e b o u r s – hos Plutarchos», så öppnar han en aforism i *Atticism – Humanism*, nr 102 i avsnittet *sub divo – pro divo*, och i fortsättningen talar han om skaran »af representanter för denna lef-

⁸⁸ K. A. Svensson, Vilhelm Ekelund i samtal och brev 1922–49, s. 120.

nadsstämmning (contra samhälls- och civilisations-fenimismen)» (s. 51).

Det har nu sitt intresse att se hur även det djupt personliga tema hos Vilhelm Ekelund som här antytts, »mot strömmen»-temat, är förbundet med Rousseau. Denne bör ha spelat en viktig roll vid dess utformande. Ett samband mellan temat och Rousseau skymtar väl i den ovan berörda aforism i Lyra och Hades, där Ekelund utvecklar vad han läst i Émile om det fruktbara i att ha det så ställt, att »man har mer anledning att vara tillfredsställd med sig själf än med sitt öde». För den som upplever detta, kan »det nog också», tillägger Ekelund, »vara en icke så alldeles förkastlig och onyttig sak detta, att genom sin naturs och karaktärs läggning befinna sig lite vad man kallar 'på tvären' med denna värld!» Klarare skymtar sambandet i Plus Salis -, i aforism nr 9 i Friendly arctic, bokens sista parti, där ämnet är falsk gemenskap. Det heter där:

I denna varma sluddervärld - behöfde det egentligen förvåna, om någon gång en ärlig människa kunde önskat sig - som högsta ära, högsta vinning . . . att resa ett folkhat upp emot sig! Allt till begreppet h u m a n i s m, från antik virtus-fattnings synpunkt läte sig i själfva verket samla under begreppet l' h o m m e r e b o u r s: sådant det i Frankrike (långt före Rousseau!) af Plutarchos-hängifne män gripits och danats! (s. 163).

Det visar sig att Ekelund redan i ett tidigt uttryck för sin upptagenhet av temat »mot strömmen» ställt detta samman med Rousseau. Det gjorde han i en otryckt anteckning från början av 1920-talet. Den var tydligen avsedd som utgångspunkt för en utläggning i det för Ekelund viktiga ämnet. Den lyder så:

Rousseau
Mot Strömmen

QUO VADIS, IUSTITIA?

AV

SVEN BENSON

Det moderna lagspråket utformas och utvecklas främst genom det arbete som bedrivs av lagutredningar, departement och lagråd, den viktigaste remissinstansen. Den slutliga utformningen av de lagförslag, som framlägges för riksdagen, sker i Kungl. Maj:ts kansli, dvs. genom departementsbehandlingen.

Den kritiska granskningen av utvecklingstendenserna i modernt lagspråk har främst företagits av jurister, men under senare år har detta skett under ökat samarbete med Nämnden för svensk språkvård. En översikt över viktigare litteratur i ämnet ges i justitierådet C. G. Hellquists artikel Lagspråk i Språkvård 3-1967 i anslutning till den redogörelse som där lämnas för viktigare språkliga förändringar som kan iakttagas i svenskt lagspråk under de sista årtiondena.

I föreliggande uppsats, som i huvudsak var färdigskriven innan Hellquists artikel publicerades i augusti 1967, behandlas förändringar av positiva och negativa uttryck för norm och dispensation inom svenskt lagspråk under de sista årtiondena.

Som undersökningsobjekt har valts nu gällande rättegångsbalk (RB), nu gällande ärvdabalk (ÄB) och det av Kungl. Maj:t i februari 1966 till lagrådet remitterade förslaget till ny jordabalk (JBr). I undersökningen har i viss mån indragits förarbetena samt äldre motsvarigheter till de undersökta texterna.

Förslaget till ny RB avgavs av processlagberedningen 1938 (SOU 1938: 43). Beredningens ordförande var f.d. justitierådet Natanael Gärde, dess sekreterare revisionssekreteraren Tore Strandberg. Med mycket få ändringar av texten framlades proposition om ny RB 1942; balken utfärdades samma år och genom promulgationslag 1946 förordnades om dess ikraftträdande den 1 jan. 1948. Lagtexten citeras här efter 72:a upplagan av Sveriges Rikes Lag.

Förslag till ny ÄB framlades av ärvdabalkssakkunniga 1954 (SOU 1954: 6). Ordförande hade varit riksmarskalken Birger Ekeberg; det

angavs särskilt i de sakkunnigas skrivelse till chefen för justitiedepartementet att de i språkliga frågor rådgjort med professor Erik Wellander.

I propositionen om ny ÄB hade de sakkunnigas förslag till lagtext undergått en kraftigare bearbetning i språkliga och sakliga hänseenden än vad fallet var med RB. ÄB antogs 1958 och trädde i kraft den 1 juli 1959. Den citeras här efter SFS 1958: 637.

År 1960 framlades lagberedningens förslag till jordabalk (SOU 1960: 24–25). Ordförande hade varit f.d. justitierådet Natanael Gärde. På följande år tillkallade chefen för justitiedepartementet f.d. ledamoten i lagberedningen, hovrättsrådet Peter Westerlind att såsom särskild utredningsman överarbeta vissa delar av lagberedningens förslag. Denne framlade 1963 ett reviderat förslag till JBr m.m. (SOU 1963: 55). På grundval av dessa förslag utarbetades i justitiedepartementet en remiss till lagrådet den 11 febr. 1966 av förslag till ny jordabalk. Denna remiss omfattade icke hela den tilltänkta balken utan endast vissa kapitel. Senare (den 20 jan. 1967) har en remiss av 14 och 15 kap. i en ny jordabalk överlämnats till lagrådet.

Urvalet av undersökningsobjekt betingas av att RB, ÄB och JBr utgör viktiga milstolpar i det moderna lagspråkets utveckling, samtidigt som tillkomsten av dessa balkar intar en central ställning inom det svenska lagstiftningsarbetet över huvud taget under de senaste decennierna.¹

Vad som här undersökes i de nämnda lagtexterna är utformningen av lagbudens huvudsatser. Praktiskt taget varje mening i texterna innehåller ett lagbud; från undersökningen har endast undantagits vissa hänvisningar till andra lagrum och några definitioner.

För att nå fram till de undersökta texternas språkliga profiler har förf. excerperat tre ungefär lika stora textavsnitt, nämligen 1–16: 2 av RB, hela ÄB och av JBr s. 1–25 samt de udda sidorna 27–45. Antalet registrerade satser utgör i RB 473, i ÄB 472 och i JBr 472.

Lagbuden kan sägas innehålla positiv norm (»du skall»), positiv dispensation (»du får»), negativ norm (»du får icke») och negativ dispensation (»du behöver icke»). Lagbud av sistnämnda typ förekommer av sakliga skäl sällan, och några av de exempel, som nedan förs till denna kategori, kunde med visst fog föras till annan grupp.

¹ Språket i brottsbalken har av olika skäl undantagits från denna undersökning. Beträffande brottsbalkens språk hänvisas till Arkiv för nordisk filologi 83.

Det förekommer ofta att ett lagbud i sin helhet innebär en dispensation från ett tidigare lagbud, medan däremot dess huvudsats kan ha den absoluta normens form. I andra fall kan däremot huvudsatsen uttrycka valfrihet i den givna situationen.

Teoretiskt kan läget illustreras sålunda:

I: Om A så P.

Ia: Om A och även B, så däremot Q.

Iib: Om A och även B, så P eller Q.

Ur de undersökta texterna kan detta illustreras med följande fall ur ÄB. Det första är hämtat ur 4: 2:

I: »Mellan adoptivbarnet och dess avkomlingar å ena samt övriga skyldemän till adoptivbarnet å andra sidan äger arvsrätt ej rum.»

Ia: »Har make adopterat andra makens barn, skall dock arv tagas som om barnen varit makarnas gemensamma.»

Här kan den andra meningen sägas dispensera från lagbudet i den första, men den andra meningen rymmer ingen valfrihet utan är i sig uttryck för en norm som ovillkorligen skall tillämpas.

Annorlunda är förhållandet i ÄB 5: 1, 2:

I: »Finnes ej arvinge jämlikt ovan givna bestämmelser, skall arvet tillfalla en fond, benämnd allmänna arvsfonden.»

Iib: »Föreligger anledning att å fondens vägnar klandra testamente, som dock får antagas vara ett riktigt uttryck för arvlåtarens yttersta vilja, må Konungen besluta att klander ej skall äga rum.»

I sistnämnda exempel inträder sålunda i ett visst läge en valfrihet, som kommer till uttryck i huvudsatsen.

I denna undersökning, som avser lagbudens huvudsatser, drages gränsen mellan norm och dispensation mellan kategorierna Ia och Iib.

Som av det följande kommer att framgå kännetecknas de sista decenniernas lagspråk av en ökad användning av presens indikativ av huvudverb. Denna presens indikativ uttrycker positiv norm eller positiv dispensation. För att i tveksamma fall pröva, vilken av dessa kategorier som föreligger, har indikativen försöksvis utbytt mot *skall* + infinitiv, resp. *får* + infinitiv, varvid gränsdragningen i regel blivit klar. För fastställandet av betydelsen har det ej sällan varit nödvändigt att gå till förarbetena för att finna lagstiftarens intention. Den ökade användningen av presens indikativ har visserligen givit lagspråket en modernare prägel, men detta har stundom skett på klarhetens bekostnad.

Mot huvudsatsernas fyra innehållskategorier positiv norm, positiv dispensation, negativ norm och negativ dispensation svarar i de undersökta texterna följande uttryck i den omfattning som siffrorna anger.¹

	RB (1-16: 2)	ÄB (hela)	JBr (delar)
<i>Positiv norm</i>			
pres. ind. av huvudverb	63	85	198
pres. ind. av <i>hava</i> +supinum	-	3	-
pres. ind. av <i>vara</i> +perf.part.	-	6	8
pres. ind. av <i>skola</i> +inf.	130	212	101
pres. ind. av <i>hava</i> +att+inf.	1	4	-
pres. ind. av <i>vara</i> +pliktig att+inf.	-	11	-
pres. ind. av <i>vara</i> +skyldig att+inf.	-	-	7
pres. ind. av <i>äga</i> (=skall)+att+inf.	-	-	1
pres. ind. av <i>kunna</i> (=skall)+inf.	-	1	1
pres. ind. av <i>ankomma</i> (på ngn)+att+inf.	2	1	-
pres. ind. av <i>åligga</i> +att+inf.	1	4	5
pres. ind. av <i>tillkomma</i> +att+inf.	2	-	-
pres. konj. av huvudverb (inkl. <i>vara</i>)	72	8	-
pres. konj. av <i>vara</i> +perf. part.	3	-	-
pres. konj. av <i>vara</i> +skyldig att+inf.	10	-	-
pres. konj. av <i>åligga</i> +att+inf.	2	-	-
pres. ind. av <i>böra</i> +inf.	2	2	1
<i>Positiv dispensation</i>			
<i>må</i> +inf.	78	36	-
pres. ind. av <i>äga</i> +inf.	1	31	46
pres. ind. av <i>få</i> +inf.	-	-	33
pres. ind. av <i>vara</i> +behörig att+inf.	-	1	-
pres. ind. av <i>vara</i> +berättigad att+inf.	-	1	1
pres. ind. av <i>vara</i> +berättigad till+verbalst subst.	-	-	1
pres. ind. av <i>kunna</i> +inf.	3	-	2
pres. konj. av <i>äga</i> +inf.	39	-	-
pres. ind. av huvudverb	3	-	-
<i>Negativ norm</i>			
pres. ind. av huvudverb+neg.	2	17	36
<i>må</i> +negation+inf.	49	29	-

¹ I vissa verb sammanfaller presens indikativ och presens konjunktiv formellt i *s*-passivum. Vid modusbestämningen av dylika verb har i viss utsträckning analogislut tillämpats. Det hade icke varit lämpligt att i alla de undersökta texterna arbeta med en särskild kategori »*s*-formad pres. ind./pres. konj.».

	RB (1-16: 2)	ÄB (hela)	JBr (delar)
pres. ind. av <i>skola</i> +neg.+inf.	-	14	-
pres. ind. av <i>äga</i> +neg.+inf.	-	2	5
pres. ind. av <i>få</i> +neg.+inf.	-	-	17
pres. ind. av <i>vara</i> +neg.+part.	-	-	3
pres. konj. av huvudverb+neg.	3	-	-
pres. konj. av <i>vara</i> +neg.+ <i>behörig att</i> +inf.	1	-	-

Negativ dispensation

pres. ind.+neg.	-	1	3
pres. ind. av <i>vara</i> +neg.+ <i>skyldig att</i> +inf.	1	2	2
pres. ind. av <i>vara</i> + <i>fri från skyldighet att</i> +inf.	-	1	-
pres. ind. av <i>behöva</i> +neg.+inf.	-	-	1
pres. ind. av <i>erfordras</i> +neg.	1	-	-
pres. konj. av <i>vara</i> + <i>skyldig att</i> +inf.	1	-	-
pres. konj. av <i>vara</i> +neg.+ <i>erforderlig(t)</i>	1	-	-
pres. konj. av <i>vara</i> +neg.+ <i>nödigt</i>	2	-	-
Summa	473	472	472

De tre undersökta källorna har ungefär samma fördelning mellan de fyra huvudkategorierna. Dock är den positiva dispensationen något vanligare i RB än i ÄB och JBr. I tabellform kan fördelningen illustreras sålunda.

	RB	ÄB	JBr
Positiv norm	288 (61 %)	337 (71 %)	322 (68 %)
Positiv dispensation	124 (26 %)	69 (15 %)	83 (18 %)
Negativ norm	55 (12 %)	62 (13 %)	61 (13 %)
Negativ dispensation	6 (1 %)	4 (1 %)	6 (1 %)
Summa	473 (100 %)	472 (100 %)	472 (100 %)

Mot den högre frekvensen av uttryck för positiv dispensation i RB svarar en lägre frekvens av uttryck för positiv norm i samma text.

Vi går därefter över till att granska de olika lagarnas språkliga särdrag.

RB:s profil kan tecknas sålunda:

För att uttrycka positiv norm används i nära hälften av alla fall presens indikativ av hjälpverbet *skola*+infinitiv eller (undantagsvis) annan form av sammansatt predikat med den finita verbformen i indikativ. I nära en fjärdedel av fallen används presens indikativ av huvud-

verb och i exakt en fjärdedel av fallen används pres. konj. av huvudverb. I resterande fall används sammansatt predikat med det finita verbet i konjunktiv.

Positiv dispensation uttrycks i nära två tredjedelar av alla fall genom *må*+infinitiv och i nära en tredjedel med pres. konj. av *äga*+infinitiv. Resterande fall uppvisar indikativ i växlande konstruktioner.

Negativ norm uttrycks i de allra flesta fall genom *må*+negation+infinitiv. I de resterande fallen överväger konjunktiv i förbindelse med negation.

I de få fallen med negativ dispensation överväger konjunktiv.

ÄB karakteriseras av följande drag:

I nästan tre fjärdedelar av alla de satser, som uttrycker positiv norm, används pres. ind. av verbet *skola*+infinitiv eller (undantagsvis) annan typ av sammansatt predikat med det finita verbet i infinitiv. I en fjärdedel av alla fall används presens indikativ av huvudverb och i de få resterande fallen förekommer presens konjunktiv. Samtliga konjunktivfall utgöres av den stelnade frasen »Samma lag vare . . .».

Positiv dispensation uttrycks i ÄB alltid genom indikativ. *Må*+infinitiv är något vanligare än pres. ind. av *äga*+infinitiv. Dessa två typer utgör tillsammans 97 % av alla fall. Resterande två fall innehåller presens indikativ av *vara* i förening med *behörig att*, resp. *berättigad att*+infinitiv.

Negativ norm uttryckes i ÄB i nära hälften av fallen med *må*+negation+infinitiv, i en dryg fjärdedel genom presens indikativ+negation och i knappt en fjärdedel genom pres. ind. av *skola*+negation+infinitiv. Några ytterligare ströfall med indikativ tillkommer.

Bland de få exemplen med negativ dispensation förekommer endast indikativ.

I JBr uttryckes positiv norm i flertalet fall genom presens indikativ av huvudverb (61 % av alla fall). I resterande fall möter sammansatt predikat med det finita verbet, vanligen presens av *skola* i infinitiv. Positiv dispensation uttryckes i något mer än hälften av fallen med presens indikativ av *äga*+infinitiv. I mer än en tredjedel av alla fall används presens indikativ av *få*+infinitiv. Även de resterande få fallen har indikativ.

Det vanligaste uttrycket för negativ norm i JBr är presens indikativ av huvudverb+infinitiv (59 %). Därefter i bruklighet kommer presens indikativ av *få*+negation+infinitiv, som utgör mer än två tredjedelar

av resterande fall. Även de spridda ströexemplen har indikativ. Negativ dispensation uttryckes likaså genom indikativ.

Schematiskt kan de tre stora grupperna illustreras på följande sätt. (Den fjärde gruppen är alltför fåtalig för att erbjuda lämpligt jämförelsematerial.)

Positiv norm

	RB	ÄB	JBr
pres. ind. av huvudverb	63 (22 %)	85 (25 %)	198 (61 %)
övriga konstr. med ind.	138 (48 %)	244 (73 %)	124 (39 %)
pres. konj. av huvudverb	72 (25 %)	8 (2 %)	- -
övriga konstr. med konj.	15 (5 %)	- -	- -
Summa	288 (100 %)	337 (100 %)	322 (100 %)

Positiv dispensation

	RB	ÄB	JBr
<i>må</i> +infinitiv	78 (63 %)	36 (52 %)	- -
pres ind. av <i>få</i> +infinitiv	- -	- -	33 (40 %)
pres. ind. av <i>åga</i> +inf.	1 (1 %)	31 (45 %)	46 (55 %)
övriga fall med indikativ	6 (5 %)	2 (3 %)	4 (5 %)
pres. konj. av <i>åga</i> +inf.	39 (31 %)	- -	- -
Summa	124 (100 %)	69 (100 %)	83 (100 %)

Negativ norm

	RB	ÄB	JBr
pres. ind. av huvudverb+neg.	2 (4 %)	17 (27 %)	36 (59 %)
<i>må</i> +neg.+inf.	49 (89 %)	29 (47 %)	- -
pres. ind. av <i>skola</i> +neg.+inf.	- -	14 (23 %)	- -
pres. ind. av <i>få</i> +neg.+inf.	- -	- -	17 (28 %)
övriga konstr. med indikativ	- -	2 (3 %)	8 (13 %)
konstr. med konj.+negation	4 (7 %)	- -	- -
Summa	55 (100 %)	62 (100 %)	61 (100 %)

Vi skall så följa den förändring av uttrycken från text till text som i absoluta och relativa tal kan utläsas ur denna tablå, varvid de olika typerna samtidigt exemplifieras.

Den undersökta delen av RB innehåller sammanlagt 129 huvudsatser vilkas predikat utgöres av presens indikativ av hjälpverbet *skola*+infinitiv. Med denna typ har i ovanstående tablå över uttryck för positiv norm sammanförts de övriga i huvudtablå (s. 112) upptagna, spridda typerna av sammansatt predikat med det finita verbet i indikativ. I

dessa senare typer har verbets finita del (jämte däri eventuellt ingående adjektiv) samma funktion som ett modalt hjälpverb.

Vid sidan av dessa modalkonstruktioner, med finit verb i indikativ, förekommer i RB konjunktiv i såväl huvudverb som vissa konstruktioner med sammansatt predikat.

Konjunktiven i RB förefaller vara ojämnt motiverad. Konjunktiven har en klart bjudande innebörd i exempel av följande typ: »Häradshövdingen fördele efter samråd med nämnden tjänstgöringen mellan nämndemännen . . .» (RB 1: 5). »Föres klagan, lände valet dock till efterrättelse, om ej rätten förordnar annat» (RB 4: 7). »Rätten pröve, ehuru klagan ej föres, den valdes behörighet» (RB 4: 7).

Eftersom lagen som sådan är att fatta som konungens med riksdagen utfärdade bestämmelser för handlande, har det legat nära till hands för lagtextförfattaren att tillgripa konjunktiv även när budkaraktären icke är särskilt framträdande. I RB 1: 14 läses t.ex.: »Om särskild sammansättning av underrätt vid behandling av vissa mål gälle vad därom är stadgat.» Textförfattaren har här givetvis endast velat fästa uppmärksamheten på förefintligheter av vissa bestämmelser rörande underrätts sammansättning vid behandlingen av vissa mål; han har däremot knappast haft behov av att understryka dessa bestämmelsers giltighet. Det är kanske anakronistiskt att anmärka på den använda konjunktiven, men uppenbarligen har den icke varit starkt motiverad.

I konstruktioner med sammansatt predikat av annat slag än *skola* överväger konjunktiv över indikativ i RB. Med indikativ står endast ett fåtal exempel: »... advokatsamfundets styrelse . . . har att tillse, att advokat . . .» (RB 8: 6). »På rättens ordförande ankommer att upprätthålla ordning vid rättens sammanträden och att meddela därför nödiga föreskrifter» (RB 5: 9). »Det åligger advokat att hålla . . .» (RB 8: 4). »Hovrätt tillkommer att som första domstol upptaga mål om ansvar . . .» (RB 2: 2). »Högsta domstolen tillkommer att som första domstol upptaga mål om ansvar . . .» (RB 3: 3). Häremot står 12 likartade fall med konjunktiv. Ex.: »Vill ombud avsäga sig partens talan, åligge honom att på grund av fullmakten bevaka partens rätt, till dess . . .» (RB 12: 18). »... parten åligge att till bestridande av nödig kostnad för egendomens förvaltning erlægga förskott . . .» (RB 15: 7). Härtill komma 10 fall av typen *vare skyldig att* + infinitiv. Ex.: »Nämndeman, som entledigats eller eljest avgått, vare, om han alltjämt är valbar, skyldig att fortfarande fullgöra uppdraget, till dess . . .» (RB 4: 9).

I denna grupp av exempel förefaller konjunktion överflödig. Det sammansatta predikatets finita del har till uppgift att utmärka huvudverbets preceptiva modalitet. Antingen det står *åligger att* + infinitiv eller *åligge att* + infinitiv kan presens av *åligga* + *att* utbytas mot *skall*. Konjunktionen understryker kanske budkaraktären, men denna är i och för sig redan uttryckt genom det sammansatta predikatets finita verb.

I RB kommer presens indikativ först i tredje rummet bland de kategorier som uttrycker positiv norm. Ex.: »I häradsrätt dömer häradshövdingen med nämnd» (RB 1: 4). »Äro i tingslag flera tingsställen, fördelas tingen mellan dem» (RB 1: 7). »Nämndeman utses genom val» (RB 4: 5). »Till allmän tolk så ock till tolk för den som är döv eller stum utgår ersättning enligt vad därom är särskilt stadgat» (RB 5: 8). Givetvis avser författaren av lagtexten icke att med indikativen beskriva eller berätta utan att i så komprimerad form som möjligt ange ofrånkomliga handlingsnormer. Modusvalet är här stilistiskt betingat; indikativen har, som Carl Ivar Ståhle visat (Syntaktiska och stilistiska studier i fornnordiskt lagspråk s. 30 ff.), gamla anor som uttryck för positiv norm.

I samtliga dessa exempel kunde indikativen av huvudverb ha utbytt mot presens indikativ av *skola* + infinitiv.

Från denna typ av indikativ måste den typ skiljas, där konungen är subjekt. Ex.: »Om indelning i tingslag förordnar Konungen» (RB 1: 1). »Erfordras flera nämndemän, bestämmer Konungen deras antal» (RB 1: 5). »När med hänsyn till häktets belägenhet eller eljest skäl äro därtill, förordnar Konungen särskild . . .» (RB 1: 16). Rättegångsbalken föreskriver icke vilka åtgärder Konungen skall vidtaga, Konungen meddelar i lagen vilka åtgärder han i vissa situationer vidtager eller kan tänkas vidtaga. Indikativen blir därför ett naturligt modus och presens oavsett tidssyftningen lämpligt tempus. Typen är språkligt föga intressant och kommer icke att följas genom de andra lagtexterna. Om exempel av detta slag frånräknas sjunker frekvensen av indikativ bland de positiva satserna.

I ÄB har frekvensen av presens indikativ ökat något. Samtidigt har konjunktionen försvunnit ur såväl enkla som sammansatta predikat med undantag för den formelartade typen »Samma lag vare . . .». Typen *skall* + infinitiv har ökat mycket kraftigt. Det ligger nära till hands att tolka detta så, att man låtit *skall* + infinitiv ersätta den bjudande konjunktionen.

Emellertid visar en genomgång av de sakkunnigas förslag till ÄB att utvecklingen var något mera komplicerad. De sakkunniga hade i sitt förslag endast i ringa utsträckning använt presens indikativ med bjudande funktion. De hade gjort rikligt bruk av det modala hjälp verbet *skola* och i andra hand använt presens konjunktiv. Vid departementsbehandlingen utbyttes konjunktiven med ovan nämnt undantag i regel mot presens indikativ; endast i ringare utsträckning utbyttes den mot modalt hjälpverb + infinitiv. Utredningen skriver t.ex. »Förordnande till annan . . . vare utan verkan . . .» (9: 2); »Hälften . . . vare hans laglott» (7: 1); »Finnes ej arvinge . . . tillfalle arvet en fond . . .» (5: 1) Den slutliga lagtexten har på motsvarande ställen: » . . . är utan verkan . . .»; » . . . utgör hans laglott»; » . . . skall arvet tillfalla . . .».

Den höga frekvensen av modalt hjälpverb i ÄB beror alltså i första hand på utredningen och i andra hand på departementet. Däremot är konjunktivens eliminerande helt departementets verk, och genom departementets textändringar får indikativerna av huvudverb en något högre frekvens i ÄB än i RB.

Även lagberedningens förslag till jordabalk 1960 gjorde flitigt bruk av modala hjälpverb och konjunktiv och det reviderade förslaget av år 1963 visade ingen språklig avvikelse härifrån. I lagrådsremissen ändrades konjunktiv till indikativ; endast sparsamt skedde ändring till hjälpverbskonstruktion. Betydligt oftare utbyttes i remissen hjälpverbskonstruktioner mot ren indikativ. Direkta jämförelser försvåras emellertid av att lagtexten omarbetades ganska kraftigt före införandet i lagrådsremissen.

Det bör märkas att JBr:s höga frekvens av presens indikativ delvis beror på att texten innehåller ett bland lagtexter osedvanligt högt antal hänvisningar till andra lagrum av följande typer: »Bestämmelserna i 7 kap. 11–13 §§ . . . äga tillämpning utan hinder av att . . .» (JBr 17: 3). »Om uppläggandet och förandet av fastighetsbok och tomträttsbok gälla särskilda bestämmelser» (JBr 19: 1).

Då indikativ i normalprosan har beskrivande eller berättande funktion, medan påbud normalt uttrycks på annat sätt, har JBr:s språk genom favoriseringen av presens indikativ i bjudande funktion avlägsnat sig från sakprosans övriga grenar. Lagtextförfattaren har skapat ett nytt konstspråk och sökt länka in utvecklingen på banor som sakprosan i övrigt icke kan tänkas följa. I vissa situationer kan en text misstolkas, om man använder indikativ för att uttrycka absolut norm. I det 1963

framlagda förslaget till ny regeringsform (SOU 1963: 16) formulerades 5 kap. 14 § sålunda: »Vid tjänstetillsättning skall avseende fästas allenast vid förtjänst och skicklighet.» Om *skall* . . . *fästas* här hade utbytt mot *fästes*, hade paragrafen lätt kunnat fattas som beskrivning av beföringssystemet i en utopisk stat.

Dylika extrema fall förekommer icke i JBr. Likväl används stundom presens indikativ när det anges att viss person – som kan tänkas vilja tredskas – skall handla på visst sätt. Ex.: »De med fördelningen förenade kostnaderna betalas av fastighetsägaren» (JBr 13: 20). »Sammanträde för fördelningen hålles så snart det kan ske» (ib.).

I RB uttrycktes den positiva dispensationen genom *må*+infinitiv (huvudtyp) och presens konjunktiv av *äga*+infinitiv (huvudvariant). Resterande fall innehålla presens indikativ av *kunna*+infinitiv eller huvudverb i indikativ. I ÄB har konjunktiv av *äga* ersatts av indikativ av samma verb. Samtidigt har frekvensen av *äga* ökat kraftigt på be- kostnad av *må*.

De ärvdabalkssakkunnigas förslag till lagtext hade samma fördelning mellan *må* och *äga* som den senare antagna balken. Vid departementsbehandlingen utbyttes presens konjunktiv av *äga* mekaniskt mot indikativ av samma verb.

I JBr saknas verbet *må* som uttryck för positiv dispensation. Utredningarna hade begagnat lagspråkets hävdvunna *må*, men detta har mekaniskt utbytt mot presens indikativ av verbet *få*. Likaså har utredningarnas presens konjunktiv av *äga* mekaniskt utbytt mot presens indikativ. Departementet har under den kraftiga överarbetningen av sakkunnigförslagen därjämte stundom låtit verbet *äga* ersätta andra konstruktioner. Ex.: »Borgenär äger erhålla betalning enligt 3 § även om fordringen preskriberats eller . . .» (JBr 6: 4). Utredningarna hade på motsvarande ställe (8: 11): »Borgenärs rätt att göra panträtten gällande är oberoende av att hans fordran preskriberats eller . . .». JBr har i 6: 19 följande bestämmelse: »Svara fastigheter för fordran på grund av gemensam in-teckning och skall någon av fastigheterna säljas på exekutiv auktion på begäran av annan rättsägare än borgenären, äger denne indraga även en eller flera av de . . .» Häremot svarade i jordabalksutredningens förslag 1963: »Innehavare av gemensam panträtt i flera fastigheter är, om någon av dem skall på begäran av annan än panthavaren särskilt säljas i den ordning utsökningslagen bestämmer, berättigad att i försäljningen indraga jämväl de övriga . . .» (8: 29).

Departementets favorisering av det redan i utredningarna flitigt utnyttjade verbet *äga* har som justitierådet Hellquist påpekar i den ovan nämnda artikeln fått vissa ur estetisk synpunkt olyckliga konsekvenser. I JBr används gärna verbet *äga* som modalt hjälpverb och dessutom begagnas det ofta som huvudverb i uttrycket *äga tillämpning*. Och slutligen handlar lagen ofta om *ägare*, *fastighetsägare*, *äganderätt* och *rättsägare*.

Förbud uttrycks i RB vanligen genom hjälp verbet *må* i förening med negation. Ex.: »Till huvudförhandling må ej utan synnerliga skäl . . . utsättas flera mål, än att de . . .» (RB 1: 15). »Ej må den utöva domarämbete, som är omyndig eller i konkurstillstånd» (RB 4: 1).

Förbud framställes vidare genom presens konjunktiv i förening med negation i några exempel i det undersökta partiet av RB. Ex.: ». . . vad nu sagts gälle dock ej tvist, som avses i 13 §» (RB 10: 17). »Mot rätten och motparten vare . . . avsägelse ej gällande, innan den . . .» (RB 12: 18). Likaså med presens konjunktiv av verbet *vara* som del av ett sammansatt predikat: »Ej vare på grund av vad i detta kapitel stadgas rätten behörig att upptaga . . .» (RB 10: 17).

Presens indikativ förekommer i denna funktion i förening med negation i två fall av texten: »Vad nu är stadgat avser ej mål, som . . .» (RB 3: 4). »Såsom ändring av talan anses icke, att käranden . . . åberopar ny omständighet . . .» (RB 13: 3). Förbudskaraktären kan förefalla svag, men det bör märkas att samma lagtext använder hjälpverbskonstruktion för att uttrycka lagbud av motsatt innebörd.

I det för statistiskt bruk totalexcerperade partiet av RB används icke hjälp verbet *skola* i samband med förbud. Helt saknas dock icke denna konstruktionstyp i RB. Såsom exempel därpå kan anföras RB 32: 6: »Underlåter den som enligt rättens beslut skall infinna sig vid rätten eller eljest fullgöra något i rättegången att ställa sig det till efterrättelse och förekommer anledning, att han har laga förfall, skall underlåtenheten icke leda till påföljd eller eljest läggas honom till last i rättegången.»

En helt annan bild företer ÄB, där konjunktiven helt saknas i förbuden och presens indikativ och *skola*-konstruktioner tillsammans har något högre frekvens än *må*-konstruktionerna. Av intresse är här främst att granska de typer, vilkas användning ökat.

Det är i ÄB framför allt verben *vara* och *äga*, som står som finita verb i presens indikativ för att i förbindelse med negation uttrycka förbud.

Sålunda möter »är ej gällande» i 4: 5, 13: 1, 13: 2, 13: 3 och 17: 3, »är ej ogiltig» i 18: 4, »är icke bindande» i 10: 5, »är ej bindande» i 18: 3; »äger ej rum» i 4: 2 och 4: 4, »äga icke tillämpning» i 8: 9 osv. Annat verb möter i samma funktion i strödda fall: »medför ej hinder» (10: 4), »utgör ej hinder» (20: 9), »länder ej till inskränkning» (19: 13).

De sakkunnigas förslag till lagtext hade i samtliga jämförbara fall presens konjunktiv. Ur språklig och innehållsmässig synpunkt har modusbytet icke medfört olägenhet. Tvärtom har texten i detta hänseende på ett lyckosamt sätt bringats i större överensstämmelse med sakprosan i övrigt.

Konstruktionen *skola*+negation+infinitiv, som utnyttjades mycket sparsamt i RB, kom till betydligt utvidgad användning i ÄB. Konstruktionen hade väsentligen samma användning i de ärvdabalkssakkunnigas förslag som i den slutliga lagtexten – endast ett fall har påträffats, där en presens konjunktiv utbytt mot *skola*-konstruktion – och typen återfanns på motsvarande textställen även i 1928 års lag om arv. Den ökning, som typen visar vid en jämförelse med RB, beror således icke på någon språklig reformsträvan från utredning eller departement utan på ett konserverande av äldre språkligt skick inom arvslagstiftningen.

I ungefär hälften av de antecknade fallen används *skola*+negation+verb i förbindelserna »skall ej gälla» (3: 7, 20: 5) och »skall ej äga tillämpning» (3: 8, 8: 5, 21: 16, 21: 19). I övrigt möter spridda fall.

De två fall som i tablån s. 115 betecknats som »övriga konstruktioner med indikativ» utgöres såsom av tablån s. 113 framgår av presens indikativ av *äga*+negation+infinitiv: »Andra skyldemän än ovan sägs äga ej ärva» (ÄB 2: 4). »Är viss egendom . . . besvärad av panträtt . . . äger testamentstagaren icke i anledning därav njuta ersättning» (ÄB 11: 5).

Det kan vara skäl att här något gå in på skillnaden mellan *skall*+negation+infinitiv och *må*+negation+infinitiv. Båda uttrycker ett förbud, men de kan icke restlöst ersätta varandra. *Skall*+negation+infinitiv uttrycker den konträra motsatsen till positiv norm; stryker man negationen, får man ett kategoriskt lagbud. *Må*+negation+infinitiv uttrycker däremot den kontradiktoriska motsatsen till en positiv dispens; stryker man negationen, får man ett dispenserande lagbud.

I ÄB används den förra konstruktionen framför allt för att utsäga något om vissa omständigheter, sakförhållanden o.d. Den är i detta hänseende ekvivalent till konstruktionen presens indikativ av huvud-

verb+negation. Det aktivt konstruerade predikatets subjekt kan ej tänkas försatt i en valsituation eller över huvud självt handla på visst sätt.

Annorledes förhåller det sig med de negerade *må*-konstruktionerna. Typen illustreras nedan med ett antal på varandra följande exempel från balkens början: »Ej må efterlevande make genom testamente förordna . . .» (ÄB 3: 1). »Talan härom må dock ej väckas, sedan . . .» (ÄB 3: 3). »Var vid dödsfallet gåva . . . ej fullbordad, må den ej göras gällande, i den mån det . . .» (ÄB 3: 3; 7: 4; 8: 4). »Ej må i sådant förordnande olikhet göras mellan syskon, vilka ej äro . . .» (ÄB 9: 2).

I det första av dessa exempel befinner sig en testator, satsens subjekt, i en valsituation, men det ena alternativet är icke tillåtligt. I de senare exemplen möter passivkonstruktioner, där en agens är underförstådd; denne kan tänkas vilja handla på sätt, som lagrummet förbjuder.

Lika klara är icke alla fall. I ÄB 8: 1 stadgas: »Bidrag, varom nu sagts, må ej lända till minskning av annan bröstarvinges arvslott, såvida han . . .». Häremot kan ställas 6: 2: »Kostnader, som fader eller moder nedlagt å barns uppehälle och utbildning, skola ej avräknas å dess arv, såvitt den som . . .». I det senare fallet är det fråga om en mekanisk tillämpning av ett lagbud, i det förra fallet förbjöds en handling – att låta barn utfå underhållsbidrag ur kvarlåtenskap innan arv skiftas – om denna handling skulle medföra viss konsekvens för annan. *Skola* och *må* kan ej saklöst utbytas mot varandra ens i dessa exempel.

I JBr saknas *skola*+negation+infinitiv. Denna konstruktionstyp var rikligt företrädd i de sakkunnigas förslag 1960, betydligt rikligare än i det förslag till rättegångsbalk som framlades 1938 av en sakkunnigkommitté under ledning av samma ordförande. Justitiedepartementet, som hade accepterat den negerade *skola*-konstruktionen i 1954 års förslag till ärvdabalk, utbytte emellertid denna konstruktion mot presens indikativ+negation i JBr. (Detta betyder icke att typen presens indikativ+negation skulle saknas bland förbudsuttrycken i utredningarnas förslag till lagtext. 1963 års förslag har t.ex. i 8: 28 följande stycke: »Bestämmelserna i detta lagrum hindra icke, att . . .».)

Liksom i uttryck för positiv dispensation har i uttryck för negativ norm förslagens *må* utbytt mot presens indikativ av *få* i det förslag till jordabalk, som justitiedepartementet remitterat till lagrådet. Den växling mellan presens indikativ av huvudverb+negation och presens indikativ av *få*+negation, som JBr uppvisar i uttryck för negativ norm

återspeglar således i allt väsentligt utredningarnas växling mellan *skola* + negation + infinitiv eller presens indikativ + negation och *må* + negation + infinitiv.

Bland JBr:s fåtaliga övriga uttryck för negativ norm märkes flera fall av sammansatt predikat med *äga* som finit verb. Ex.: »Denne äger dock icke avverka skog annat än till husbehov och ej heller avhända fastigheten annat än dess vanliga avkastning» (JBr 4: 10). »Den som avträder egendomen äger ej utan den vinnandes samtycke föra bort . . .» (JBr 5: 6). »Framställes ej sådant yrkande eller förfaller det, äger borgenären ej ur köpeskillingen . . . erhålla betalning med . . .» (JBr 6: 19). I samtliga fall där JBr har presens indikativ av *äga* + negation, har utredningsförslagen annan konstruktion, i regel *må* + negation + infinitiv.

JBr:s växling mellan *få* eller *äga* + negation + infinitiv och presens indikativ av huvudverb + negation motsvarar i funktionellt och semantiskt hänseende ÄB:s växling mellan *må* + negation + infinitiv å ena sidan och *skola* + negation + infinitiv eller presens indikativ av huvudverb + negation å andra sidan.

Uttrycken för negativ dispensation är för få för att man skall kunna tala om separata utvecklingstendenser inom denna kategori. Det är ett led i en större tendens till modernisering av språket när justitiedepartementet även inom denna kategori låter konjunktiv ersättas av indikativ i ÄB och JBr. Förslagen till ÄB och JBr hade konjunktiven kvar även inom denna kategori.

Vad ordvalet beträffar är det värt att notera användningen av det vardagliga verbet *behöva* i JBr: »Sedan dom varigenom lösesumman blivit bestämd vunnit laga kraft, skall lösesumman inom en månad nedsättas hos länsstyrelsen. Nedsättning behöver dock icke ske tidigare än en månad före den dag till vilken uppsägningen ägt rum» (JBr 13: 18). 1963 års förslag hade på motsvarande ställe (15: 18) en tyngre och mindre klar konstruktion: »Sedan dom, varigenom löseskillingen blivit bestämd, vunnit laga kraft, skall löseskillingen inom en månad nedsättas hos länsstyrelsen, dock ej i något fall tidigare än en månad före den dag till vilken uppsägning ägt rum.» Lagberedningen hade 1960 samma formulering på motsvarande ställe (17: 18). Otvivelaktigt motsvaras tanken bättre av JBr:s formulering än av utredningarnas. I JBr:s motivdel anges att de vidtagna ändringarna av ifrågavarande paragraf är av formell natur.

Resultatet av denna undersökning är trefaldigt. För det första har

påvisats de faktiska förändringarna av uttryckssystemet från lag till lag under c:a ett kvarts sekel. För det andra har det påvisats att dessa förändringar i betydande grad tillkommit genom ingripanden från justitiedepartementet sida. Och för det tredje har det på en rad punkter visats hur justitiedepartementets språkändringar ägt rum; i vissa fall genom tämligen mekaniskt utbyte av viss grammatisk kategori mot en annan, i andra fall genom ändring av ordbeståndet i viss riktning.

De olika utredningarnas betydelse för den språkliga utvecklingen har icke gjorts till föremål för särskild undersökning. Medan de stilistiska skillnaderna mellan utredningarnas och departementets språkbruk upprepade gånger framhållits, har de eventuella novationerna i utredningarnas språk helt förbigåtts. (Det vore väl värt att i samband med en undersökning av den svenska kansliprosans snabba utveckling under de senaste decennierna även indraga utredningarnas språk, detta vad såväl lagförslag som motiveringar beträffar.)

Undersökningens syfte har varit historiskt-deskriptiv. Emellertid har de normativa synpunkterna icke helt kunnat hållas borta. Kungl. Maj:ts kansli söker idag driva en aktiv och radikal språkvårdspolitik inom lagspråkets domäner. Som ett led i nydaningsarbete har bl.a. genom statsrådsberedningen utarbetats en PM den 25 jan. 1967 med titeln Språket i lagar och andra författningar. Det språkliga program som där skisseras har otvivelaktigt ett nära samband med de språksträvanden som kommit till synes i JBr. Lagspråket är lika litet som någon annan stilart oföränderligt. Om man skall söka dirigera den språkliga utvecklingen genom promemorior från kanslihuset, är det emellertid ytterst viktigt att de lagförslag som tillkommer i åttlydnad av dylika promemorior, utsätts för intensiv analys och värderande granskning av såväl språkmän som erfarna jurister.

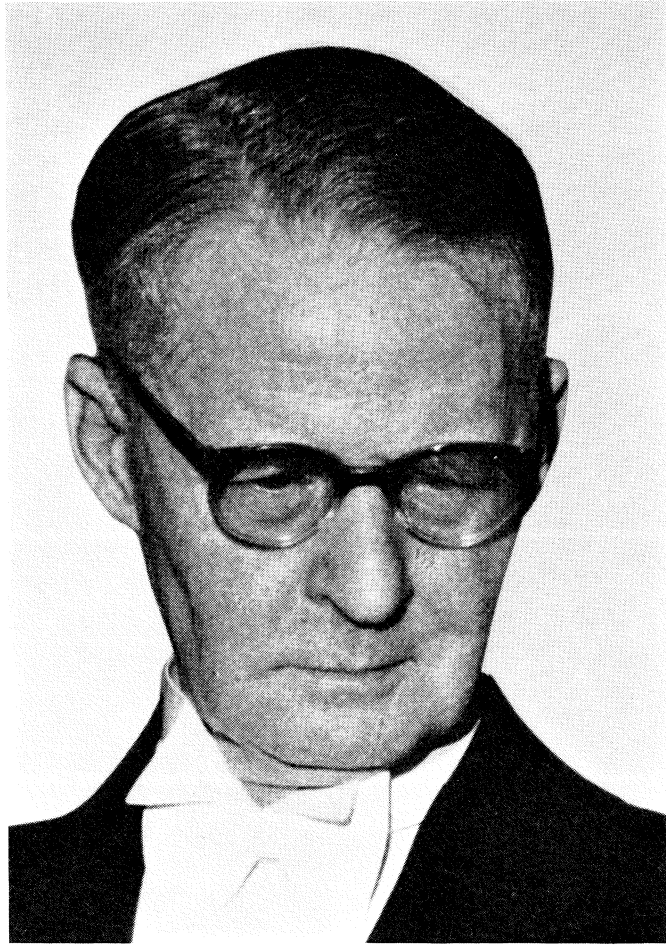
KÄLLOR

- Processlagberedningens förslag till rättegångsbalk. 1. Lagtext. 2. Motiv. (SOU 1938: 43-44.)
- Sveriges Rikes Lag. Sjuttioandra upplagan. Stockholm 1950.
- Ärvdabalk. Förslag av ärvdabalkssakkunniga. (SOU 1954: 6.)
- Svensk Författningssamling 1958: 637.
- Lagberedningens förslag till jordabalk m.m. 1. Lagtext. 2. Motiv till balken. (SOU 1960: 24-25.)
- Reviderat förslag till jordabalk m.m. Avgivet av särskild utredningsman (Jordabalksutredningen). (SOU 1963: 55.)
- Remiss till lagrådet den 11 febr. 1966 av förslag till Ny jordabalk. Motiv. Bilagor,

BØGGILD-ANDERSEN

AV

STURE WALLER

20.6.1898-9.2.1967

Den 9 februari 1967 avled professorn i historia vid universitetet i Århus Carl Olaf Bøggild-Andersen, som sedan 1946 tillhörde Vetenskaps-Societeten i Lund. Han var född den 20 juni 1898 i Brønderslev på nordligaste Jylland men gick i skola i Köpenhamn, vid vars universitet han 1925 blev mag. art. och 1936 dr phil. Han var då sedan 1933 bibliotekarie vid Det kongelige bibliothek och 1939 återvände han till Jylland som professor vid det unga universitetet i Århus.

Bøggild-Andersen blev första gången känd för Nordens historiker genom ett inlägg i debatten om drottning Kristina i form av en recension i dansk Historisk Tidsskrift 1932, där han dels starkt betonade vikten av en kritisk granskning av allt befintligt källmaterial för att nå så säkra resultat som möjligt, dels framhävde såväl nödvändigheten av som svårigheten vid en psykologisk tolkning av en historisk personlighet: »Historieforskning er en vanskelig videnskab, og dens største vanskeligheder indfinder sig, naar den er hørt op at være videnskab.»

Samma dubbla aspekt präglar Bøggild-Andersens egen 1936 ventilerade doktorsavhandling »Statsomhvæltningen i 1660», en mäktig volym i kvartoformat. I fråga om kritisk granskning av ett med stor omsorg sammanbragt omfattande källmaterial av skiftande värde har framställningen ansetts så värdefull, att den rekommenderats unga svenska historiker till studium såsom i detta avseende metodiskt förebildlig. Då källmaterialet trots allt ej medger några säkra slutsatser om vem som var »det store Hiuul» vid omvälvningen, söker författaren med hjälp av psykologiska argument fastställa detta. Hur principiellt berättigat detta än kan sägas vara, har resultatet nog ej utan skäl ansetts diskutabelt.

En väsentlig orsak till att den psykologiska tolkningen blivit omstridd torde vara, att den stora avhandlingen egentligen blott var ett förarbete till en biografi över den danske statsmannen Hannibal Sehested och att författaren därigenom lätt kunde löpa risk att överskatta sin hjältes in-

satser t.ex. vid det danska enväldets införande. Av den egentliga biografien föreligger blott den 1946 publicerade första delen, ett i och för sig mycket omfattande verk på över 600 sidor. Författaren har velat skildra Sehesteds verksamhet mot bakgrund av en utförlig framställning av tidsförhållandena. Mångsidigheten och mängden av fakta ha ansetts göra framställningen något svåröverskådlig och mindre lättläst. Trots sitt oavslutade skick har verket emellertid av en framstående svensk historiker betecknats som »en imponerande prestation av en lärd forskare och en fin skribent», som haft »tålmod och energi och hängivenhet nog att söka väcka till liv ett helt historiskt skede» (Ingvar Andersson).

Utöver sitt specialområde, Danmark vid 1600-talets mitt, uppmärksammade Bøggild-Andersen även andra nog så skiftande problem. Här må blott erinras om hans bidrag till dansk tidningshistoria (Af Jyllands-Postens saga 1946) och om hans sista publicerade större studie, om Poul Helgesen (i dansk Historisk Tidsskrift 1957), en inträngande källkritisk studie. Bøggild-Andersen skrev även populära översikter av enväldesperioden 1660–1770 i Gyldendals Verdenshistorie (1937) och av Kristian IV:s tid i Schulz' Danmarkshistorie (1942). Den senare har av en högst kompetent bedömare betecknats som »ualmindelig fyldestgørende» (Astrid Friis).

Redan 1930 drabbades Bøggild-Andersen under den nordiska arkivkommissionens arbete i Sovjetunionen av ett nervsammanbrott, till vilket enligt hans egen uppgift bidrog dels överansträngning, dels »de meget sterkt virkende politisk-sociale indtryk som jeg der modtog». Ohälsa torde ha medverkat till att såväl det stora verket om Sehested som den mindre studien om Poul Helgesen aldrig fullbordats. Samma orsak torde förklara, att Bøggild-Andersen för Nordens historiker åtminstone av den något yngre generationen personligen var tämligen obekant. Vid den nordiska historikerkongressen i Århus 1957 var han emellertid som äldste historieprofessor vid värduniversitetet mötets president och höll därjämte ett föredrag om Poul Helgesen och Kristian II. De närvarande bevara säkert ett levande minne av såväl den smärta gestalten som – framför allt – den personliga och medryckande talekonst som präglade framställningen.

KNUD FABRICIUS

AV

JERKER ROSÉN

13.8.1875–30.6.1967

Knud Fabricius föddes den 13 augusti 1875 som son till prästen och historikern Adam Fabricius i Århus. När fadern 1889 pensionerades och med familj flyttade till Köpenhamn, sattes sonen i Metropolitan-skolan där. Han var emellertid, som han själv sedermera uttryckte det, »en sløv og forkuet skoledreng» och togs ur skolan. Efter att under någon tid ha varit i apotekslära tog han studenten som privatist 1895. Under de därpå följande universitetsstudierna valde han historia som huvudfack, latin och engelska som bifack. Hans lärare i historia blev Edvard Holm, Johannes Steenstrup och Kristian Erslev, av vilka den sistnämnde förmodligen kom att betyda mest för hans utveckling till forskare. Efter sin doktorsdisputation fick Fabricius 1907 anställning vid Rigsarkivet, där han stannade tills han 1917 efterträdde Steenstrup som professor. Professuren förenades med ställningen som prost på »Regensen». Först 1946 – vid 71 års ålder – lämnade han sin tjänst. Därefter fortsatte han med obrutna krafter sin vetenskapliga verksamhet till sin bortgång efter en dags sjukdom den 30 juni 1967 i en ålder av 91 år. Han fungerade bl.a. som sakkunnig vid återbesättandet av professur i Stockholm 1949.

Redan innan han avlagt sin ämbetsexamen publicerade Fabricius ett par uppsatser i dansk medeltidshistoria, »Bondeopprøret 1441» (1900) och »Den jydsk krig i efteråret 1157» (1901). Men avgörande för en av huvudlinjerna i hans fortsatta vetenskapliga verksamhet blev att han 1903 besvarade en vid Köpenhamns universitet uppsatt prisuppgift med titeln »En fremstilling af nationalitetsskiftet i de skånska landskaber i de nærmeste slægtled efter 1658». För sitt svar tilldelades han universitetets guldmedalj och resestipendier, som möjliggjorde för honom att fortsätta sina forskningar under två år i svenska arkiv, särskilt i Lund och Stockholm. Med hänsyn till ämnesvalet, de skånska landskapens försvenskning, var det naturligt att han därvid skulle komma i nära kontakt med svensk forskning och svenska forskare. Också per-

sonligen knöts han nu närmre till Sverige, då han i Stockholm lärde känna sin blivande hustru, en dotter till arkeologprofessorn Hjalmar Stolpe. Huvudresultatet av Fabricius forskning i svenska arkiv förelåg 1906 i det två volymer omfattande arbetet »Skånes övergang fra Danmark til Sverige. Studier over nationalitetsskiftet i de skånske landskaber i de nærmeste slægtled efter Brömsebro- og Roskildefredene». Den andra delen försvarade han som doktorsavhandling samma år.

De båda 1906 publicerade delarna förde skildringen fram till det dansk-svenska krigets utbrott 1675 och slutade vid en tidpunkt då de svenska åtgärderna för att åstadkomma ett verkligt nationalitetsskifte ännu knappast börjat. Den fråga, Fabricius ville ha svar på, var hur det egentligen gick till när de forna danska undersåtarna i Skånelandskapen blev svenska beträffande språk, seder och tänkesätt. För att få svar på en sådan frågeställning kunde han inte gärna sätta punkt 1675. Forskningarna måste föras fram över de avgörande händelserna under 1680- och 90-talen. Han hade också samlat material för en fortsättning och från början planerat ytterligare två band. Men andra uppgifter kom emellan. Först efter pensioneringen återupptog han sin ungdoms forskning. Man mötte nu ofta hans resliga gestalt på väg till eller från Universitetsbiblioteket eller Landsarkivet i Lund. Han stannade gärna och diskuterade sina problem med yngre forskarkolleger på samma arbetsfält. År 1958 publicerade han vid 83 års ålder fjärde och sista bandet av sitt magnum opus. Det var 52 år efter det att de båda första delarna sett dagen. Det långa uppehållet i forskningarna har givetvis medfört att de båda sista delarna fått en annan karaktär än de första. När Fabricius vid seklets början tog upp forskningarna om de skånska landskapens försvenskning var mycket litet utträttat på området. Hans verk fick därför karaktären av ett kartläggande pionjärarbete. Men när de båda sista delarna publicerades hade Fabricius blivit förekommen av en rad lundensiska forskare. Dessa delar fick till följd därav mera karaktären av den mogna vetenskapsmannens ställningstagande till andras forskningsresultat. Men hans arbete kommer under alla omständigheter att förbli det grundläggande huvudverket.

Under det mer än halva sekel, som förflöt mellan publiceringen av första och sista delen av Skånelandskapens försvenskning, var Fabricius engagerad i forskning på många olika områden. Arkivstudier i spanska och tyska arkiv liksom i det danska Rigsarkivet blottade viktigt material till belysning av det danska enväldets införande och struktur. År

1910 utgav han en biografi över »Peder Schumacher Griffenfeld», som vilade på omfattande förstudier, och tio år senare utkom hans lärdate och förmodligen också mest betydande verk, »Kongeloven. Dens tillblivelse och plads i samtidens natur- och arveretlige udvikling. En historisk undersøgelse». Den har betecknats som »en äkta vetenskaplig historisk undersökning i den rätta stora stilen, djuptgående och fullständig, kritisk och skarpsinnig». I »Det danske Folks Historie», som på 1920-talet gavs ut i 8 band, författade han det femte om »Adelsvældens dæmring og den ældre enevælde» (1929), präglad av genomgående grundlig sakkunskap.

Fabricius' forskningar var emellertid långt ifrån begränsade till 1600-talet. Det intresse för Medeltiden, som satt spår i en vetenskaplig produktion redan under studietiden, bibehöll han. Under Sverigevistelsen i början av århundradet författade han tvenne uppsatser om den mycket betydande svensk-danske stormannen, länsmannen på Gotland Ivar Axelsson Thott. Han byggde härvid på ett dittills föga utnyttjat källmaterial, Ivar Axelssons uppboräds- och räkenskapsbok för åren 1485–87, i det svenska riksarkivet. När Curt Weibulls Saxoavhandling kom ut, inledde Fabricius omedelbart en polemik genom den stora avhandlingen om »Saxos Valdemarskrønike og hans Danesaga» (1915–17). Som professor ålåg det Fabricius att meddela undervisning inte endast i Danmarks historia 1500–1715 utan också i det antika Greklands och orientens historia. Även i sistnämnda avseende visade han sin förtrogenhet med sitt ämne i de båda uppsatserna »Das antike Syrakus, eine historisch-archäologische Untersuchung» (1932) och »Sybaris, its history and coinage» (1957). Den revidering till Danmarks förmån, som verkställdes av den dansk-tyska gränsen i Slesvig efter Versaillesfreden, gav anledning till ett ökat intresse för Sønderjyllands historia. Fabricius påbörjade under 1920-talet forskningar om nationalitetskampen här på 1800-talet. De ledde till att han kom att författa band IV, omfattande åren 1805–1864, i »Sønderjyllands Historie, fremstillet for det danske folk» (1936–37).

Det som främst utmärkte Fabricius som forskare var hans gedigenhet och realism. Han hängav sig sällan eller aldrig åt luftiga teorier och han undvek att dra stora generaliserande linjer. Samtidigt som detta var hans styrka kunde det ibland också vara hans svaghet. Rädslan för teorier och generaliseringar medförde att han någon gång förbisåg naturliga sammanhang. Den kunde också leda till en polemik med forskare

av motsatt läggning, som träffade över målet, t.ex. kritiken av kollegan Erik Arups »Danmarks Historie». Men detta var undantag. Personligen var Knud Fabricius annars fridsam och vänlig. Han spred värme och mänsklighet omkring sig både personligen och i sitt vetenskapliga författarskap.

KARL GUSTAV LJUNGGREN

AV

BERTIL EJDER

6.12.1906–11.1.1967

Den 11 januari 1967 avled professorn i svenska språket vid Lunds universitet Karl Gustav Ljunggren. Med honom förlorade Vetenskaps-Societeten en av sina trågaste medarbetare. Ledamot sedan 1937 tillhörde han styrelsen från 1938 och var därunder sekreterare 1938–40, vice praeses 1945–52 och praeses 1959–61. På många sätt gjorde han Societeten utomordentliga tjänster.

En minnesteckning över Karl Gustav Ljunggren blir en minnesteckning över en mångsidig och starkt aktiv människa. Han var född 1906 i Halmstad. Student i födelsestaden 1924 avverkade han osedvanligt snabbt sina akademiska examina. Hans slutliga inriktning på studiet av de nordiska språken beror i viss mån på ett inflytande från fadern, den kände pedagogen och språkmannen lektor C. A. Ljunggren, något som han själv intygar i förordet till sin gradualavhandling, 1932. Även om detta arbete icke skulle komma att intaga något av de allra främsta rummen i den då endast tjugofemåriga författarens lärda produktion, antogs han omedelbart till docent. Ljunggren visade sig lyhörd för berättigad kritik – en egenskap som allt framgent utmärkte honom – och visste i fortsättningen att snabbt utmejsla och fullända sin teknik.

Redan 1931, före sin disputation, hade Ljunggren blivit anställd i redaktionen av Svenska akademiens ordbok. Han stannade där till 1934, då möjligheter till en friare vetenskaplig verksamhet erbjöd sig. Ytligt sett var alltså ordbokstiden endast en episod, men den blev ytterst betydelsefull för hans fortsatta gärning. Djup förtrogenhet med ordbokens samlingar blev nämligen en av förutsättningarna för hans vetenskapliga arbete till ett stycke in på 1940-talet, i viss mån under hela hans bana. Den höga kvaliteten hos denna produktion under docenttiden ledde till hans befordran till professor. Om dessa arbeten likväl numera icke återopas fullt så ofta som man skulle ha väntat, beror det på att andra, utpräglat moderna språkvetenskapliga skolors tankegångar och metoder ungefär samtidigt började arbeta sig fram inom

nordistiken, framför allt i Danmark. Längre än till en förpostfäktning under höviska former kom det dock icke. Ljunggren orienterade sig sedermera i någon mån mot de nya åskådningarna, men på det hela blev han den historiska skolan trogen.

I det nämnda meningsutbytet med en representant för den danska strukturallingvistiken hade Ljunggrens meddebattör – kanske med ett litet stänk av ringaktning – talat om den »biologisk-evolutionistiska» lingvistiken, för vilken Ljunggren med rätta betraktades som en företrädare. Hos en språkman med Ljunggrens grundsyn måste emellertid den tanken särskilt lätt uppstå: Vart leder utvecklingen? Är den ändamålsenlig och önskvärd? Vad kan göras för att styra den på ett sätt som de mest insiktsfulla kan enas om? Språkforskaren blir till språkvårdare. Säkerligen har Karl Gustav Ljunggrens fader just på denna punkt tidigt spelat en roll för honom. C. A. Ljunggrens *Stilarter och språkriktighetsregler* hade länge varit ett uppskattat hjälpmedel i modersmålsundervisningen. Dess tionde upplaga utkom 1946, den elfte 1950, kort efter sin författares död, med förord av Karl Gustav Ljunggren. Bland den senares efterlämnade papper fanns en del – icke helt nya – anteckningar och urklipp, synbarligen beräknade just för *Stilarter och språkriktighetsregler*. Han hade emellertid under tiden fått ett annat forum för sina tankar om hithörande ting.

Om »Språkforskning och språkvård» handlade helt följdriktigt Karl Gustav Ljunggrens installationsföreläsning, då han 1940 trettioårig tillträdde ämbetet som den förste professorn i svenska språket vid Lunds universitet. Nämnden för svensk språkvård, bildad 1944, fick redan från början i honom en bemärkt och outtröttlig ledamot. Det finns stark anledning att understryka Karl Gustav Ljunggrens livliga och opartiska intresse för det i varje ögonblick nyaste och modernaste i språket. I hans egen produktion är väl de mest iögonfallande uttrycken härför hans kommentarer till språkvårdsnämndens samlingar av »nyord». De sista av dem är tryckta så sent som 1966. Men hans förtrogenhet med den fas av språkets liv, som vi alla dagligen upplever, intygas också av de ämnen han gav sina yngre elever att behandla i uppsatsform. De bildar ett brokigt och glatt vimmel, som bör ha tilltalat de unga författarna. Som impulsgivare inom denna del av ämnet är han oöverträffad.

Kronan på Karl Gustav Ljunggrens livsverk i språkvårdens tjänst är hans insatser i »Svensk handordbok. Konstruktioner och fraseologi»,

som utkom 1966 under redaktion av honom och Ture Johannisson och under medarbetarskap av flera fackmän. Arbetet därmed hade pågått i mer än femton år. Den kommer att bli ett standardverk. I övertygelse härom tilldelade Svenska Akademien honom i december samma år sitt språkvårdspris. Karl Gustav Ljunggren låg då på sin sista sjukbädd.

Jämte sin läggning för det aktuella, levande och praktiska hade Karl Gustav Ljunggren ett synnerligen väl utvecklat sinne för tradition. Vetenskapliga uttryck för detta finner man bl.a. i hans arbete på supplementet till K. F. Söderwalls monumentala Ordbok öfver svenska medeltidsspråket. Den senare editionsverksamheten inom fornsvenskan var icke på samma sätt som 1800-talets ensidigt inriktad på att framlägga texter i deras egenskap av mer eller mindre helgjutna litteraturverk. Efter hand skärptes kraven på studier av dokumentens språkliga form, de enskilda skrivarnas insatser, av spåren av vardagsspråk osv. Ordbokssupplementet kunde därför redan från början förutses bli av betydande omfång. Det var säkert med glad iver som Karl Gustav Ljunggren 1942 åtog sig att föra det vidare, sedan en paus hade inträtt. Han kände sig helt visst som Söderwalls andlige arvtagare. Ett porträtt av Söderwall hängde i hans arbetsrum. Ett sammanhållande band utöver den gemensamma arbetsuppgiften var nog också bådas halländska landsmanskap. Av ordboken utarbetade Ljunggren åttahundra trycksidor, fram till nära slutet av bokstaven u, och ytterligare partier förelåg vid hans död i manuskript. Det var under hans sista dagar en stor besvikelse för honom, att det icke skulle bli honom förunnat att föra detta arbete till slut.

Vill man söka urskilja, vad slags vetenskaplig verksamhet som låg Karl Gustav Ljunggrens hjärta särskilt nära, bör man icke i första hand vända sig till den rena lingvistik. Hans sinne för det pulserande livet fann större tillfredsställelse i stoff som med en sida vetter mot historia, kulturhistoria, religionshistoria, folkloristik. Det material han hade att forma till en fornsvensk ordbok motsvarade i detta avseende djupt liggande skikt av hans väsen. Av samma skäl motsvarade i kanske ännu högre grad ortnamnsvetenskapen hans andliga behov. Till denna kände han sig särskilt dragen, något som han mer än en gång spontant bekände. Hans födelsestad Halmstads äldre historia och topografi försåg honom särskilt i hans ungdom med material till en lång men egentligen aldrig avbruten rad av arbeten i det mindre formatet.

Hans ojämförliga sinne och minne för lokalhistoria och personhistoria gav honom över huvud under hela hans liv uppslag till en betydande del av hans rika insatser inom ortnamnsforskningen. Det geografiska underlaget var ursprungligen just Halland. Efter hand vidgade han allt mer sin onomastiska intressesfär.

Redan 1937 utgav Ljunggren ett större arbete med titeln *Undersökningar över nordiska ortnamns behandling i medellågtyskan och medellågtyska drag i gamla nordiska ortnamn*. Han visade däri, hur lågtyskans starka inflytande på de nordiska språken under medeltiden sträckte sig också till ortnamnen och dessas form. Landskrona, Kalmar, Gotland och många andra namn bär vittne därom. Boken är i sitt slag ett pionjärarbete, och det är att önska, att den och idéerna däri blir utnyttjade mer än vad som hittills har varit fallet.

Karl Gustav Ljunggren blev snart ledare för den nordiska ortnamnsforskningen vid vårt lärosäte. Bland hans egna många skrifter märkes här en stor samling *Studier över sydsvenska ortnamn* (1948) och en bred, halvpopulär översikt över Hallands ortnamn, i andra delen av samlingsverket *Hallands historia* (1959). Han utvecklades också till en framstående kännare av danska ortnamn. En studieresa till Färöarna avkastade vidare ett par ortnamnsarbeten, av vilka ett sysslar med namnfrågor rörande Färöarnas gamla kultcentrum. Denna intresseriktning tillhör de typiska.

Tidigt kom Ljunggren att inse det stora värdet av den så kallade Lunds stifts landebok, en kyrklig jordebok upprättad jämlikt ett kungligt brev av 1569. Landeboken är en synnerligen detaljerad förteckning över kyrkornas, hospitalens, prästernas och klockarnas egendomar och inkomster i Skåne, Halland, Blekinge och på Bornholm. För studiet av den namnskatt, som är knuten till kulturlandskapet i det gamla Skåneland, är den av oskattbart värde och utan like i Norden. Men också en rad andra discipliner har här ett rikt stoff att ösa ur. Ljunggren gav tillsammans med minnestecknaren ut Landeboken i *Vetenskaps-Societetens skriftserie Skånsk senmedeltid och renässans*. Den tredje och sista delen därav, 1965, innehåller bland annat en utförlig introduktion, skriven av Ljunggren och betitlad »Landebokens tillkomst och innehåll». Den har vunnit mycket erkännande från kyrkohistorikerhåll.

En egenskap, i vilken Karl Gustav Ljunggren är känd långt utanför vårt land, är som huvudredaktör för *Arkiv för nordisk filologi*. Denna

gamla ansedda tidskrift ledde han under ett kvartssekel. Uppgiften bidrog i sin mån att skaffa honom den breda och djupa litteraturkännedom, som alltid var ett av hans egen forsknings kännemärken. I detta sammanhang må nämnas, att hans lärdom och sunda omdöme förskaffade honom ett alldeles osedvanligt stort antal sakkunniguppdrag vid akademiska befordringsärenden i hela Norden. De utgör ett vackert bevis på ämneskollegernas förtroende, samtidigt som de representerade ett anseeligt tillskott till hans förut tunga arbetsbörda.

Av naturen var Karl Gustav Ljunggren utrustad med fysiska och psykiska krafter, som syntes outslitliga. De tillät honom att samtidigt syssla med ett flertal olika uppgifter av både teoretisk och praktisk art utan att råka ut för den splittring, som för de flesta blir resultatet i en sådan situation. Han hade också gåvan av ett gott och jämnt lynne och en vaken blick för tillvarons pittoreska sidor. Det kroppsliga lyte, som han sedan ungdomen hade dragits med, styvhet i ena knäet, klagade han aldrig över, och han var i trots därav en både rask och trägen fotgängare.

icke ens en snabbt tecknad bild av Karl Gustav Ljunggren vore fullständig, om den icke visade drag av hans många aktiviteter utanför de exklusivt lärda sammanhangen. Hans levande känsla för sambandet mellan forntid och nutid, mellan hembygd och människa, mellan människa och människa förde honom från poster inom den på hans tid nybildade Hallands nation till inspektorat och ända till ordförandeskapet i Akademiska föreningen. Han blev ålderman i det traditionsmättade S:t Knuts gille i Lund. Hans framstående organisationsförmåga togs i anspråk för bl.a. ordförandeskapet i styrelsen för landsmålsarkivet i Lund. Hans goda insikter i samhällliga och ekonomiska ting gav honom också många uppdrag, från det som studentkårens kassör till säte i universitetets drätselnämnd, från stadsfullmäktigmandat till ledamotskap i allmännyttiga penninginrättningar. Hans insatser i Vetenskaps-Societeten är redan antydda. Mycket annat måste förbli onämnt.

På eftersommaren och hösten 1966 syntes ohälsa alltmer få makt över den starke och vitale mannen. Sin sextioårsdag den 6 december firade han tillsammans med sin familj i största stillhet. Några dagar senare föll domen: cancer i framskridet stadium. Med hjältemod bar han den. Utan att rösten svek honom ombad han sina anhöriga och sina närmaste vetenskapliga medarbetare att ordna allt som går att ordna, då en människa står inför uppbrottet.

Ännu så sent som trettondagen besökte Karl Gustav Ljunggren sin institution på Helgonabacken. Han ledsagades av de sina och var starkt präglad av sin sjukdom. Mot sin vana gav han sig knappast tid att växla några ord med dem av sina medarbetare som han mötte. Han var på väg upp på sitt tjänsterum för att söka ordna något som ännu återstod. Fem dygn senare var hans tinglas utrunnet. Men minnet av Karl Gustav Ljunggrens humana, rättrådiga och vänfasta personlighet skall länge leva.

MARTIN P:SON NILSSON

AV

KRISTER HANELL

12.7.1874–7.4.1967

När professor emeritus Martin Persson Nilsson den 7 april detta år gick bort, avslutades ett levnadslopp, som inte bara blev ovanligt långt – han var född den 12 juli 1874 – men som också innefattade ett livsverk, som både till omfång och betydelse vida överstiger det en universitetslärare i våra dagar brukar kunna genomföra.

Slutet av 1800-talet, Martin Nilssons uppväxt- och studieår, var en tid av allmän nyorientering och storartat uppsving för all vetenskap, såväl naturvetenskaplig som humanistisk. Den humanistiska forskningens arbetsfält utvidgades betydligt. I Främre Orienten och i Medelhavsområdet framgrävdes stora, tidigare okända eller endast indirekt kända forntidskulturer, och i norra och västra Europa erövrades, likaså med spadens hjälp, dessa områdens förhistoria åt vetenskapen. Vidare började man ivrigt och allsidigt studera jordens ännu existerande primitiva folkslag och jämsides härmed insamla och bearbeta vad som ännu fanns kvar hos de nuvarande kulturfolken av arv och minnen från gångna tiders livsvillkor och arbetsmiljö, sedvänjor och trosföreställningar. Så växte arkeologien, etnografien och folkminnesforskningen fram som nya vetenskaper, medan religionshistorien och den allmänna kulturhistorien riktades med ett enormt och mångsidigt källmaterial, som krävde att bearbetas och inordnas i sina rätta sammanhang. Nyorienteringen innebar emellertid inte endast en utvidgning på bredden och på djupet av den humanistiska forskningens domäner. Även de gamla, traditionella humanistiska vetenskaperna förnyrades under påverkan från de starkt expanderande naturvetenskaperna, vilka skänkte nya synpunkter, nya perspektiv och nya problemställningar åt såväl historien som språkvetenskapen.

Detta är den allmänt idéhistoriska bakgrunden för Martin Nilssons insatser inom den forskning som han under sin långa arbetsdag tjänade med en brinnande kärlek till uppgiften, en beundransvärd arbetsintensitet och en sällsynt välförtjänt framgång. Mot denna bakgrund avteck-

nar sig också tydligt de två fasta grundvalar, på vilka Martin Nilssons vetenskapliga livsverk kom att byggas upp.

Den första av dessa grundvalar är hans förankring i hembygden, Ballingslövs by i Stoby socken i Västra Göinge. Han var lantbrukarson och tillhörde en storbondesläkt, vars stamträd i bevarade dokument kan föras tillbaka långt ner i 1500-talet. Börd och uppväxtmiljö skänkte honom en djup, jag skulle vilja säga intuitiv förståelse för åkerbrukets livsformer och för gammal bondekulturs yttringar i sed och tro såväl i senare som i längesedan förflutna tider.

Den andra grundvalen är den klassiska bildningstraditionen, som han började tillägna sig under skolåren i Kristianstad, där han som lärare i latin och grekiska hade den lärde klassikern, lysande Platonöversättaren och framstående pedagogen lektor Magnus Dalsjö, vars bild han tecknat i Svenskt Biografiskt Lexikon. I Kristianstad avlade han våren 1892 mogenhetsexamen. Hösten samma år inskrevs han som student vid Lunds universitet, där han ägnade sig åt studiet av de klassiska språken och blev filosofie kandidat 1895. Här vid universitetet tog han, enligt vad han själv omvittnat, starka intryck av latinprofessorn Carl Magnus Zander, en ovanligt lärd, mångsidigt bildad och självständig forskare, som införde honom i den filologiska metoden. Men den som framför allt kom att påverka honom och gav hans forskning dess definitiva inriktning var Sam Wide, som under åren 1895–1899 var e.o. professor i klassisk filologi här i Lund. Och sedan Sam Wide 1899 överflyttat till Uppsala, var det Martin Nilsson som här i Lund kom att fortsätta och fullfölja den arkeologiskt orienterade forskningen och undervisningen inom de klassiska disciplinerna.

För den internationella antikforskningen hade 1800-talets sista decennier inneburit en fullständig revolution. Genom Heinrich Schliemanns epokgörande fynd i Troja, Mykene och Tiryns hade Greklands förut okända förhistoriska kultur trätt fram i ljuset, men också kännedomen om det historiska Grekland hade på ett oant sätt utökats genom de systematiska arkeologiska undersökningar som i stor skala igångsatts på en rad viktiga orter, bland andra Athen, Olympia, Delfi, Delos och Pergamon. De stortartade arkeologiska och epigrafiska fynden gav ny belysning åt ett otal sidor av antikt liv och fullständiggade den ofta ensidiga och fragmentariska bild av antikens kultur, som de litterära verken kunnat ge. Det nya fyndmaterialet bildade också underlaget för en mångsidig och resultatrik forskning, som likaså tillgodo-

gjorde sig den nyorientering i fråga om metoder och problemställningar som karakteriserade humanistisk forskning i allmänhet under ifrågavarande epok. Denna nya, arkeologiskt och kulturhistoriskt orienterade antikforskning, som här i landet erhållit benämningen klassisk fornkonst, fick hos oss en betydande företrädare i den nämnde Sam Wide. Han var arkeolog och religionshistoriker och framstår som en av förgrundsgestalterna vid utforskandet av de grekiska landskapens kultur och riter. Wide blev under sin lundatid Martin Nilssons lärare och vän, och det var han som förde den unge Martin Nilsson in på den religionshistoriska forskningen som han var sällsynt väl skickad att gripa sig an med.

Martin Nilsson var emellertid under 90-talets senare del inte alltför hårt bunden vid Lund, sommaren 1897 studerade han i Basel och följande vinter i Berlin. På båda ställena fick han anknytning till ledande filologer, i Basel till Jakob Wackernagel, i Berlin till Hermann Diels och Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, anknytningar som han även efteråt upprätthöll. Filologi i egentlig mening var honom ingalunda främmande och han har publicerat arbeten i såväl grekisk som latinsk filologi, låt vara att dessa arbeten intar en underordnad plats i hans samlade vetenskapliga produktion. Redan på 1890-talet hade nämligen hans intressen fört honom över till ett vidare studium av antikens liv och kultur, speciellt dess religion, och våren 1900 disputerade han på en avhandling, som i överensstämmelse med de klassiska studiernas traditioner var författad på latin. Den heter »Studia de Dionysiis Atticis» och behandlar ett ämne ur den grekiska religionshistorien, guden Dionysos' fester i Athen. Ämnesvalet är signifikativt och förebådar Martin Nilssons kommande forskargärning. Genom disputationen blev han docent i grekiska språket och litteraturen.

Större delen av det följande året, 1901, tillbragte Martin Nilsson på resor i den klassiska södern och grep sig efter hemkomsten an med ett arbete som på sätt och vis är en fortsättning på doktorsavhandlingen. 1906 utkom »Griechische Feste von religiöser Bedeutung mit Ausschluss der attischen», en sammanfattande dokumentarisk framställning av samtliga kända grekiska fester av religiös betydelse utanför Athen och Attika. Det är en bok på 490 sidor, och den ställde honom med ens i främsta ledet bland kännarna av forngrekisk religion. Det antika Greklands religiösa liv utmärkes av ett mycket stort antal offerfester, ägnade gudomligheter och heroer, varierande från trakt till

trakt, somliga stora och betydelsefulla, andra av begränsat, lokalt intresse. Martin Nilsson har i nu nämnda arbete gett en kritisk genomgång av allt det källmaterial av litterär, epigrafisk och arkeologisk art som ger oss kännedom om dessa fester, belyser deras roll och betydelse och sätter in dem i ett religions- och kulturhistoriskt sammanhang. Det behöver knappast påpekas att de sex decennier som förflutit sedan boken kom ut, genom utgrävningar och inskriftsfynd på en mångfald punkter vidgat vår kännedom om de forngrekiska festerna. Men detta till trots är Martin Nilssons »Griechische Feste» fortfarande grundläggande och alltjämt ett oundgängligt hjälpmedel för varje forskning inom hithörande områden. Det föreligger också nu i nytryck.

Av stor betydelse för Martin Nilssons kommande gärning blev under dessa tidiga år kontakten med Köpenhamn. Den ledde till att han åren 1905 och 1907 deltog i den danska arkeologiska expedition som under ledning av K. F. Kinch och Christian Blinkenberg undersökte den forna tempelstaden Lindos på Rhodos. Martin Nilsson medverkade också vid publicerandet av de vetenskapliga resultaten från denna expedition och bearbetade kontrollstämplarna på handtagen till de stora lerkrus (amforor) vilka tjänade som emballage vid handeln med vin och olja, »Timbres amphoriques de Lindos», 1909. Detta skenbart oansenliga material har visat sig vara av den största betydelse såväl för medelhavsländernas ekonomiska historia som för kronologin. Och det är Martin Nilssons avhandling som har påvisat detta faktum.

Emellertid hade den klassiska fornkunskapen ännu under de första åren av detta sekel inte fått den ställning vid de svenska universiteten som rätteligen borde tillkomma den med hänsyn till denna vetenskaps väldiga framsteg under 1800-talets senare del och dess betydelse för förståelsen av antikens liv och kultur. Riksdagen 1908 framlades emellertid en motion med begäran om utredning angående ombildning av den extraordinarie professuren i klassiska språk i Lund, alltså den tjänst, som på sin tid innehafts av Sam Wide, till en ordinarie professur i klassisk fornkunskap och historia. Riksdagen följde motionärerna och utsträckte utredningen till att omfatta även motsvarande professur i Uppsala, som innehades just av Wide. Utredningens resultat blev gynnsamt, särskilt tack vare en skickligt formulerad inlaga från humanistiska sektionen i Lund, författad av dess dåvarande notarie, Martin Nilsson. 1909 följde den önskade ombildningen. Det nya universitetsämnet fick sitt namn fastställt till klassisk fornkunskap och antikens

historia, och till förste innehavare av professuren i detta ämne i Lund kallades Martin Nilsson. Han utnämndes den 20 nov. 1909 och innehade därefter denna tjänst i 30 år, tills han den 1/8 1939 blev emeritus.

För Martin Nilsson blev professorstiden en period av rikt och mångsidigt vetenskapligt arbete. Forskare av internationell rang inom den grekiska religionshistorien var han redan då han blev professor, och därefter har hans fortsatta produktion på detta område fört honom fram till en obestridd ställning som sin generations främste kännare av hellensk religion. Här är icke platsen att ingående redogöra för hela hans väldiga insats, endast vissa huvudpunkter skall beröras. Området för hans livslånga forskning har varit grekernas religiösa liv i alla dess former, tro och fromhetsliv, kulter och fester, myter och sagor. På somliga områden har han varit en fullföljare av äldre forskning, på andra en vägröjare och nydanare. Ett av hans främsta storverk är att åt religionshistorien ha vunnit en helt ny provins, Greklands förhistoriska högkultur, som Heinrich Schliemann, Sir Arthur Evans och deras efterföljare med sina utgrävningar bragt i dagen. För studiet av den minoisk-mykenska tidens religion var det nödvändigt att i den enorma och svåröverkomliga massan av arkeologiskt material sälla ut allt det som kan ha religiös betydelse. Detta har Martin Nilsson gjort. Hela den minoisk-mykenska tidens religiösa och kultiska kvarlåtenskap, kultplatser och byggnadslämningar, bildframställningar och föremål av olika slag, till historisk tid traderade kulter, myter och språkformer, allt detta har han samlat, ordnat och tolkat i det magistrala verket »The Minoan-Mycenaean Religion and Its Survivals in Greek Religion» (1927, 2. uppl. 1950). Det är klart, att genom tolkningen av den mykenska tidens skrift, Linear B, åtskilligt nytt har kommit till, men Martin Nilssons verk är och förblir grundläggande, och framför allt, det minoiska Kretas skrift, Linear A, är ännu icke tolkad.

Länge hade Martin Nilsson haft klart för sig, att den härskande befolkningen i Mykene var greker och att de stora, klassiska sagokretsarna ledde sitt ursprung till den mykenska tiden. Beviset, överensstämmelsen mellan myternas centralorter och den mykenska kulturens huvudcentra, framlades i ett bidrag i festskriften för Wackernagel 1923, »Der mykenische Ursprung der griechischen Mythologie», och en utförligare behandling kom i de föreläsningar Martin Nilsson hösten 1930 höll som Sather Professor of Classical Literature vid Univ. of California, publicerade 1932, »The Mycenaean Origin of Greek Mythology».

Studiet av förbindelselinjerna mellan den mykenska och den historiska tiden ledde till fördjupade studier i problematiken kring Homeros och den episka diktningsens uppkomst och trädning, framlagda i boken »Homer and Mycenae» 1933.

Martin Nilssons epokgörande och banbrytande insatser på den förhistoriska religionens och kulturens fält får dock inte helt fördunkla betydelsen av vad han gjort för utforskandet av den historiska tidens grekiska religion. Om hans studier över fester och festbruk är redan talat. Dessutom har han i en imponerande rad avhandlingar och kortare undersökningar behandlat väckelserörelser, mysterier och mysteriefromhet, tragediens ursprung och grekisk folklig religion. Inte minst viktiga är de undersökningar från hans senare år, som berör den gammalgrekiska religionens slutfaser, hellenismens och den romerska kejsartidens religionssynkretism samt senantikens religionssurrogat, astrologi och magi. Ett speciellt område, dit Martin Nilssons forskningar över fester och festbruk förde honom och där han gjort insatser av central betydelse, är den grekiska kalenderns ursprung och betydelse. 1918 framlade han avhandlingen, »Die Entstehung und religiöse Bedeutung des griechischen Kalenders» (ny, genomsedd upplaga med tillägg 1962) och två år senare (1920) följde den stora undersökningen över de primitiva förstadierna till ett ordnat kalenderväsen, »Primitive Time-Reckoning» (nytryck 1962).

Vid flera tillfällen har Martin Nilsson gett sammanfattande framställningar av den grekiska religionens historia, första gången i sina berömda Olaus-Petri föreläsningar i Uppsala 1920, utgivna 1921, »Den grekiska religionens historia», som också utkommit i engelsk översättning, samt framför allt i det väldiga verket »Geschichte der griechischen Religion, 2 bd., 1941–50, 2. uppl. 1955–61». (Band 1 i 3. uppl., postumt utg. 1967.) Det är en monumental handbok över vår tids forskningar till den grekiska religionens historia från dess begynnelse till dess undergång och samtidigt en krönande sammanfattning av hans egen insats på detta fält. I sin helhet är verket tillkommet under åren som emeritus! En sammanfattning, med tonvikt på fromhetslivet är den utomordentligt fina boken »Grekisk religiositet» 1946, som numera också föreligger i både tysk, fransk, italiensk och spansk översättning. Överhuvudtaget betydde inträdet i emeritusåldern inte på något sätt en avmattning i Martin Nilssons vetenskapliga verksamhet. Under arbetet med andra upplagan av »Geschichte der griechischen Religion» fördes

han till ett alltmer fördjupat tänkande över religionsforskningens principer och problematik. Vittnesbörd härom bär hans två brev till sin amerikanska kollega, professor Arthur Darby Nock, publicerade i »The Harvard Theological Review» 1949 och 1951, samt uppsatsen »Religion as Man's Protest against the Meaninglessness of Events» från 1954.

Religionshistorien är emellertid blott en, låt vara väsentlig del av läroämnet klassisk fornkunskap och antikens historia, som i själva verket täcker en hel kulturkrets. Och inom detta vidsträckta gebit finns det förvisso inte många områden, där Martin Nilsson inte är representerad med betydande arbeten. Han har sålunda behandlat grekernas övertagande av det feniciska alfabetet, den antika skolan, tragediens ursprung och den romerska triumfbågen. Inom den antika historien utgav han 1909 »Studien zur Geschichte des alten Epeiros» och 1921 »Den romerska kejsartiden» ett stort verk i två band på svenska, skrivet under intryck av det första världskriget och åren närmast därefter (eng. övers. »Imperial Rome», 1926). Han har på detta område dessutom behandlat det forna Spartas säregna struktur, härväsendet i den äldre romerska republiken, de historiska konsekvenserna av den mykenska skriftens tolkning och publicerade 1951 avhandlingen »Cults, Myths, Oracles and Politics in Ancient Greece», en undersökning över kulters, myters och orakels betydelse för ställningstagande och handlande i politiska sammanhang.

Martin Nilssons vetenskapliga gärning är emellertid inte begränsad till den klassiska forntiden. Den antika kulturen vilar på åkerbruket, ett förhållande som inte minst kommer till synes i de antika religionsformerna, som i likhet med all religion utgestaltats i anslutning till väsentligheter i människornas liv. Så är till exempel festcykeln betingad av bondeårets naturliga rytm, och här, på denna centrala punkt, sammanträffade hos Martin Nilsson den klassiske religionsforskarens problemställningar med de traditionsbetingade intressena hos den ur nord-skånsk allmogemiljö framgångne vetenskapsmannen. Hans samhörighet med det gamla nordiska bondesamfundet har förvisso i hög grad främjat Martin Nilssons kongeniala förståelse för antik religion, och å andra sidan har hans djupa inlevelse i antikens religiösa värld skänkt honom ökad förståelse för nedärvda sedvänjor och trosföreställningar hos vår egen allmoge. Så blev också den gamla nordiska bondekulturen hans andra stora forskningsobjekt, och även här blev festcykeln utgångspunkten för hans vetenskapliga insats. Huvudarbetet är här »Årets

folkliga fester» (1915, 2:a uppl. 1936), men dessutom har han i ett flertal skrifter behandlat fester och festbruk, undersökt deras ursprung, utformning och förändringar. Av särskild betydelse är hans undersökningar till julens historia, »Studien zur Vorgeschichte des Weihnachtsfestes» (1919), där han söker dra upp förbindelselinjerna mellan antiken och nutiden, men även åt andra fester såsom midsommaren och mårtensfirandet har han ägnat ingående studier. Beträffande Mårtensfesten har han påvisat att dess moderna historia i Sverige har sin utgångspunkt just här i Lund. Med folkminnesforskningen sammanhänger nära hans studier och forskningar i hembygdens historia. Livet igenom förblev han en trogen son av Ballingslöv, där han på sitt kära Skärvik tillbragte sina somrar i umgänge med naturen och människorna. I hans samlade produktion intar också hans arbeten till Ballingslövs och Stoby sockens historia en aktningvärd plats. Skall något av dem nämnas, är det väl den minnesskrift han 1941 utgav till Västra Göinge härads sparbanks 100-årsjubileum, ett verkligt betydande bidrag till bygdens moderna historia. Den följdes 1952 av en biografi över bankens grundare, prosten Peter Jönsson i Stoby (i Västra Göinge hembygdsför. skriftserie, 1).

Bilden av vetenskapsmannen Martin Nilsson blir ofullständig, om inte också hans insatser som vetenskaplig organisatör framhålles. Då vårt systemsamfund, Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund kom till i samband med universitetets 250-årsjubileum 1918, var han en av de drivande krafterna, fram till 1945 ledde han som sekreterare dess öden, och samfundet fördes av honom fram till en ställning i full paritet med de äldre lärda akademikerna i världen. I den kommitté som organiserade de svenska utgrävningarna i Asine i Grekland, var han sekreterare under hela dess verksamhetstid (1921–39). Och då Svenska Institutet i Rom skapades 1925, så skedde det på hans initiativ och med honom som drivande kraft. Vid Lunds universitet, där hans praktiska duglighet och organisatoriska förmåga på mångahanda sätt kommit till uttryck, valdes han 1934 till prorektor och var under sina sista professorsår, 1936–39, universitetets rector magnificus.

Vetenskapsmannen Martin Nilsson var också lärare. Som föreläsare och seminarieledare vid universitetet var han lysande och han hyste ett levande intresse för den akademiska undervisningens former och metodik. Men hans läraregärning har inte inskränkt sig till detta. Mer än någon annan har Martin Nilsson bidragit till att sprida kännedom om an-

tiken och dess kultur bland breda lager i vårt folk, som flitigt anlitas och gärna hörd populärvetenskaplig föreläsare och som författare av en imponerande rad skrifter, uppsatser och artiklar av större och mindre omfång på svenska. Man kan nämna hans bekanta framställning av den klassiska mytologin »Olympen» (1919), hans utmärkta översikt »De arkeologiska upptäckterna i den klassiska södern och den forna Orienten» (1933) och skildringen av Greklands och Roms historia i band 2 och 3 av Norstedts Världshistoria (1928–29).

Genom rikedom, vidden och betydelsen av sin gärning som forskare och universitetsman framstår Martin Nilsson som en av de verkligt stora gestalterna i europeisk humanistisk forskning under detta århundrade. Hans arbetsförmåga var närmast ofattbar. Redan 1939, då han till sin 65-årsdag fick festskriften »Dragma» sig tillägnad, omfattade den där publicerade bibliografien över hans skrifter 705 nummer. Och antalet av de skrifter han utgav som emeritus uppgår till nära 300, men bland dessa återfinnes hans två största och mest lysande verk, 2:a upplagan av »Minoan-Mycenaean Religion» och hela »Geschichte der griechischen Religion». De viktigaste av hans smärre skrifter, till ett antal av 49 utgavs 1951–60 i tre volymer, »Opuscula selecta» (Skrifter utg. av Svenska Institutet i Athen, ser. in 8°, II).

Som forskare präglades Martin Nilsson av en okuvlig vilja att genomtränga och förstå detaljerna för att sedan kunna nå fram till en genomarbetad och klar översikt över helheten. Han kunde våga djärva påståenden och sköt väl någon gång över målet, men han var alltid redo till omprövning. Hans vetenskapliga tänkande präglades av en beundransvärd disciplin och en lika beundransvärd frihet från tendens, – en sak som också med rätta har framhållits som karaktäristisk för honom. Han var också beredd till tankeutbyte och efter att ha läst ett vetenskapligt arbete skrev han gärna en recension.

I sitt yttre framträdande var Martin Nilsson i yngre år något sträv med tycke av nordskånsk bondehövding, en som inte i onödan röjer sina känslor. Men han visade ofta prov på en underfundig humor som inte saknade inslag av bister självironi. Det berättas t.ex. att han vid en högtidlig bankett av sin högt uppsatta bordsdam tillfrågades om vad han helst läste, varpå Martin Nilsson med en glimt i ögat svarade »korrektur».

Men bakom den till synes sträva ytan dolde sig ett starkt temperament och ett rikt och nyanserat känsloliv, som på äldre dagar också

tilläts träda i dagen. Jag har själv sett honom med oändlig ömhet vaka över ett sovande barn, och gällde det hembygden kunde han ge uttryck åt lyriska tonfall. Även i hans forskning framträder på senare år ett starkt personligt engagemang. Jag vill utom den förut nämnda »Religion as Man's Protest against the Meaninglessness of Events» anföra två skrifter, »Die Griechengötter und die Gerechtigkeit» från 1957 och framför allt »The High God and the Mediator» från 1963, den nära 90-åriga forskarens gripande avsked till den forskning han ägnat ett långt livs mödor.

Martin Nilssons inre liv saknade för visso inte bittra inslag, men i yttre måtto vann han i rikt mått det erkännande han förtjänade. Vid Lunds universitet promoverades han 1930 till teologie hedersdoktor för sina insatser inom religionshistorisk forskning. Dessutom var han hedersdoktor vid 7 utländska universitet och medlem av ett mycket stort antal akademier och lärda samfund här hemma och i utlandet. Ledamot av detta sällskap blev han vid dess stiftande 1920 och var sedan 1941 Societetens hedersledamot. Vi hyllar med vördnad och tacksamhet hans minne.

Denna minnesteckning har i det väsentliga tidigare publicerats i Kungl. Fysiografiska Sällskapets årsbok 1967. Ett fåtal ändringar och tillägg har här gjorts.

JOHAN SCHREINER

AV

BIRGITTA ODÉN

25.5.1903–8.10.1967

Den 8 oktober 1967 spreds budet bland nordiska historiker, att Johan Schreiner var död. För dem som kände honom kom detta icke som en överraskning. Under många år hade hans vänner räknat varje år, varje dag, då hans okuvliga vilja höll honom kvar bland de levande, som ett mirakel, inför vilket vi blott kunde känna tacksamhet men aldrig hoppfullhet.

Johan Schreiner föddes 1903. Hans barndomsmiljö var unik och stimulerande. Hans far var den berömde anatomiprofessorn Kristian Emil Schreiner, som tillsammans med sin hustru Alette – en av kvinnoptionjäreerna inom norsk vetenskap – gjort bestående insatser inom cytologi och antropologi.

Bägge föräldrarna var starkt socialt och politiskt engagerade och det var därför fullt i samklang med hemmiljön, när gymnasisten Johan Schreiners första publicerade artikel bär titeln »Clarté». Det var också följdriktigt inom Clarté som studenten Johan Schreiner utformade sin politiska hållning och blev – för att citera Halvdan Koht – en »ivrig og følgestreng marxist».

Men ungdomsmiljön gav också andra impulser. Fadern var en nära vän till Edvard Munch och umgicks i de avancerade och radikala konstnärskretsarna i Kristiania under 1910-talet. Det är frestande att tolka sonen Johans glada gamängstil och hans verbala självsvåld som en återspeglning av den frigjort intellektuella miljö han mött som barn. Men det engagerade allvaret och den aldrig stillade oron under den sprudlande glada ytan, de dragen i Johan Schreiners väsen kan inte skrivas på miljöns konto. De var hans arv och eget – och de gav honom vänner för livet.

I *ett* avseende revolterade den unge Johan Schreiner mot sin miljö: han blev inte som föräldrarna biolog utan valde redan under sitt första universitetsår att inrikta sig på historia. Människans handlingar i sam-

hällsutvecklingen var för honom intressantare än människans kropp i genetiskt perspektiv.

Johan Schreiner blev student vid Oslo universitet 1921. Som huvudlärare och handledare valde han professor Edvard Bull, en historiker djupt förtrogen med Marx' samhällssyn och med den materialistiska historieuppfattningen. Schreiners tidigaste forskningsinsatser gällde ett klassiskt skede i norsk historia: Olav den helige och norsk rikssamling, en period på gränsen mellan arkeologi och historia. Under dessa år – 1920-talet – befruktades nordisk historieforskning av bröderna Weibulls banbrytande insatser inom den tidig-medeltida forskningen. Med hjälp av en källkritisk metod och en empirisk vetenskapssyn ut-sattes den äldsta nordiska medeltidshistorien för en radikal »omvärdering». Det är därför naturligt, att Schreiners insatser i hög grad kom att kretsa kring källmaterialet och dess kritiska behandling. Hans undersökningar är präglade både av logiskt skarpsinne och av dristighet i slutledningarna, drag som genom hela Johan Schreiners forskningsproduktion skulle bli hans speciella signum. Men Schreiner skulle inte varit den han var, om han inte också vågat försöket att med hjälp av ett ytterst sprött källmaterial – skaldeverser och arkeologiska fynd – rekonstruera »Olav den Hellige og Norges samling» (1929) i en marxistisk förklaringsmodell, där makt erövrar genom inflation, aristokratiska gruppintressen pressar en underklass och landet dukar under för »fremmed kapitalmakt».

Johan Schreiner återkom också under senare år till problemen kring den norska medeltidshistorien – ibland i syfte att korrigera egna äldre resultat – såsom i uppsatsen »Slaget ved Havsfjord» (1933) – ibland med engagerade inlägg i omdebatterade frågor – såsom i uppsatserna om »Tronfølgeoven av 1260» (1948), om »Kongespeilet som kampskrift» (1950) och om Kalmarunionsdokumenten (1951, 1956, 1960). Påfallande är, att dessa sena medeltidsstudier alltmer sökte sig från de källkritiska problemen mot statsrättsliga och ideologiska. Om en svensk historiker skulle våga en tolkning av denna intresseförskjutning, så vore det, att impulserna från bröderna Weibull efterträts av impulser från Erik Lönnroth. Johan Schreiners öppenhet för de nordiska kontakternas betydelse skulle kunna vara en borgen för att gissningen är mer än ett hugskott.

Johan Schreiners doktorsavhandling ventilerades 1933 och behandlade ett helt annat område i Norges historia än förstlingsverken: rela-

tionerna mellan det virkesproducerande Norge och det virkeskonsumerande Nederländerna under 1600-talets första hälft. Detta var inledningen till en lång rad arbeten om förhållandet mellan Norge och omvärlden under senmedeltiden och den nya tidens första århundraden. I dessa arbeten utredde Schreiner med stor energi, vad han betraktade som huvudproblemet i norsk historia: »årsakene til den merkelige veksell mellem velmakt og fornedrelse.» Från avhandlingsperioden 1625–1650 arbetade han sig bakåt i tiden. 1935 publicerades »Hanseatene og Norges nedgang», som behandlade hansahandelns inflytande på norsk ekonomi och norsk politik under medeltiden, och 1941 bands studierna samman tidsmässigt av den stora volymen »Hanseatene og Norge i det 16. århundre».

Johan Schreiners inriktning på handelshistoria förde honom i kontakt med 1920-talet stora europeiska forskare, med Albert Mathiez och Henri Hauser, som gav hans forskningar en bestående europeisk orientering. Hansaforskare i olika länder stärkte Schreiners intresse för ekonomisk-historiska problemställningar och räkenskapsmaterial.

I samband med sina internationellt och ekonomiskt inriktade studier konfronterades Schreiner med ett nytt centralt problem i Norges medeltidshistoria: digerdöden, agrarkrisen och de sjunkande priserna under senmedeltiden. Under ett år som nordisk docentstipendiat i Uppsala fullbordade han sina arbeten på detta område och 1948 kunde han publicera »Pest og prisfall i senmiddelalderen». Arbetet är betydelsefullt, därför att Schreiner här försöker omsätta tolkningsmönster från Västeuropa på ödegårdsprocessen i Norge. Resultaten i boken har visserligen varit starkt ifrågasatta, men det är inget tvivel om, att Schreiner med detta arbete tillfört nordisk forskning väsentliga synpunkter på ett centralt och omdiskuterat forskningsfält.

Ett annat prov på Schreiners eminenta förtrogenhet med modern europeisk medeltidsforskning och på hans förmåga att fånga in fruktbara problemställningar och centrala utvecklingslinjer är hans översikt över medeltidens historia i Aschehougs världshistoria (1953) under den evolutionistiska titeln »Tusen års grotid».

Johan Schreiners insatser inom historisk forskning är inte uttömnda med redogörelsen för de tre stora forskningsområdena. Otaliga artiklar, recensioner, översikter och debattinlägg producerades av hans flitiga hand. Även större arbeten kom till. 1943 celebrerade Akers Sparbank sitt hundraårsjubileum genom en minnesskrift av Johan Schrei-

ner – detta på ett för honom alldeles nytt område – och 1960 publicerade han en med sedvanlig verv skriven översikt över »Norsk skipsfart under krig og høykonjunktur 1914–1920».

I motsats till de flesta forskare, som lätt tappar intresset för sina egna gamla forskningsfält, bibehöll Schreiner ett levande intresse för de problem han en gång behandlat. Sålunda återkom han så sent som 1963 till problem om Kongespeilet, följande år till problem om norsk virkesexport och 1966 till Kalmarbrevet. Detta återvändande till gamla jaktmarker sammanhänge med hans lidelsefulla engagemang i vetenskaplig debatt och polemik. Han var en durkdriven dialektiker men också en god förlorare, när han insåg egna misstag.

Johan Schreiner var inte bara forskaren med en rik produktion. Han var också en akademisk lärare av format. År 1946 fick han den professur han innehade till sin död. Schreiner älskade att inför en stor skara fascinerade studenter utveckla sin högst personliga syn på historiens gång. Trots tilltagande ohälsa vägrade han att upphöra med sina föreläsningar. Berömd långt utöver hörsalens väggar blev hans magistrala föreläsningsserie över det moderna Tyskland, som han höll läsåret 1966–1967. Framställningen lär ha varit strikt objektiv men ändå ofrånkomligt färgad av djupt personliga upplevelser i föreläsarens eget liv.

Den tyska ockupationen av Norge hade blivit signalen till ett aktivt politiskt engagemang inom motståndsrörelsen för Johan Schreiner. Den tyska ockupationsmakten slog till och under långa perioder hölls Schreiner fängslad på Grini. Levande muntlig tradition har mycket att förtälja om vad hans personliga mod och hans frispråkighet betydde för kamrater innanför och utanför taggråden.

Efter fredsslutet återupptog Johan Schreiner sin verksamhet som forskare och som handledare av en ny generation studenter vid universitetet i Oslo – studenter som upplevt krig, ockupation och landsflykt och som började sina universitetsstudier med andra erfarenheter och därför med en annan och ny syn på historien i samhället än tidigare generationer. Många historiker av den generationen har spontant och tacksamt vittnat om vad Johan Schreiner – en i kretsen av professorer som Sverre Steen, Jens Arup Seip och Andreas Holmsen – betytt för deras utveckling både som historiker och som människor. Schreiner förtröttades aldrig att tvinga sina elever att ställa fruktbara problem och att skärpa deras känsla för källmaterialets värde och kor-

rekta användning. Under dessa år som lärare vid universitetet tonade ungdomsmarxismen ned och övergick i en tolerant och odogmatisk samhällssyn, som man skulle vilja kalla djupt liberal.

Det är inte lätt att i en enda avslutande formel fånga en så mångsidig och produktiv forskares insatser på det historiska forskningsfältet. Kanske bör man främst erinra om Johan Schreiners oförväigna djärvhet i slutsatserna, hans radikala livshållning, som bejakade varje omvärdering och misstrodde varje etablerad uppfattning, och hans djupa förtrogenhet med den europeiska miljö, där de norska företeelser han skildrade fick sin bestämda och integrerade plats. Men vad nordiska historiker helst vill minnas är kanske sist och slutligen den oförliknelige vännen Johan.

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

1967

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

Beskyddare

H. M. KONUNGEN

Bortgångna hedersledamöter

- Montelius, Gustaf Oscar Augustin*, riksantikvarie, f. 9/9 1843, † 4/11 1921.
Thomsen, Vilhelm Ludvig Peter, excellens, professor, f. 25/1 1842, † 13/5 1927.
Tegnér, Esaias Henrik Vilhelm, professor, f. 13/1 1843, † 21/11 1928.
v. Wilamowitz-Moellendorff, Ulrich, excellens, professor, f. 22/12 1848, † 25/9 1931.
Müller, Sophus Otto, museumsdirektör, f. 24/5 1846, † 24/2 1934.
Kock, Karl Axel Lichnowsky, professor, f. 2/3 1851, † 18/3 1935.
Meillet, Paul Jules Antoine, professor, f. 11/11 1866, † 21/9 1936.
Evans, Sir Arthur John, professor, f. 8/7 1851, † 11/7 1941.
Wölfflin, Heinrich, professor, f. 21/6 1864, † 19/7 1945.
Hirn, Yrjö, professor, f. 7/12 1870, † 23/2 1952.
Croce, Benedetto, senator, f. 25/2 1866, † 20/11 1952.
Heckscher, Eli Filip, professor, f. 24/11 1879, † 23/12 1952.
Löfstedt, Haimon Einar Harald, professor, f.d. praeses, f. 15/6 1880, † 10/6 1955.
Weibull, Lauritz Ulrik Absalon, professor, f.d. praeses, f. 2/4 1873, † 2/12 1960.
Ekwall, Bror Oskar Eilert, professor, f. 8/1 1877, † 23/11 1964.
Josephson, Ragnar, professor, f.d. praeses, Lund, f. 8/3 1893, † 27/3 1966.
Nilsson, Nils Martin Persson, professor, Lund, f. 12/7 1874, † 7/4 1967.

Hedersledamot

Gjerstad, Erik Paul Ejnar, professor, Lund, f. 30/10 1897, 67.

Styrelse

Praeses: *Carl Fehrman* (1967).

V. praeses: *Bertil Ejder* (1961).

Sekreterare: *Sven Sandström* (1965).

V. sekreterare: *Erland Lagerroth* (1967).

Skattmästare: *Axel Roos* (1967).

Medlemmar: *Thorild Dahlgren* (1933), *Elam Tunhammar* (1961), *Claes Schaar* (1961), *Gösta Carlsson* (1967), *Birgitta Odén* (1967).

Suppleanter: *Berta Stjernquist* (1965), *Sören Halldén* (1966), *Erland Lagerroth* (1967).

Valnämnd

Ordförande: Societetens Praeses.

Medlemmar: *Hans Regnéll* (1957), *Gösta Carlsson* (1964), *Berta Stjernquist* (1965), *Erland Lagerroth* (1967).

Suppleanter: *Bertil Ejder* (1957), *Kerstin Hadding-Koch* (1965).

Granskningsnämnd

Ordförande: Societetens Sekreterare.

Medlemmar: *Claes Schaar* (1959), *Hans Regnéll* (1961), *Staffan Björck* (1963), *Birgitta Odén* (1964).

Redaktionskommitté för Skånsk senmedeltid och renässans

Ordförande: Societetens Praeses.

Sekreterare: *Birgitta Odén*.

Medlemmar: *Thorild Dahlgren*, *Holger Arbman*, *Krister Hanell*, *Jerker Rosén*, *Erik Cintio*.

Revisorer

Olof Nordström (1965), *Sven Ekbo* (1967).

Suppleanter: *Hans Regnéll* (1966), *Curt Kihlstedt* (1967).

Bortgångna stiftande ledamöter

v. Hallwyl, Walter, greve, f. 26/1 1839, † 27/2 1921.

Edstrand, Reinhold Theodor Werner, direktör, f. 15/6 1882, † 25/11 1923.

Swartz, Carl Johan Gustaf, universitetskansler, f. 5/6 1858, † 6/11 1926.

Petrén, Karl Anders, professor, f. 2/12 1868, † 16/10 1927.

Wachtmeister, Axel Wilhelm, greve, kammarherre, f. 16/7 1869, † 24/8 1929.

Engeström, Max Emil Leopold, konsul, f. 15/11 1867, † 25/3 1930.

v. Geijer, Fredrik Wilhelm Gustaf, ryttmästare, godsägare, f. 8/2 1865, † 16/5 1930.

v. Hallwyl, Anna Fredrika Wilhelmina, f. *Kempe*, grevinna, f. 1/10 1844, † 27/7 1930.

- Haffner, Johan*, stadsläkare, f. 6/9 1876, † 14/4 1931.
Sahlin, Johan Albert, fabriksägare, f. 7/9 1868, † 17/5 1936.
Swartz, Pehr Johan Jacob, direktör, f. 21/10 1860, † 5/6 1939.
Westrup, Johan Wilhelm Magnus, v. konsul, f. 13/5 1862, † 9/11 1939.
Lundahl, Nils, fil. d:r, f. 23/5 1858, † 16/6 1940.
Gyllenkrok, Nils Johan Malcolm, friherre, hovstallmästare, f. 15/10 1887, † 9/4 1941.
Coyet, Hilda Eleonore Henriette Dorotée Amelie, f. friherrinnan *Cederström*, f. 16/3 1859, † 28/8 1941.
Montelin, Adolf Fredrik, apotekare, f. 17/1 1871, † 28/10 1941.
Sahlin, Carl Andreas, fil. d:r, f. 15/12 1861, † 22/1 1943.
Jacobsen, Helge, direktör, f. 24/12 1882, † 21/6 1946.
Lundberg, Sven Emil, bergsingenjör, direktör, f. 21/8 1889, † 24/3 1947.
Lundblad, Nils Waldemar, hovrättsassessor, direktör, f. 7/12 1888, † 25/9 1947.
Munksgaard, Ejnar Johannes, forlagsboghandler, dr phil., f. 28/2 1890, † 6/1 1948.
Thott, Gustaf Otto Tage Stig, greve, hovjägmästare, f. 29/1 1885, † 4/7 1948.
Sahlin, Bo Carl Henrik, med. lic., direktör, f. 24/7 1901, † 18/2 1949.
Nordqvist, Gunhild Theresia Elvira, f. *Edstrand*, doktorinna, f. 23/9 1883, † 18/12 1951.
Roos, Axel Bernhard, jur. d:r, advokat, f. 4/3 1886, † 24/8 1957.
v. Schmiterlöv, Adelheid Emma Otburgis, godsägare, f. 15/8 1875, † 16/5 1959.
Edstrand, Karin Thekla Eleonora, fröken, f. 3/7 1880, † 7/12 1959.
Sandberg, Ivar Nils Gotthard, direktör, f. 28/7 1881, † 2/1 1961.
Berger, Svante Edwin Larsson, direktör, f. 13/5 1871, † 2/2 1962.
Dunker, Henry Christian Louis, fabriksdisponent, f. 6/9 1870, † 3/5 1962.
Lundeqvist, Gösta Evald Andreas, civilingenjör, direktör, f. 3/10 1892, † 12/7 1962.
Nevsten, Andreas Edvard, byggmästare, f. 18/3 1885, † 27/9 1962.
Sahlin, Stig Erik Gunnar, ambassadör, f. 2/8 1899, † 10/6 1963.
Wiberg, John Åke Truls, överintendent, f. 30/3 1902, † 25/11 1963.
Berger, Carl Magnus, direktör, f. 18/3 1915, † 20/11 1964.
Bergh, Thorsten Christian Howard, jur. o. fil. kand., konsul, f. 1/10 1901, † 11/1 1965.
Wigstrand, Gunnar, disponent, f. 11/1 1903, † 19/11 1965.
Palmstierna, Carl Otto, friherre, hovjägmästare, Maltesholm, f. 3/1 1900, † 12/10 1966.
Dahlgren, Sture Hjalmar Thorild, fil. d:r, assuransdirektör, Malmö, f. 25/6 1888, † 5/2 1968.

Stiftande ledamöter

- Lundström, Margit Johanna Palæmona Cecilia*, f. *von Geijer*, generalska, Landskrona, f. 24/2 07, 32.

- Weibull, Märta Maria (Mary) Sofia*, f. *Fahlbeck*, fru, Göteborg, f. 18/1 97, 34.
- Wijkander, Klara Severina*, f. *Kock*, fru, Göteborg, f. 28/11 88, 40.
- Ehrnberg, Gösta Theodor*, direktör, Simrishamn, f. 26/5 95, 42.
- Wehtje, Ernst Jonas*, tekn. d:r, direktör, Malmö, f. 17/7 91, 45.
- Hjelme-Lundberg, John*, konsul, Tenhult, f. 26/5 02, 50.
- Crafoord, Holger Alf Erik*, direktör, Lund, f. 25/7 08, 52.
- Thott, Greta Linnéa*, grevinna, Holmeja, f. 25/2 08, 53.
- Hammariskiöld, Sven Ludvig*, direktör, f.d. hovrättsråd, Malmö, f. 14/12 01, 54.
- Bendz, Olof Gregor Mortimer*, godsägare, Vallberga, f. 15/9 04, 54.
- Sandblom, Grace*, f. *Schaefer*, fru, Lund, f. 13/5 07, 54.
- Bergengren, Axel Göran Magnus*, civilekonom, Lugano, f. 16/6 21, 55.
- Hansen, Einar Anton*, direktör, Malmö, f. 14/11 02, 55.
- Gyllenkrok, Thure-Gabriel*, friherre, Björnstorp, f. 23/5 22, 57.
- Tunhammar, Elam Wihlgott*, direktör, Malmö, f. 18/1 03, 58.
- Hansen, Jozzi Ella*, f. *Jensen*, verkst. direktör, Malmö, f. 23/7 12, 59.
- Jensen, Arthur Marinus*, direktör, Köpenhamn, f. 13/2 91, 60.
- Möller, Frans Ballieu*, direktör, Lund, f. 25/2 97, 60.
- Thomasson, Tage Emanuel*, civilingenjör, direktör, Klippan, f. 16/10 94, 60.
- Wetterlundh, Sune Charles Gustaf*, verkst. direktör, Malmö, f. 11/2 04, 60.
- Graebe, Eiler Otto*, domkyrkoarkitekt, Lund, f. 23/7 92, 62.
- Ekblom, Sven Gustav Ingemar*, konsul, Hälsingborg, f. 17/3 03, 62.
- Rausing, Gad Anders*, fil. lic., direktör, Lund, f. 19/5 22, 62.
- Holmström, Nils Gunnar Teodor*, jur. kand., direktör, Malmö, f. 30/10 04, 63.
- Rausing, Hans Anders*, direktör, Lund, f. 25/3 26, 63.
- Larsson, Sven Gunnar*, direktör, Stockholm, f. 29/5 11, 64.
- Roos, Axel Bernhard*, bankdirektör, Malmö, f. 16/6 22, 64.
- Berger, Dagmar Linnea Charlotta*, f. *Boon*, fru, Halmstad, f. 19/6 15, 65.
- Hallström, Hadar Erik H:son*, direktör, Hälsingborg, f. 15/6 00, 65.
- Acking, Carl-Axel*, professor, Lund, f. 8/3 10, 66.
- Lauritzson, Tore*, civilingenjör, Hälsingborg, f. 19/4 13, 66.
- Holmberg, Hans Ake*, tekn. dr, Lund, f. 31/1 19, 67.
- Palmstierna, Anne-Marie Aurore*, friherrinna, Maltesholm, Tollarp, f. 26/7 07, 67.
- Stählbrandt, Ake E.*, direktör, Trelleborg, f. 9/3 14, 67.

Seniorer

- Eidem, Erling*, f.d. ärkebiskop, Uppsala, f. 23/4 80, 20.
- Lindkvist, Erik Harald*, rektor, Hälsingborg, f. 14/10 81, 20.
- Landquist, John*, professor, Stocksund, f. 3/12 81, 21.
- Lindblom, Christian Johannes*, professor, Lund, f. 7/6 82, 34.
- Belfrage, Sixten Esbjörn Mauritz*, fil. d:r, Akarp, f. 27/7 83, 27.
- Pedersen, Johannes Peder Ejler*, professor, Köpenhamn, f. 7/11 83, 27.
- Nyman, Alf Tor*, professor, f.d. praeses, Lund, f. 12/3 84, 20.

- Sahlgren, Gustaf Fredrik Jöran, professor, Uppsala, f. 8/4 84, 20.
 Kjellin, Tor Helge, professor, museiintendent, Karlstad, f. 24/4 85, 20.
 Liljegren, Sten Bodvar, professor, Uppsala, f. 8/5 85, 20.
 Lagerroth, Lars Fredrik Barthold, professor, Lund, f. 10/9 85, 20.
 Jaakkola, Kaarle Jalmari, professor, Helsingfors, f. 1/1 85, 35.
 Mörner, Agnes Marianne, rektor, Lund, f. 4/1 86, 20.
 Weibull, Curt Hugo Johannes, professor, Göteborg, f. 19/8 86, 20.
 Nordal, Sigurður, minister, Reykjavik, f. 14/9 86, 36.
 Bull, Francis, professor, Oslo, f. 4/10 87, 32.
 Friis-Johansen, Knud, professor, Köpenhamn, f. 1/11 87, 37.
 Fraenkel, Eduard, professor, Oxford, f. 17/3 88, 33.
 Rooth, Erik Gustaf Theodor, professor, Lund, f. 22/4 89, 33.
 Galster, Georg, fil. d:r, museumsinspektör, Köpenhamn, f. 17/5 89, 44.
 Karlgren, Klas Bernhard Johannes, professor, Stockholm, f. 5/10 89, 20.
 Andréén, Georg, f.d. landshövding, Lerum, f. 10/12 90, 36.
 Hedström, Karl Fredrik Gunnar, professor, Lund, f. 31/12 90, 37.
 Ruin, Hans Valdemar, professor, Lund, f. 18/6 91, 40.
 Thomson, Arthur Natanael, f.d. universitetskansler, Lund, f. 6/11 91, 27.
 Nordman, Carl Axel, fil. d:r, f.d. statsarkeolog, Helsingfors, f. 28/1 92, 45.
 Brandt, Frithiof, professor, Köpenhamn, f. 23/5 92, 32.
 Kjellberg, Sven Torsten, museiintendent, Lund, f. 22/6 92, 44.
 Hammerich, Louis Leonor, professor, Köpenhamn, f. 31/7 92, 36.
 Werin, Algot Gustaf, professor, Lund, f. 19/10 92, 25.
 Olinder, Olof Gunnar, docent, rektor, Göteborg, f. 10/7 93, 34.
 Richter, Herman Bror, förste bibliotekarie, docent, Lund, f. 6/9 93, 35.
 Pleijel, Hilding Athanasius, professor, Lund, f. 19/10 93, 35.
 Löfstedt, Ernst Martin Hugo, professor, Uppsala, f. 13/12 93, 34.
 Stegvold, Herman Sigban, professor, Lund, f. 13/2 94, 48.
 Carlsson, Nils Gunnar, professor, Hälsingborg, f. 7/3 94, 26.
 Collinder, Nils Alfred Torbjörn (Björn), professor, Uppsala, f. 22/7 94, 36.
 Tilander, Artur Gunnar, professor, Stockholm, f. 22/7 94, 31.
 Olsson, Bror Hjalmar, förste bibliotekarie, Lund, f. 6/8 94, 39.
 Lindquist, Ivar Artur, professor, Lund, f. 31/5 95, 25.
 Pipping, Hugo Edvard, professor, kansler för Åbo akademi, Helsingfors, f. 12/6 95, 44.
 Akerman, Johan Henrik, professor, Lund, f. 31/3 96, 34.
 Rubow, Poul Victor, professor, Köpenhamn, f. 9/1 96, 30.
 Skautrup, Jens Peter Andreas, professor, Aarhus, f. 21/1 96, 46.
 Holtsmark, Anné Elisabeth, professor, Oslo, f. 21/6 96, 49.
 Barr, Kaj, professor, Köpenhamn, f. 26/6 96, 49.
 Knutsson, Knut Peter, professor, stadsbibliotekarie, Stockholm, f. 5/3 97, 28.
 Elovson, John Harald, docent, lektor, Lund, f. 1/6 97, 37.
 Olivecrona, Knut Hans Karl, professor, Lund, f. 25/10 97, 35.
 Dedering, Sven Emanuel, professor, Lund, f. 10/12 97, 38.
 Amundsen, Leiv, professor, Oslo, f. 30/5 98, 49.
 Steen, Sverre, professor, Oslo, f. 1/8 98, 46.

- Bayer, *Raymond*, professor, Paris, f. 2/9 98, 47.
Aspelin, *Gunnar*, professor, Lund, f. 23/9 98, 29.
Skard, *Eiliv*, professor, Oslo, f. 19/10 98, 51.
Harrie, *Ivar Olav*, chefredaktör, Malmö, f. 18/3 99, 32.
Andersson, *Carl Ingvar*, riksarkivarie, Stockholm, f. 19/3 99, 31.
Helgason, *Jón*, professor, Köpenhamn, f. 30/6 99, 38.
Postan, *Michael*, professor, Cambridge, f. 24/9 99, 51.
Sveinsson, *Einar Ólafur*, professor, Reykjavik, f. 12/12 99, 45.
Hannerberg, *Carl David*, professor, Stockholm, f. 29/7 00, 52.
Frisk, *Jöns Ivan Hjalmar*, professor, Göteborg, f. 4/8 00, 44.
Wieselgren, *Per Väinö*, lektor, Eslöv, f. 4/8 00, 47.
Strömbäck, *Dag Alvar*, professor, Uppsala, f. 13/8 00, 35.
Mägiste, *Julius*, professor, Lund, f. 19/12 00, 53.
Kjällerström, *Sven Gottlieb*, professor, Lund, f. 28/1 01, 39.
Moltke, *Erik*, dr. phil., Köpenhamn, f. 4/4 01, 43.
Svensson, *Sigfrid Oskar*, professor, Lund, f. 1/6 01, 47.
Mackensen, *Lutz*, professor, Bremen, f. 15/6 01, 32.
Elling, *Christian*, professor, Köpenhamn, f. 14/11 01, 45.
Kakridis, *Johannes*, professor, Saloniki, f. 17/11 01, 47.
Diano, *Carlo*, professor, Padova, f. 2/2 02, 53.
Lombard, *Alf*, professor, Lund, f. 8/7 02, 40.
Åkerlund, *Alvar Walter*, universitetslektor, Lund, f. 23/12 02, 36.
L'Orange, *Hans Peter*, professor, Oslo, f. 2/3 03, 40.
Syme, *Ronald*, professor, Oxford, f. 11/3 03, 48.
Gustafson, *Alrik*, professor, Minneapolis, U.S.A., f. 23/4 03, 48.
Clark, *Sir Kenneth McKenzie*, museidirektör, London, f. 13/7 03, 42.
Blatt, *Franz*, professor, Århus, f. 31/8 03, 34.
Johannisson, *Ture Gustaf*, professor, Göteborg, f. 26/9 03, 41.
Svensson, *John Alfred*, docent, Lund, f. 5/2 04, 45.
Hafström, *Adolf Gerhard G:son*, professor, Lund, f. 27/3 04, 55.
Svendsen, *Paulus*, professor, Oslo, f. 17/4 04, 58.
Ek, *Sven Theodor*, docent, lektor, Lund, f. 17/5 04, 52.
Hanell, *Krister*, professor, Lund, f. 8/8 04, 38.
Janzén, *Assar Götrik*, professor, Berkeley, Calif., U.S.A., f. 22/8 04, 51.
Ahlén, *Tage Robert*, professor, Lund, f. 24/8 04, 55.
Hald, *Kristian*, professor, Köpenhamn, f. 9/9 04, 53.
Arngart, *Olof Sigfrid*, professor, Lund, f. 15/4 05, 42.
Webster, *Thomas Bertram Lonsdale*, professor, London, f. 3/7 05, 49.
Jankuhn, *Herbert*, professor, Göttingen, f. 8/8 05, 58.
Sundberg, *Sune Waldemar*, docent, Lund, f. 18/1 06, 60.
Falk, *Knut-Olof*, professor, Lund, f. 19/4 06, 46.
Dahlberg, *Anders Torsten*, professor, Göteborg, f. 18/8 06, 44.
Svalenius, *Ivan Håkan*, docent, lektor, Lund, f. 7/9 06, 44.
Christensen, *Aksel Erhard*, professor, Köpenhamn, f. 11/9 06, 50.
Rydbeck, *Monica Augusta Elisabeth Christina*, docent, förste antikvarie,
Stockholm, f. 11/11 06, 44.

- Ahlström, *Gustaf Gunnar*, docent, Stockholm, f. 25/11 06, 45.
Axelson, *Bertil Folke Bonde*, professor, Lund, f. 22/12 06, 38.
Gierow, *Krister Adolf*, överbibliotekarie, Lund, f. 11/5 07, 56.
Bjurling, *Oscar Anders*, professor, Lund, f. 12/5 07, 56.
Billeskov Jansen, *Frederik Julius*, professor, Köpenhamn, f. 30/9 07, 54.
Quensel, *Carl-Erik*, professor, Lund, f. 9/10 07, 46.
Jarring, *Gunnar Valfrid*, ambassadör, Moskva, f. 12/10 07, 37.
Kapsomenos, *Stylianos Georg*, professor, Saloniki, f. 29/11 07, 50.
Yrwing, *Hugo Ulrik*, docent, lektor, Lund, f. 23/1 08, 61.
Zilliacus, *Johan Henrik*, professor, Helsingfors, f. 23/1 08, 54.
Staiger, *Emil*, professor, Zürich, f. 8/2 08, 54.
Welinder, *Per Emil Carsten*, professor, Lund, f. 28/4 08, 54.
Segerstedt, *Torgny*, professor, Uppsala universitets rektor, Uppsala, f. 11/8 08, 36.
Wikander, *Oscar Stig*, professor, Uppsala, f. 27/8 08, 48.
Bendz, *Claës Gerhard Mortimer*, professor, f.d. praeses, Köpenhamn, f. 16/10 08, 43.
Edlund, *Sven Göran*, professor, Lund, f. 12/1 09, 54.
Pffannenstill, *Bertil Algot*, docent, Lund, f. 22/2 09, 48.
Neumann, *Sven Gösta*, docent, Lund, f. 10/3 09, 62.
Rosén, *Jerker Ingmar*, professor, f.d. praeses, Lund, f. 6/5 09, 45.
Moritz, *Manfred*, professor, Lund, f. 4/6 09, 55.
de Bouïard, *Michel*, professor, Caen, f. 5/8 09, 54.
Poulsen, *Vagn Häger*, museumsdirektör, Köpenhamn, f. 25/8 09, 51.
Nilsson-Ehle, *Hans Gregor Gunnar*, professor, Göteborg, f. 17/7 10, 49.
Bengtsson, *Bengt Svante*, museiintendent, Lund, f. 2/3 10, 62.
Lönnroth, *Nils Erik Magnus*, professor, Göteborg, f. 1/8 10, 62.
Westergård-Nielsen, *Christian Emil*, professor, Århus, f. 24/11 10, 61.
King, *Arthur Henry*, docent, London, f. 20/2 10, 62.
Riis, *Poul Jörgen*, professor, Köpenhamn, f. 26/5 10, 62.
Lindblad, *Gustaf Martin Esaias*, professor, Stockholm, f. 26/2 11, 50.
Westin, *Gunnar Torvald*, professor, Stockholm, f. 29/10 11, 52.
Kjellman, *Nils Reinhold*, docent, rektor, Lund, f. 8/2 11, 60.
Glob, *Peter Wilhelm*, riksantikvar, Köpenhamn, f. 20/2 11, 54.
Halldórsson, *Halldór Torfi Gudmundur*, professor, Reykjavik, f. 13/7 11, 59.
Ahlbäck, *Torvald Olav Otto*, professor, Helsingfors, f. 28/3 11, 59.
Fischer-Jørgensen, *Eli*, universitetslektor, Köpenhamn, f. 11/2 11, 60.
Foerste, *William Gustav Heinrich*, professor, Münster, f. 3/12 11, 62.
Jensen, *Poul Johannes*, professor, Köpenhamn, f. 3/5 11, 62.
Normann, *Carl-Edvard*, professor, Lund, f. 26/1 12, 55.
Sallnäs, *Birger Ingemar*, docent, universitetslektor, f. 4/2 12, 55.
Gerleman, *John Gillis*, professor, Lund, f. 27/3 12, 51.
Fink, *Troels Marstrand Trier*, professor, generalkonsul, Flensburg, f. 18/4 12, 55.
Stjernquist, *Per Nilsson*, professor, Lund, f. 14/5 12, 63.
Gravier, *Maurice Pierre Albert*, professor, Paris, f. 7/6 12, 62.

Arbetande ledamöter

a. Inländska

- Malmberg, Bertil*, professor, Lund, f. 22/4 13, 48.
Carlsson, Sten Carl Oscar, professor, Uppsala, f. 14/12 17, 49.
Althin, Carl-Axel Gustaf, fil. d:r, direktör, Kallinge, f. 12/2 15, 50.
Fehrman, Carl Abraham Daniel, professor, praeses, Lund, f. 3/2 15, 50.
Korlén, Hans Gustav Vilhelm, professor, Stockholm, f. 27/1 15, 50.
Lundström, Sven Gunnar, professor, Uppsala, f. 30/1 14, 51.
Ejder, Gustaf Åke Bertil, docent, Lund, f. 2/11 16, 52.
Björck, Tor Erland Staffan, professor, Lund, f. 5/8 15, 52.
Nilsson, Sven Augustinus, professor, Uppsala, f. 9/11 14, 52.
Stjernquist, Nils Nilsson, professor, Lund, f. 29/8 17, 53.
Schaar, Claes Göran Gustav Viktor, professor, Lund, f. 18/5 20, 53.
Regnéll, Hans Otto, docent, Lund, f. 30/1 19, 54.
Benson, Sven Archer, docent, arkivchef, Lund, f. 22/1 19, 55.
Ekbo, Sven Arnold, docent, ordbokschef, Lund, f. 7/8 15, 56.
Waller, Sture Magnus, docent, Lund, f. 8/3 15, 56.
Hägerstrand, Stig Torsten Erik, professor, Lund, f. 11/10 16, 57.
Odén Dunér, Agnes Birgitta, professor, Lund, f. 11/8 21, 58.
Ollén, Gunnar, fil. d:r, Malmö, f. 22/11 13, 58.
Rystad, Nils Göran, docent, Lund, f. 31/7 25, 58.
Stjernquist, Berta Ingeborg, docent, Lund, f. 26/4 18, 58.
Asdahl Holmberg, Ella Märta Matilda, docent, Uppsala, f. 24/8 19, 58.
Back, Pär-Erik, professor, Umeå, f. 20/9 20, 59.
Carlsson, Nils Gösta, professor, Lund, f. 19/9 19, 59.
Löwendahl, Gösta Emil Oskar, docent, universitetslektor, Lund, f. 13/6 20, 59.
Palm, James Vilhelm Jonas, professor, Uppsala, f. 29/6 25, 59.
Sandström, Sven Erik Åke, docent, Lund, f. 26/2 27, 59.
Smith, Gudmund John Wilhelm, professor, Lund, f. 29/1 20, 60.
Qvarnström, Gunnar O:son, docent, Lund, f. 9/3 20, 60.
Rooth, Anna Birgitta, docent, Lund, f. 15/5 19, 60.
Sundqvist, Anders, docent, Lund, f. 15/9 16, 61.
Cinthio, Erik Axel Hampus, preceptor, Lund, f. 26/2 21, 61.
Andrén, Carl-Gustaf, byråchef, docent, Lund, f. 1/7 22, 61.
Weibull, Hans Jörgen, professor, Århus, f. 25/4 24, 61.
Swahn, Jan-Öjvind, docent, Lund, f. 15/5 25, 61.
Andersson, Sven Helge Sigfrid, docent, Lund, f. 27/10 22, 62.
Fridlitzius, Joel Gunnar Ferdinand, docent, Lund, f. 29/6 22, 62.
Holm, Hans Ingvar, docent, Lund, f. 25/10 23, 62.
Norborg, Lars-Arne, docent, Lund, f. 27/10 19, 62.
Holm, Per Olof Gösta, professor, Lund, f. 7/8 16, 63.
Johannesson, Nils Gösta, docent, lektor, Eslöv, f. 19/10 13, 63.
Mogren, Jan Olof Mårten Adolf, docent, Lund, f. 8/6 24, 63.
Pettersson, Hans Olof, docent, lektor, Lund, f. 17/4 20, 63.

Wallén, Per-Edwin Magnus, professor, Lund, f. 15/4 25, 63.
Reutersvärd, Oscar Gustaf Adolf, professor, Lund, f. 29/11 15, 64.
Hadding-Koch, Kerstin, docent, Lund, f. 7/2 15, 64.
Ruke-Dravina, Velta Tatjana, docent, docent, Lund, f. 25/1 17, 64.
Nordström, Axel Olof, docent, universitetslektor, Lund, f. 28/5 21, 64.
Sjöstedt, John Lennart, docent, Lund, f. 5/6 21, 64.
Åström, Paul Fredrik Karl, docent, Lund, f. 15/1 29, 64.
Halldén, Sören, professor, Lund, f. 19/5 23, 65.
Bringéus, Nils-Arvid, professor, Lund, f. 29/3 26, 65.
Södergård, Olav Östen, docent, universitetslektor, Lund, f. 26/8 17, 65.
Kihlstedt, Curt Axel, professor, Lund, f. 8/12 27, 66.
Kragh, Ulf Wilhelm Osvald, docent, Lund, f. 25/2 20, 66.
Lagerroth, Lars Erland, docent, Lund, f. 10/1 25, 66.
Rudberg, Stig Yngve, professor, Lund, f. 28/10 20, 66.
Fabricius, Cajus, docent, Lund, f. 28/9 25, 67.
Jörberg, Gustav Lennart, docent, Lund, f. 26/1 27, 67.
Loman, Bengt Ragnar Carl, docent, Lund, f. 7/8 23, 67.
Lyttkens, Hampus, professor, Lund, f. 19/2 16, 67.
Strömberg, Märta Linnea, docent, Lund, f. 7/11 21, 67.
Vitestam, Gösta, professor, Lund, f. 2/3 21, 67.

b. Utländska

v. Wright, Georg Henrik, professor, Helsingfors, f. 14/6 16, 53.
Virtaranta, Erkki Pertti Ilmari, professor, Helsingfors, f. 20/5 18, 53.
Naert, Pierre, professor, Åbo, f. 29/5 16, 55.
Becher, Carl Johan, professor, Köpenhamn, f. 3/9 15, 59.
Enkvist, Nils Erik August, professor, Åbo, f. 27/9, 25, 59.
Thomsen, Rudi, professor, Århus, f. 21/7 18, 59.
Roelandts, Karel, professor, Louvain, f. 6/5 19, 60.
Noreng, Harald, professor, Bergen, f. 25/4 13, 61.
Sundby, Bertil Johannes, professor, Bergen, f. 21/7 19, 61.
Hagen, Anders, professor, Bergen, f. 15/5 21, 61.
Jacobsen, Eric August, professor, Köpenhamn, f. 5/4 23, 61.
Halvorsen, Eyvind Fjeld, professor, Oslo, f. 4/5 22, 62.
Beyer, Edvard Freydar, professor, Oslo, f. 6/10 20, 63.
Egerod, Søren, professor, Köpenhamn, f. 8/7 23, 63.
Gabrieli, Mario, professor, Rom, f. 23/9 15, 63.
Glamann, Kristof, professor, Köpenhamn, f. 26/8 23, 63.
Huldén, Lars Evert, professor, Helsingfors, f. 5/2 26, 63.
Önnerfors, Alf Roland, professor, Berlin, f. 30/11 25, 63.
Oberholzer, Otto, professor, Zürich, f. 11/12 19, 64.
Togeby, Knud, professor, Köpenhamn, f. 28/1 18, 64.
Røstvig, Maren-Sofie, dosent, Oslo, f. 27/3 20, 65.
Blegvad, Mogens, professor, Köpenhamn, f. 25/6 17, 65.
Thors, Carl-Eric, professor, Helsingfors, f. 8/6 20, 65.

- Barck, Per Olov*, professor, Åbo, f. 12/5 12, 66.
Mannsåker, Dagfinn, riksarkivar, Oslo, f. 30/6 16, 66.
Fenger, Henning, professor, Århus, f. 9/8 21, 66.
Smidt, Kristian, professor, Oslo, f. 20/11 16, 66.
Lárusson, Magnus Már, professor, Reykjavik, f. 2/9 17, 66.
Higham, John, professor, Ann Arbor, Michigan, f. 26/10 20, 67

VETENSKAPS-SOCIETETENS VERKSAMHET

1967

Till hedersledamot valdes vid årsmötet prof. Einar Gjerstad.

Till *stiftande ledamöter* har under året kallats tekn. dr Åke Holmberg, friherrinnan Anne-Marie Palmstierna och direktör Åke Ståhlbrandt.

Som *inländska arbetande ledamöter* har invalts docent Cajus Fabricius, docent Lennart Jörberg, docent Bengt Loman, professor Hampus Lyttkens, docent Märta Strömberg och docent Gösta Vitestam, samtliga Lund.

Som *utländsk arbetande ledamot* har invalts professor John Higham, University of Michigan, Ann Arbor, USA.

Den 3 april hölls ett *sammanträde* med föredrag av professor Jerker Rosén, Lund, över ämnet »Från Lunds universitets äldsta historia».

Den 16 september företog Societeten en utfärd med buss och bilar till Trelleborg och Torup. I Trelleborg besöktes Trelleborgs gummi-fabrik. Verkställande direktören Åke Ståhlbrandt informerade om företaget, och den mångsidiga tillverkningen demonstrerades vid en rundvandring i fabrikslokalerna. Societetens stiftande ledamot fru Klara Wijkander höll ett improviserat anförande om släkten Kocks handelshus i Trelleborg och dess betydelse för stadens industrier. Lunch intogs på Stadshotellet, varvid Trelleborgs gummifabrik stod för trakteringen och fru Marianne Ståhlbrandt – känd kulinarisk expert – för planeringen. På Torup mottogs Societeten av friherre Ernst von Leithner. Slottet och dess rika samlingar demonstrerades av intendent Sven T. Kjellberg.

Vid högtidssammanträdet den 25 november föreläste professor Gunnar Brandell, Uppsala, över »Nationallitteratur och världslitteratur». Minnesord framfördes över professor Martin P:son Nilsson och professor Karl Gustaf Ljunggren.

Av trycket har under året utgivits:

Årsbok 1967.

För tryckning antagna:

I skriftserien:

58. Gösta Svenaeus, Edvard Munch. Melankoliens universum.
59. Alf Önnerfors, Die Hauptfassungen des Sigfridoffiziums.
60. Per Wieselgren, Brev till Georg Stiernhielm.

I serien Skånsk senmedeltid och renässans är f.n. fyra arbeten kontrakterade. För att öka fonderna till serien har en arbetsgrupp varit i verksamhet, och de insamlade medlen kommer att redovisas vid nästa årsmöte.

Ur *Gleerupska fonden* har docent Louise Vinge tilldelats en belöning på 1.000 kronor för hennes 1967 utkomna arbete »The Narcissus Theme in Western European Literature up to the Early 19th Century». *Resestipendier* har tilldelats följande:

- professor Birgitta Odén 613 kronor för konferensresa till Helsingfors;
docent Velta Ruke Dravina 1.000 kronor för kongressresa till Bukarest och Prag;
docent Östen Södergård 1.000 kronor för forskningsresa till Paris;
docent Paul Åström 577 kronor för forskningsresa till London.

Ur Gleerupska fonden tilldelades docent Gunnar Qvarnström ett särskilt bidrag för forsknings- och orienteringsresa till USA.

Ur anslaget för smärre och tillfälliga bidrag för vetenskaplig forskning har utdelats på våren:

- till docent Nils-Arvid Bringéus 250 kronor för utskrift av register och för korrekturläsning;
till docent Anna-Birgitta Rooth 250 kronor för utskrift av bandupp- tagningar;
till professor Gudmund Smith 600 kronor för omkostnader i samband med Societetens symposieserie;
till docent Märta Åsdahl-Holmberg 150 kronor för kopior och mikro- filmer.

Under hösten har dessutom utdelats ur anslaget:

- professor Pär Erik Back 135 kronor för översättning till engelska;
professor Nils-Arvid Bringéus 300 kronor för översättning till tyska;
forskardocenten Bertil Ejder 264 kronor för renskrivning;

forskardocenten Anna-Birgitta Rooth 275 kronor för utskrivning av bokmateriel;
docent Kerstin Hadding Kock 299: 50 kronor för framställning av bildmateriel.

Årsmötet har för andra gången antagit ändring av stadgarna §§ 3 och 15, varigenom dessa ändringar blivit definitiva.

SAMMANDRAG
AV VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND RÄKENSKAPER
ÅR 1967

Balanskonto den 1 januari 1967

<i>Tillgångar</i>		<i>Skulder</i>	
Obligationer	406.500:—	Grundfond	322.000:—
Förlagsbevis	30.000:—	Dispositionsfond	23.514:14
Aktier	93.400:—	Resestipendiefond	27.724:—
Banktillgodohavande	14.952:15	»Skånsk senmedeltid och renässans»	127.025:—
Postgiro och kontant kassa	5.023:99	Olga och Thorild Dahlgrens fond	21.748:—
		AB C W K Glerups fond	12.865:—
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000:—
		Knut och Alice Wallenbergs fond	5.000:—
Kronor	549.876:14	Kronor	549.876:14

Vinst- och Förlustkonto år 1967

<i>Inkomster</i>		<i>Utgifter</i>	
Räntor å obligationer	15.967:50	Nedskrivning å aktier	82:45
Räntor å förlagsbevis	1.675:—	Föreläsare	706:35
Utdelning å aktier	7.531:—	Forskningsbidrag	2.523:50
Ränta å banktillgodohavande	1.815:99	Resestipendier	3.189:90
Årsavgifter	7.000:—	Anslag ur Glerupska fon- den	2.000:—
Årsböckerna:		Årsböckerna:	
Tryckningsbidrag	6.000:—	Tryckningskostnader ...	11.472:09
Försäljning	3.038:70	»Skånsk senmedeltid och renässans»:	
Skriftserien:		Författarsättningar ...	13.700:—
Tryckningsbidrag	1.500:—	Tryckningskostnader ...	6.165:44
»Skånsk senmedeltid och renässans»:		Övriga utgifter	4.531:50
Bidrag från Wallenbergska Stiftelsen	10.000:—	Fondökningar	51.572:96
Donationer	30.763:50		
Tryckningsbidrag	5.000:—		
Försäljning	2.451:50		
Fondminskningar	3.201:—		
Kronor	95.944:19	Kronor	95.944:19

Balanskonto den 31 december 1967

<i>Tillgångar</i>		<i>Skulder</i>	
Obligationer	386.500: —	Grundfond	329.000: —
Förlagsbevis	30.000: —	Dispositionsfond	31.957: 10
Aktier	94.900: —	Resestipendiefond	25.893: —
Bank	77.903: 24	»Skånsk senmedeltid och renässans»	162.089: —
Postgiro och kontant kassa	8.944: 86	Olga och Thorild Dahl- grens fond	22.814: —
		AB C W K Gleerups fond	11.495: —
		Grevinnan von Hallwyls fond	10.000: —
		Knut och Alice Wallen- bergs fond	5.000: —
	<hr/>		<hr/>
Kronor	598.248: 10	Kronor	598.248: 10

Malmö den 31 december 1967.

Axel Roos

SPECIFIKATIONER AV OBLIGATIONER, FÖRLAGSBEVIS
OCH AKTIER
DEN 31 DECEMBER 1967

Obligationer	%	År	Nom. värde	Bokfört värde
Svenska Staten	3	1/2 1937	2.000:—	1.500:—
» »	3	1/3 1937	10.000:—	10.000:—
» »	3,5	15/12 1941	25.000:—	25.000:—
» » (3. försvarslånet)	3,5	15/8 1942	10.000:—	10.000:—
» »	3,5	15/3 1943	10.000:—	10.000:—
» »	3,5	15/4 1943	20.000:—	20.000:—
» »	3,5	1/11 1943	25.000:—	25.000:—
» »	3,5	15/12 1944	10.000:—	10.000:—
» »	4	10/11 1954	5.000:—	5.000:—
» »	4,5	9/5 1955	5.000:—	5.000:—
» »	4,75	10/12 1956	5.000:—	5.000:—
» »	5	5/10 1959	5.000:—	5.000:—
Sveriges Allmänna Hypoteksbank	3	1/6 1937	5.000:—	4.000:—
Konungariket Sveriges Stadshypotekskassa	3	1/11 1934	5.000:—	4.000:—
» » »	3	15/11 1937	45.000:—	45.000:—
» » »	3	1/12 1939	10.000:—	10.000:—
» » »	3,5	15/1 1944	10.000:—	10.000:—
» » »	3	15/4 1945	15.000:—	15.000:—
» » »	3	15/4 1946	2.000:—	2.000:—
» » »	5,5	10/4 1960	5.000:—	5.000:—
» » »	5,5	10/10 1960	5.000:—	5.000:—
Svenska Bostadskreditkassan	3,6	15/1 1942	10.000:—	10.000:—
» »	5,75	10/1 1960	5.000:—	5.000:—
» »	5,75	10/10 1960	5.000:—	5.000:—
» »	5,75	10/7 1961	5.000:—	5.000:—
Svensk Fartygskredit AB	5,5	26/11 1962	5.000:—	5.000:—
Stockholms Intecknings Garanti AB	3	1/12 1934	5.000:—	5.000:—
Stockholms Stad	3	15/3 1945	10.000:—	10.000:—
» »	3	31/10 1946	10.000:—	10.000:—
» »	5,5	18/12 1963	10.000:—	10.000:—
Göteborgs Stad	6	20/2 1962	5.000:—	5.000:—
AB Stockholms Spårvägar	3	1/9 1947	10.000:—	10.000:—
Sandvikens Jernverks AB	6	2/11 1960	5.000:—	5.000:—
Allmänna Svenska Elektriska AB	3,5	15/1 1948	10.000:—	10.000:—
Hjälta AB	3,25	1/5 1948	10.000:—	10.000:—
» »	3,25	1/4 1949	5.000:—	5.000:—
Örebro Elektriska AB	6	28/12 1960	5.000:—	5.000:—
Sydsvenska Kraft AB	6	5/6 1961	5.000:—	5.000:—
Korsnäs AB	6	10/11 1961	5.000:—	5.000:—
Munksjö AB	6	6/12 1961	5.000:—	5.000:—
Knutsbro Kraft AB	6	12/2 1962	5.000:—	5.000:—
Uddeholms AB	6	1/3 1962	5.000:—	5.000:—
Facit AB	5,25	29/10 1962	5.000:—	5.000:—
Edsele Kraft AB	5,5	15/1 1964	5.000:—	5.000:—
Sångkällforsen AB	5,5	7/1 1964	5.000:—	5.000:—
			Kronor	386.500:—

<i>Förlagsbevis</i>	%	År	Nom. värde	Bokfört värde	
Svenska Handelsbanken	5,5	20/5	1959	5.000: —	5.000: —
Skånska Banken	5,25	20/2	1963	5.000: —	5.000: —
Skandinaviska Banken	5,75	10/10	1963	5.000: —	5.000: —
Kockums Mek. Verkstad AB	5,5	15/2	1963	5.000: —	5.000: —
AB Iföverken	5,5	10/4	1963	5.000: —	5.000: —
Sångkällforsen AB	6	7/1	1964	5.000: —	5.000: —
				Kronor	30.000: —

Aktier

85 st AB Bofors	8.500: —	10.000: —
87 » Bolidens Gruv AB	8.700: —	8.500: —
50 » Höganäs-Billesholms AB, stam	5.000: —	7.000: —
140 » Skånska Banken	7.000: —	8.000: —
150 » Skånska Cement AB	15.000: —	15.900: —
20 » AB Skånska Cementgjuteriet	1.000: —	3.500: —
175 » Svenska Handelsbanken	17.500: —	25.000: —
250 » Svenska Sockerfabriks AB	15.000: —	17.000: —
	Kronor	94.900: —

Malmö den 31 december 1967.

Axel Roos

REVISIONSBERÄTTELSE

Undertecknade, utsedda att granska Vetenskaps-Societetens räkenskaper för år 1967, ha fullgjort vårt uppdrag och funnit räkenskaperna i allo noggrant och omsorgsfullt förda och försedda med behöriga verifierationer.

Vi tillstyrka full ansvarsfrihet för skattnästaren och styrelsen för den tid revisionen omfattar.

Lund i maj månad 1968.

Sven Ekbo

Olof Nordström

INNEHÅLL

ARTIKLAR

<i>Harald Elovson: Vilhelm Ekelund och Rousseau 1920–1949</i>	3
<i>Sven Benson: Quo vadis, iustitia?</i>	107

MINNESORD

<i>Sture Waller: C. O. Bøggild-Andersen</i>	125
<i>Jerker Rosén: Knud Fabricius</i>	129
<i>Bertil Ejder: Karl Gustav Ljunggren</i>	135
<i>Krister Hanell: Martin P:son Nilsson</i>	143
<i>Birgitta Odén: Johan Schreiner</i>	155

VETENSKAPS-SOCIETETEN I LUND

Matrikel	163
Verksamheten 1967	175
Räkenskaper	178
Revisionsberättelse	181
Skriftförteckning Omsl. s.	3–4

Skrifter utgivna av Vetenskaps-Societeten i Lund:

1. *Herbert Petersson*. Studien über die indogermanische Heteroklasie. 1921. 30: -
2. *Alf Nyman*. Kring antinomierna. 1920. 10: -
3. *Axel W. Persson*. Staat und Manufaktur im römischen Reiche. 1923. 10: -
4. James Harrington's Oceana, edited with notes by *S. B. Liljegren*. 1924. 20: -
5. *John Frödin*. Siljansområdets fäbodbygd. 1925. 16: -
6. *Sigurd Agrell*. Runornas talmystik och dess antika förebild. 1927. 12: -
7. *N. Otto Heinertz*. Etymologische Studien zum Althochdeutschen. 1927. 12: -
8. *Alf Nyman*. Schema och slutsats. 1928. 14: -
9. *Fredrik Lagerroth*. Platons stats- och rättsbegrepp. 1928. 6: -
10. *Sigurd Agrell*. Zur Frage nach dem Ursprung der Runennamen. 1928. 6: -
11. Stockholms stads tänkebok 1524-1529 av *M:r Olauus Petri Phase*, utg. genom *Ludvig Larsson*, häft. 1-2. 1929. 25: -. Häfte 3: Register av *Sven Ljung*. 1940. 6: -
12. Gudmundi Olavi Thesaurus Adagiorum linguæ septentrionalis antiquæ et modernæ, utg. av *G. Kallstenius*. 1930. 12: -
13. *Torsten Wennström*. Studier över böter och myntvärden i Västgötalagarna. 1931. 7: -
14. *Heinrich Hoppe*. Beiträge zur Sprache und Kritik Tertullians. 1932. 10: -
15. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. I Sigtuna-galdern. 1932. 7: -
16. *Albert Wifstrand*. Von Kallimachos zu Nonnos. 1933. 15: -
17. *Ingvar Andersson*. Erik XIV:s engelska underhandlingar. 1935. 15: -
18. *Anders Gagnér*. Florilegium Gallicum. 1936. 20: -
19. *Gunnar Carlsson*. Eine Denkschrift an Caesar über den Staat. 1936. 12: -
20. Smärre dikter av Lejonkulans dramatiker utgivna av *Erik Noreen*. 1937. 12: -
21. *Johan Akerman*. Das Problem der sozialökonomischen Synthese. 1938. 19: -
22. *Erik Noreen*. Författarfrågor i Lejonkulans dramatik. 1938. 12: -
23. *Walter Akerlund*. Studier över Ynglingatal. 1939. 7: -
24. *Ivar Lindquist*. Religiösa runtexter. II. Sparlösastenen. 1940. 20: -
25. *Jesper Swedbergs* Lefwernes Beskrifning utg. av *Gunnar Wetterberg*. I. Text. 1941. 50: -
26. *Ivar Lindquist*. Västgötalagens litterära bilagor. 1941. 9: -
27. *Bertil Axelson*. Das Prioritätsproblem Tertullian - Minucius Felix. 1941. 14: -
28. *K. G. Ljunggren*. Almanackorna och det svenska ordförrådet. 1944. 15: -
29. *Bertil Axelson*. Unpoetische Wörter. Ein Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Dichtersprache. 1945. 20: -
30. *Per Wieselgren*. Neli Sueciani. Ett bröllopsbesvär från sjuttonhundratalet. 1946. 17: -
31. *Torsten Dahlberg*. Zwei unberücksichtigte mittelhochdeutsche Laurin-Versionen. 1948. 12: -
32. *Fredrik Arfwidsson*. Erik Johan Mecks dagbok 1644-1699. 1948. 8: -
33. *Thede Palm*. Trädskult. Studier i germansk religionshistoria. With a summary in English. (Tree-worship. Studies in Teutonic History of Religion). 1948. 8: -
34. *Carl-Martin Edsman*. Ignis divinus. Le feu comme moyen de rajeunissement et d'immortalité: contes, légendes, mythes et rites. 1949. 13: -
35. *Sven Svensson*. Den merkantila bakgrunden till Rysslands anfall på den livländska ordensstaten 1558. En studie till den ryska imperialismens uppkomst-historia. With a summary in English. (The commercial background of the Russian attack on the Livonian state in 1558. A study on the origins of Russian imperialism). 1951. 13: -
36. *Erik Rooth*. Viktor Rydbergs Faustöversättning. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die Faustübersetzung Viktor Rydbergs.) 1951. 12: -
37. *Sture M. Waller*. Abomötet 1812 och de svenska krigsrustningarnas inställande. Avec un résumé en français. (La conférence à Abo en 1812 et la cessation de l'armement suédois.) 1951. 8: 50
38. *Hugo Yrwing*. Maktkampen mellan Valdemar och Magnus Birgersson 1275-1281. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Machtkampf zwischen Valdemar und Magnus Birgersson 1275-1281.) 1952. 13: -
39. *A. Thomson*. Studier i frihetstidens prästvalsagstiftning. 1951. 15: -
40. *Sam. Cavallin*. Vitae Sanctorum Honorati et Hilarii episcoporum Arelatensium. Editio critica cum indice verborum completo. 1952. 20: -
41. *Sven A. Nilsson*. Kampen om de adliga privilegierna 1526-1594. Mit deutscher Zusammenfassung. (Der Kampf um die Adelsprivilegien 1526-1594.) 1952. 15: -

42. *Arthur Peetre*. Sko klostets medeltida jordeböcker. Med kommentarer. 1953. 15: -
43. *Carl Fehrman*. Kyrkogårdsromantik. Studier i engelsk och svensk 1700-talsdiktning. With a summary in English. (Romantic churchyard poetry. Studies in 18th century English and Swedish literature.) 1954. 12: -
44. *Gerhard Bendz*. Emendationen zu Caelius Aurelianus. 1954. 20: -
45. *Hugo Yrwing*. Kungamordet i FINDERUP. Nordiska förvecklingar under senare delen av Erik Klippings regering. With a summary in English. (The regicide at FINDERUP. Politic complications in Scandinavia during the later part of the reign of Erik Klipping.) 1954. 18: -
46. *Nils Gösta Sandblad*. Manet. Three Studies in Artistic Conception. 1954. 24: -
47. *Sven Edlund*. Undersökningar rörande Kalmarprovets prognosvärde beträffande underåriga elevers skolmognad. With a summary in English. (On the prognostic value of the Kalmar readiness test.) 1955. 15: -
48. *Sixten Belfrage*. Carl Carlsson Gyllenhielms litterära verksamhet. Mit deutscher Zusammenfassung. (Die literarische Tätigkeit Carl Carlsson Gyllenhielms.) 1955. 18: -
49. *Hugo Yrwing*. Gustav Vasa, kröningsfrågan och Västerås riksdag 1527. Mit deutscher Zusammenfassung. (Gustav Wasa, die Krönungsfrage und der Reichstag zu Västerås 1527.) 1956. 16: -
50. *Pietro Belloni e Hans Nilsson-Ehle*. Voci romanesche. Aggiunte e commenti al vocabolario romanesco Chiappini-Rolandi. 1957. 15: -
51. *Sven Edlund*. Studier rörande ordförrädsutvecklingen hos barn i skolåldern. 1957. 20: -
52. *Gunnar T. Westin*. Riksförståndaren och makten. Politiska utvecklingslinjer i Sverige 1512-1517. 1957. 25: -
53. *Carl Fehrman*. Liemannen, Thanatos och Dödens ängel. Studier i 1700- och 1800-talens litterära ikonologi. 1957. 15: -
54. *Göran Rystad*. Kriegsnachrichten und Propaganda während des Dreissigjährigen Krieges. 1960. 25: -
55. *Gerhard Bendz*. Studien zu Caelius Aurelianus und Cassius Felix. 1964. 23: -
56. *Birgitta Odén*. Kronohandel och finanspolitik 1560-1595, 1966. 35: -
57. *Erland Lagerroth*, *Selma Lagerlöfs* Jerusalem. 1966. 15: -
58. *Gösta Svenaesus*, *Edvard Munch*. Das Universum der Melancholie. 1968. 40: -

Skånsk Senmedeltid och Renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps-Societeten i Lund:

1. *Gösta Johannesson*. Den skånska kyrkan och reformationen. With a summary in English. (The Scanian church and the reformation). 1947. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
2. *Nils Gösta Sandblad*. Skånsk stadsplanekonst och stadsarkitektur intill 1658. With a summary in English. (Scanian town planning and town architecture prior to 1658.) 1949. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
3. *Karl F. Hansson*. Lundabiskopen Peder Winstrup före 1658. With a summary in English. (Peder Winstrup, Bishop of Lund, up to 1658.) Med ett tillägg om Peder Winstrup som svensk biskop 1658-1679. 1950. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
4. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Första delen: Nuvarande Malmöhus län. 1950. Pris häft. 25 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
5. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Andra delen: Nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm. 1952. Pris häft. 35 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
6. *K. G. Ljunggren* och *Bertil Ejder*. Lunds stifts landebok. Tredje delen: Tillkomst, innehåll, handskrifter samt register. 1965. Pris häft. 45 kr., kan erhållas inb. i hfr bd
7. *Gösta Johannesson*. Jordeböcker över Lunds ärkesätets gods vid medeltidens slut. Palteboken och 1522 års uppbörsjordebok. 1953. Pris häft. 35 kr., kan erhållas inb. i hfr bd

Årsbok 1920-1967. (Årsbok 1946 innehåller register 1920-1945.)